Boğaziçi Yayınları

İNCELEME

ORHUN ABİDELERİ

Prof. Dr. Muharrem ERGİN

BOĞAZİÇİ YAYINLARI

45. BASKI

BOĞAZİÇİ
YAYINLARI

ORHUN ABİDELERİ

Prof. Dr. Muharrem Ergin

Boğaziçi
Yayınları

Boğazıçi Yayınları No: 95

Kırkbeşinci Baskı
Ağustos 2011

İstanbul

Boğaziçi Yayınları A.Ş.
Prof. Kazım İsmail Gürkan Cad.Ortaklar Han
No: 12 Kat:1 Cağaloğlu-Fatih/İstanbul
Tel: 0212 520 70 76
Faks: 0212 526 09 77
www.bogaziciyayinlari.com.tr
bogazici@bogaziciyayinlari.com.tr

ISBN: 975-451-017-4

Baskı:
Seçil Ofset Ltd. Şti.
100. Yıl Mah. Mas-sit Matb. Sitesi 4. Cadde No: 77
Bağcılar-İstanbul
Tel: 0.212 629 06 15 (pbx) Fax: 0.212 629 20 20
www.secilofset.com.tr

BU KİTAP

Bu kitap Türk Tarihi ve edebiyatının en eski temelidir. Bu kitap aynı zamanda Boğaziçi Yayınları'nın neşrettiği ilk kitaptır. Bugün ise elinizde bu kitabın 27 nci baskısını tutuyorsunuz. Yayınevi olarak müteşekkiriz.

Yayınevimiz bu baskıyı itina ile ve aslına nokta virgül sadık kalmak üzere yenilenmiştir. 60 gr. Enzo kâğıt kullanılmış, resimler renklendirilmiştir.

En mühimmi de, rahmetli Prof. Dr. Muharrem Ergin'in hayrulhalefi ve hocası gibi bir "Orhun Abideleri" uzmanı olan Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya bu baskıyı gözden geçirerek Göktürkçe metinlerle bugünkü dildeki metinleri karşılıklı sayfalar haline getirmiş, böylelikle öğrenciler açısından büyük bir pedagojik kolaylık sağlanmıştır.

Böylece, Türk okullarında haklı olarak pek büyük bir ilgi gören bu ilmî eser, lâyık olduğu mükemmeliyete kavuşturulmuştur. Sayın Sertkaya'ya ve dizgide titizlik gösteren arkadaşlarına teşekkürlerimizi sunarız.

PROF. DR. MUHARREM ERGİN
(Hayatı ve eserleri)

Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA

Muharrem Ergin, Haydar Ergin ile Naime (nüfus kaydında Hanım) Ergin'in oğlu olarak 1339/1923'te Ahıska vilâyetinin Ahılkelek kazasına bağlı Gögye köyünde doğdu. 1920'li yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin sınırları içerisinde kalan bu bölgede yaşayan Türkler kendilerine T e r e k e m e veya K a r a p a p a k adını vermişlerdir. Ancak Türkiye'de "Mesket Türkleri" adı ile tanınmaktadırlar.

Timür devrinde Semerkand'dan göçen bu Türkler iki yüzyıl kadar İran'da *Sulu düz* > *Sulduz* bölgesinde yaşamışlar sonra Ahıska vilâyetine gelmişlerdir. İşte Muharrem Ergin bu Terekeme Türklerinin beylerini teşkil eden K e m a l o ğ u l l a r ı adlı bir âileye mensuptur. Osmanlı idaresi bu beyler âilesine fermanla beylik de vermiştir.

Terekeme Türkleri 19. yüzyılın sonlarında kendilerini Türk-Ermeni mücadelesinin içerisinde buldular. Birinci Dünya Savaşı esnasında bu Türk-Ermeni mücadelesi en had safhaya ulaştı ve savaştan sonra sınırlar belirlendiğinde sınırın Sovyet tarafında kalan Terekemeler artık bu topraklarda kalmanın güvenilir ve doğru olmadığını görerek Türkiye'ye göç etmeye karar verdiler.

Daha önceleri kışın Türkiye'de Kars civarında, yazın Ahıska vilâyetinde yaşayan ve hayvancılıkla geçinen Kemaloğulları, küçük Muharrem'in doğumundan üç yıl sonra Türkiye'ye temelli göçü gerçekleştirmişlerdir. Devlet bu beyler ve reayasına Türkiye'de yerleşim bölgesi olarak Muş vilâyetinin Bulanık kazasını seçmiştir. Muharrem Ergin'in sülâlesinin Gögye'den Bulanık'a göçleri bir buçuk yıl kadar sürmüş ve 1926 yılında tamamlanmıştır. Göç eden dört kabile mensubudur. Altı kabilenin mensupları ise orada kalmıştır.

Muharrem Ergin'in âile arasındaki adı Behram'dır. Yaşlılar onun kendi aralarında Behram diye çağırırlar. Ancak nüfus kaydında adı Muharrem Ergin'dir.

Ergin âilesi 11 çocuklu kalabalık bir âiledir. Babası Haydar'ın ilk eşi Zöhre'den İbrahim, Mahyıldız, Celîl, Kamil ve Enver adlı beş çocuğu olmuştur. İbrahim ve kız kardeşi Mahyıldız âilenin Gürcistan'da kalan tarafında yaşadılar. İbrahim Veteriner Profesör oldu. İbrahim ağabeyi ve Mahyıldız ablası vefat etmişlerdir.

Annesi Naime'nin ilk eşi Ali'den Bahri ve Mihriban adlı iki çocuğu vardı. Sonra babası Haydar ile annesi Naime evlendiler ve bu evlilikten de Bahri, Yıldız, Muharrem ve Fahrettin doğdu.

Muharrem Ergin ilk tahsilini Bulanık İlk Okulu'nda yapmıştır. İlk okulu bitirince en yakın yer olan Muş vilâyeti merkezinde orta okul açılmış, böylece Muharrem Ergin orta tahsiline devam etmek fırsatını bulmuştur. Orta okul sıralarında bu sefer lise ihtiyacı hasıl olmuş, Muharrem Ergin bu ihtiyacını da devlet parasız yatılı sınavına girerek karşılamıştır. Sınavı kazanan Muharrem Ergin kendisini Balıkesir Lisesi'nde bulmuştur.

İlk ve orta okulda çok parlak bir öğrencilik hayatı olan Muharrem Ergin Balıkesir Lisesi'nde de kendisini göstermiş ve o zamanlar Millî Eğitim Bakanlığı tarafından bütün Türkiye ölçüsünde hazırlanan İftihar Listesi kitabına girmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kaydolan Ergin, Reşid Rahmeti Arat, Ahmet Caferoğlu, İsmail Hikmet Ertaylan, Ali Nihat Tarlan, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mecdut Mansuroğlu, Janos Eckmann, Ahmet Ateş, Abdülkadir Karahan, Mehmet Kaplan gibi hocaların öğretiminde başarılı bir yüksek tahsil hayatı sürdürerek 1946-1947 ders yılında mezun oldu. Bir yıl kadar Boğaziçi Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği yaptı. 1950 yılında açılan asistanlık sınavını kazanarak Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne asistan oldu.

Muharrem Ergin Türk Dili Kürsüsü'nde Ord. Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat'ın asistanı olarak o sıralarda Vatikan Kütüphânesinde ikinci yazması bulunan Dede Korkut Destanları'nın karşılaştırmalı metni üzerinde doktora çalışmasına başladı. Doktora tezini 1954 yılında tamamladı. İki yıllık askerlik görevinden sonra da doçentlik çalışması olarak Dede Korkut Destanlarının hazırlamış olduğu karşılaştırmalı metninin gramerini ve sözlüğünü hazırladı ve bu çalışması ile 1962 yılında doçent ünvanını aldı.

1964 yılının sonlarında Ord. Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat vefat edince Doçent Dr. Muharrem Ergin Eski Türk Dili Kürsüsü'nün başkanı oldu ve bu görevi yaş haddinden emekli olduğu Temmuz 1990'a kadar devam etti.

1964 yılında Özden Ergin ile evlendi. 1965 yılında Ergin çiftinin tek çocukları olan Çağrı dünyaya geldi.

Muharrem Ergin 1971 yılında profesörlüğe yükseltildi. Profesörlüğe yükseltilirken biri *Orhun Âbideleri* diğeri *Âzeri Türkçesi* adlı iki profesörlük takdim tezi sundu.

1986 yılından Temmuz 1990'a kadar Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün başkanlığını da yürüten Ergin başarılı ve parlak bir akademik hayat geçirmiştir. Türkiye Millî Kültür Vakfı'nın, Boğaziçi Yayınevi'nin, Aydınlar Ocağı'nın ve Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nin üstün hizmet ve şeref armağanları ile taltif edilmiştir.

Prof. Dr. Muharrem Ergin Türkçeyi çok iyi konuşan bir hatiptir. Vurgulaması, tonlaması ve telaffuzu çok iyidir. Muharrem Ergin eser vermiş olan velud bir hocadır. Eserleri Türk dilinin ve kültürünün çeşitli sahalarına aittir. Başta meslekî eserleri gelir.

Meslekî eserlerinin en önde geleni *Türk Dil Bilgisi* adlı kitabıdır. İlk baskısı 1958 yılında Edebiyat Fakültesi yayınları arasında yapılan bu eserin genişletilmiş ikinci baskısı 1962 yılında yapıldı. Bu ikinci baskıdan yapılan üçüncü baskı ise özellikle SSCB'ye bağlı doğu bloku hocalarının ihtiyaçları için Bulgaristan'da Sofya'da 1967'de "Narodna Prosveta" olarak yayımlanan baskıdır. Yine genişletilen eserin 1972 yılında dördüncü baskısı yapılmıştır.

Türk Dil Bilgisi üniversitelerde yazılan ve okutulan ilk Türk dilbilgisidir. Bu güne kadar Türkiye üniversitelerinin tümünde okutulan temel kitap olarak 1997 yılına kadar 20'nin üzerinde yayımlanmıştır. Ergin'in bu eseri çeşitli ölçü ve hacimlerde Eğitim Enstitüleri, Yüksek Okullar ve Temel Bilimler Fakülteleri için yine *Türk Dil Bilgisi* başlığı ile, Lise I ve II için *Türk Dili* başlığı ile, Yaygın Yüksek Öğretim'in kuruluşundan sonra Türkiye Üniversiteleri'nin her bölümünün öğrencilerinin okumaları için *Üniversiteler İçin Türk Dili* başlığı ile, yayımlanmıştır. Bu sonuncusunun 8. baskısı yapılmıştır.

Ergin'in ikinci meslekî eseri *Osmanlıca Dersleri* adlı ders kitabıdır. Eski yazının ve Osmanlıcanın

üniversitelerde kapısını açan ve mükemmel bir antolojisi de olan Osmanlıca Dersleri, ilk baskısı 1958 yılında olan ve bu güne kadar 8 baskısı yapılan orijinal bir eserdir.

Muharrem Ergin'in ilmî araştırmaları ise Türk dilinin çeşitli saha ve devrelerini inceleyen eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türkçe sahasında hazırladığı eseri *Orhun Âbideleri* adını taşır. 1970'te 1000 Temel Eser serisinde ilk baskısı yapılan bu kitapta Köl Tigin, Bilge Kagan ve Tonyukuk yazıtlarının metinleri, tercümeleri, sözlüğü ve tıpkıbasımları yer almaktadır. 27 yıldan beri üniversitelerde ders kitabı olarak da okutulan bu eserin 20 baskısı yapılmıştır.

Çağatay Türkçesi sahasında hazırladığı eseri Ebülgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eseridir. Bu eser Tercüman 1001 Temel Eser serisinin 33. kitabı olarak 1974 yılında *Türklerin Soy Kütüğü* başlığı ile yayımlanmıştır.

Azeri Türkçesi sahasındaki ilk eseri Şehriyâr'ın *Haydar Baba'ya Selâm I-II* adlı iki şiirinin esas alınarak Şehriyâr'a yapılan nazireler ile birlikte Şehriyâr'ın şiirlerinin dil özelliklerinin gösterildiği *Âzeri Türkçesi* adlı kitabıdır. İlk (1971) ve ikinci (1981) baskısı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında yapılan bu eserin üçüncü baskısı 1986'da Ebru Yayınevi tarafından yapılmıştır. Bu sahada hazırladığı diğer eseri de İstanbul Edebiyat Fakültesi yayınları arasında yayımlanan *Kadı Burhaneddin Divanı*'nın transkripsiyonlu metnidir.

Türkiye Türkçesi sahasında hazırladığı eseri *Dede Korkut Kitabı*'dır. Ergin Dede Korkut destanlarının karşılaştırmalı metni ile indeksini doktora tezi olarak, gramerini ise doçentlik tezi olarak hazırlamış ve bu eserlerin ilk baskıları Türk Dil Kurumu Yayınları arasında 1958 ve 1963 yıllarında yayımlanmıştır.

Muharrem Ergin hocalığının dışında bir düşünür, bir fikir adamıdır. *Türkiyenin Bugünkü Meseleleri* adlı dört baskısı yapılan eseri Ziya Gökalp'ten sonra bu sahada yazılmış en muhtevalı eserdir.

Ergin'in diğer fikir eserleri arasında *Sovyet Emperyalizmi, Balkanlar ve Türkiye* (İstanbul 1974) ve *Türkiye'yi Bu Güne Getiren Tarihî Seyir* (Ankara, 1986) adlı eserlerini zikredebiliriz.

Onun gözlerden uzak kalan bir büyük eseri de 1945 ile 1988 yılları arasında yazdığı 200'den fazla ilmî ve siyasî makaledir. Çeşitli dergiler ile Orta Doğu gazetesindeki yorumları *Milliyetçiler Korkmayınız, Birleşiniz* (Ankara 1976) adı ile yayımlanmıştır.

Ergin'in ilmî yorumları genellikle üniversite dergileri dışında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün aylık organı olan *Türk Kültürü* dergisinde görülür. İlim politikasını genellikle Aydınlar Ocağı-'ndaki çalışmalarında yapmış, siyasî yorumlarını ise *Orta Doğu* gazetesinde yayımlamıştır.

45 yılı aşan ilim hayatında bir çok üniversite hocası yetiştiren Ergin'in büyük bir hizmeti de Türkiye liselerindeki dil ve edebiyat öğretmenleridir. Bu gruba onun yazı, konferans, panel, seminer, sempozyum, kollokyum ve kongrelerdeki görüşle-

rinden faydalanan, başka bir söyleyişle Muharrem Ergin pınarından doyasıya, kana kana bilgi içen her yaştaki bir milliyetçiler ordusunu da ilâve etmek gerekiyor.

Ergin Türk milliyetçisi, Türk kültürcüsüdür. Türklüğü daima bölünmez bir bütün olarak görmüştür. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*'nün kuruluşunda ve gelişmesinde büyük emeği geçmiştir. Ergin teşkilatçıdır, yönlendiricidir, idarecidir, liderdir. Bulunduğu grupta derhal farkedilen bir şahsiyete, müthiş bir iknâ kaabiliyetine sahiptir. Demirel hükümetine 1000 Temel Eser serisini kabul ettiren kişilerin başında gelir. Zaten 1000 Temel Eser serisi Ergin'in Dede Korkut hikayelerinin Türkiye Türkçesi tercümesi cildi ile başlamıştır.

Yine onun Türk Mûsikisi Devlet Konservatuarı'nın kuruluşunda devrin siyasî ekibine yaptığı olumlu telkinler ile bu müstesnâ müessese Türk milletine kazandırılmıştır.

Ergin Milletler Arası ve Millî kongreleri, kollokyumları ile Türkoloji ilminin bir ilim disiplini olarak Türkiye'de ve dünyada tanınmasında çok gayret göstermiş, bu müesseseler onun Genel Sekreterliği zamanında kökleşmiş ve gelenekleşmiştir.

Muharrem Ergin 6 Ocak 1995 Cuma günü öğleden sonra dört civarında evinde vefat etti. 9 Ocak 1995 Pazartesi günü saat 11.00'de İstanbul Üniversitesi Merkez Binası'nda akademik tören yapıldı ve Muharrem Ergin'in eller üzerinde Beyazıt Camii'ne taşınan cenazesi kılanan öğle namazından sonra Hasdal Mezarlığında toprağa verildi.

ÖN SÖZ

Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin. İlk Türk tarihi. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk askeri dehasının, Türk askerlik san'atının esasları. Türk gururun ilâhi yüksekliği. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği. Türk ictimai hayatının ulvi tablosu. Türk edebiyatının ilk şahaseri. Türk hitabet san'atının erişilmez şaheseri. Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı. Yalın ve keskin üslûbun şaşırtıcı numunesi. Türk milliyetçiliğin temel kitabı. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser. Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık. Türk dilinin mübarek kaynağı. Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulâde işlek örneği. Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına çıkartan delil. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser. İnsanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en mânalı mezar taşları. Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı. vs. vs.

Orhun âbidelerini vasıflandırmak isteyince, insanın zihninde işte bu gibi ifadeler sıralanmaktadır.

Orhun âbideleri Göktürk devrinden kalma kitâbelerdir. Göktürkler, milâttan önceki asırlarda Hunlar tarafından kurulup, değişen sülâleler ve boylar idaresinde devam edegelen Asya'daki büyük Türk imparatorluğunun 6. asırla 8. asır arasındaki devresinde hüküm sürmüşlerdir. 6. asrın ilk yarısında Türk devletinin başında Avarlar bulunuyordu. 552 tarihinde Bumın Kağan Avar idaresine son vererek Türk devletinin Göktürk hanedanı devrini açtı. O devirde büyük kağanlığın merkezi devletin doğu kısmında idi ve batı kısmı da doğuya bağlı tâbi bir kağanlıkla idare ediliyordu. Bumın Kağanın kardeşi İstemi Kağan da 576'ya kadar bu batı bölümünün kağanı idi.

Bumın Kağan, Göktürk hâkimiyetini kurduğu sene içinde öldü ve sırasıyla üç oğlu, büyük kağanlık yaptılar. Birincisi 553'te, ikincisi 553-572'de, üçüncüsü de 572-581 tarihlerinde hüküm sürdüler. Bunlardan ikincisi olan Mukan zamanında devlet Mançurya'dan İran'a kadar uzanan kuvvetli bir imparatorluk hâline geldi.

Daha sonra devlet, bir yandan kuvvetli hakanların yokluğu ve devleti teşkil eden kavimlerin çekişmeleri, öte yandan bilhassa Çin entrikası yüzünden bir sürü karışıklıklar geçirdi ve nihayet 630'da devletin asıl doğu kısmı Çin hâkimiyetine geçti. Zamanla Çin hâkimiyeti batı kısmına da sirayet etmeğe başladı. Fakat bu Çin esareti daha fazla devam etmedi ve Kutluğ Kağan veya ikinci adıyla İltiriş Kağan, Çin

hâkimiyetine son vererek 680-682 senesinde devleti yeniden toparladı. İltiriş Kağan ve 691'de ölünce yerine geçen kardeşi Kapgan Kağan idaresinde devlet yeniden eski haşmetini buldu.

İltiriş Kağan'ın Bilge ve Kül Tigin adlı iki oğlu vardı. Öldüğünde bunlar 8 ve 7 yaşlarında idiler. Kapgan Kağan 716'da ölünce idareyi onun oğulları almak istedi. Fakat Bilge ve Kül Tigin kardeşler buna mâni olarak ve amcazadelerini tasfiye ederek babalarının devletine el koydular ve Bilge Kağan hükümdar oldu. İki kardeş babalarının ve amcalarının devrinden kalmış ihtiyar vezir, Bilge Kağan'ın kayınpederi Tonyukuk'un da yardımıyla devleti daha da kuvvetlendirdiler. Sonra 731'de Kül Tigin, 734'te de Bilge Kağan öldü. Bilge Kağan'ın ölümünden 10 sene kadar sonra da Uygurlar, devleti ele geçirerek 745'te Göktürk hâkimiyetine son verdiler.

İşte bu kitapta sunduğumuz Orhun âbideleri, bu Türk hanedanının Bilge Kağan devrinin mansulleridir. Birincisi olan Kül Tigin âbidesini ağabeyisi Bilge Kağan 732'de diktirmiş, ikincisi olan Bilge Kağan âbidesini de ölümünden bir yıl sonra 735'te kendi oğlu olan kağan diktirmiştir. Üçüncü olarak verilen Tonyukuk âbidesi ise 720-725 senelerinde kendisi tarafından dikilmiştir.

Orhun civarında Orhun yazısı ile yazılı daha başka kitabeler de bulunmuştur. Belli başlıları altı tanedir. Fakat bunların en büyükleri ve mühimleri bu üç tanesidir.

Orhun âbidelerine Orhun kitabeleri de denir. Şüphesiz bunlar kitabedir. Fakat hem maddî bakımdan, hem manevi bakımdan bu kitabeler söz götürmez birer abidedirler. Muhtevaları gibi heybetli yapıları da âbide hüviyetindedir. Onun için bunları ifade eden en iyi isim Orhun âbideleri tâbiridir.

Kül Tigin âbidesi, kağan olmasında ve devletin kuvvetlenmesinde birinci derecede rol oynamış bulunan kahraman kardeşine karşı Bilge Kağan'ın duyduğu minnet duygularının ve kendisini sanatkârane bir vecd ve coşkunluğun içine atan müthiş teessürün ebedî bir ifadesidir. Bilge Kağan bu ruh hâli ile âbide inşaatının başında oturup, eserin hazırlanmasına bizzat nezaret etmiştir. Âbidedeki ulvî ve mübarek hitabe onun ağzından yazılmıştır, âbidede o konuşmaktadır, müellif odur.

Kül Tigin âbidesi, kaplumbağâ şeklindeki oyuk bir kaide taşına oturtulmuştur. Keşfedildiği zaman, bu kaidenin yanında devrilmiş bulunuyordu. Bilhassa devrik vaziyette rüzgâra maruz kalan kısımlarında tahribat ve silintiler olmuştur. Sonradan yerine dikilmiştir. Yüksekliği 3,75 metredir. İtina ile yontulmuş, bir çeşit kireç taşı veya saf olmayan mermerdendir. Yukarıya doğru biraz daralmaktadır. Dört cephelidir. Doğu ve batı cephelerinin genişliği aşağıda 132, yukarıda 122 santimdir. Güney ve Kuzey cepheleri ise aşağıda 46, yukarıda 44 santimdir. Âbidenin üstü kemer şeklinde bitmektedir ve yukarı kısımda beş kenarlı olmaktadır. Doğu cephesinin üstünde kağanın işareti vardır. Batı cephesi büyük

bir Çince kitabe ile kaplıdır. Diğer üç cephesi Türkçe kitabelerle doludur. Cepheler arasında kalan ve keskin olmayan kenarlarda ve Çince kitâbenin yanında da Orhun yazısı vardır. Doğu cephesinde 40, güney ve kuzey cephelerinde 13'er satır vardır. Satırlar yukarıdan aşağıya doğru yazılmış ve sağdan sola doğru istif edilmiştir. Satırların uzunluğu aşağı yukarı 235 santim kadardır. Cetvelden çıkmış gibi, çok muntazam, düzgün ve güzel harflerle yazılmıştır. Âbidenin Çince kitabesinde Türk-Çin dostluğu, Türk imparatorluğu ve Kül Tigin methedilmekte ve tanıtılmakta, "Gelecek hadsiz, hesapsız nesillerin dimağlarında, onların müşterek muvaffakiyetlerinin şaşaası her gün yeniden canlansın diye, uzakta ve yakında bulunan herkesin bunu öğrenmesi için, bilhassa muhteşem bir kitabe yaptık" ve "Böyle adamların ebediyen payidar olacaklarının muhakkak olmadığını kim söyleyebilir? Uğurlu haberleri ebediyen ilân için şimdi dağ gibi yüksek bir âbide dikilmiştir." gibi ifadeler sıralandıktan sonra, tarih kaydedilmektedir.

Âbidenin civarında türbe enkazı, pek çok heykel parçaları ve âbideye çıkan iki tarafı heykeller, taşlar dizili 4, 5 kilometrelik bir yol bulunmuştur. Bu heykel parçaları arasında son zamanlarda Kül Tigin-'in başı ve karısının gövdesi ve yüzünün bir kısmı da bulunmuştur.

Âbidenin ve türbenin inşasında Türk ve Çin sanatkârları beraber çalışmışlardır. Âbidedeki kitâbe-

leri Bilge Kağan ve Kül Tigin'in yeğeni Yollug Tigin yazmıştır.

Bilge Kağan âbidesi, aynı yerde Kül Tigin âbidesinin bir kilometre uzağındadır. Şekli, tertibi ve yapısı tamamiyle birincisine benzemektedir. Yalnız bu bir kaç santim daha yüksektir. Bu yüzden doğu cephesinde 41 ve dar cephelerinde 15'er satır vardır. Bunun da batı cephesinde asıl Çince kitâbe vardır, Çince kitâbenin üstünde ayrıca Türkçe kitâbe devam etmektedir. Çince kitâbe hemen hemen tamamiyle silinmiştir.

Bilge Kağan âbidesi kendisinin 734'te ölümünden sonra 735'te oğlu tarafından dikilmiştir. Bu âbidede de Bilge Kağan konuşmaktadır. Esasen âbidenin kuzey cephesinin ilk 8 satırı Kül Tigin âbidesinin güney cephesinin, doğu cephesinin 2-24 satırları ise Kül Tigin âbidesinin doğu cephesinin mukabil satırlarına benzemektedir. Bu âbidede ayrıca Kül Tigin'in ölümünden sonraki vakaların ilâve edildiği görülür.

Bilge Kağan âbidesi hem devrilmiş, hem de parçalanmıştır. Onun için tahribat ve silinti bunda çok fazladır. Bu âbideyi de yeğeni Yollug Tigin yazmıştır. Her iki âbidede de Bilge Kağan'ın sözlerinin dışında Yollug Tigin'in kitâbe kayıtları ve ilâveleri yer almaktadır. Bu âbidenin etrafında da yine türbe enkazı ve daha az olmak üzere heykeller, balballar ve taşlar vardır.

Tonyukuk âbidesi, diğer iki âbidenin biraz daha doğusunda bulunmaktadır. Devrilmemiş, dikili dört cepheli iki taş hâlindedir. Birinci ve daha büyük olan taşta 35, ikinci taşta 27 satır vardır. İkinci taşta yazılar daha itinasızdır ve aşınma da daha çoktur. Bu âbidenin yazıları Kül Tigin ve Bilge Kağan'ınki kadar düzgün değildir. Bu âbidede de yazı yukarıdan aşağı yazılmıştır. Fakat diğer ikisinin aksine satırlar soldan sağa doğru istif edilmiştir. Tezyinatı da diğer kitâbelerdeki kadar sanatkârane değildir. Tonyukuk âbidesinin yanında büyük bir türbe kalıntısı, heykeller, balballar ve taşlar vardır.

Tonyukuk âbidesini, İltiriş Kağan'ın isyanına iştirak eden ve o günden Bilge Kağan devrine kadar devlet idaresinin baş yardımcısı olarak kalan büyük Türk devlet adamı ve başkumandanı Tonyukuk, ihtiyarlık devrinde bizzat diktirmiştir. Bu âbidede Tonyukuk konuşmaktadır, bu âbidenin müellefi odur.

Kül Tigin ve Bilge Kağan âbideleri Baykal gölünün güneyinde Orhun nehri vâdisinde Koşo Tsaydam gölü civarında 47,1. arz ve 101 1/2 tul derecelerinde bulunmaktadır. Ötüken ormanının da buradaki Hangay sıradağlarının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Tonyukuk âbidesi ise biraz daha doğuda 48. arz ve 107. tul dereceleri arasında Tola nehrinin yukarı mecrasında Bayn Çokto denilen yerin yakınında bulunmaktadır.

Orhun âbidelerinin bulunuşu insanlığın en büyük keşiflerinden biridir. Orhun harfleri ile yazılı kitâbelerden daha 12. asırda tarihçi Cuveynî *Târih-i Ci-*

hanküşa'sında bahsetmişti, ayrıca Çin kaynakları da çok eskiden bu âbidelerin dikildiğini bildirmekte idi. Fakat 18. ve 19. asırlara kadar Orhun harfli yazılar ve âbideler ilim âleminin meçhulü olarak kalmıştı. Önce Kırgızlara ait mezar taşlarından ibaret bulunan ve tek tük kelimelerle isimleri ihtiva eden Yenisey kitâbeleri bulunmuştur. İlk defa nebatatçı Daniel Gottlieb Messerschmidt, kılavuzluğunu yapan Philipp Johan von Tabbert (Strahlenberg) ile birlikte 1721 yılında Yenisey vâdisinde bu yazı ile yazılı bir taşı tesbit etmiştir. Fakat Orhun harfli kitâbelerin yolunu açan ve bu hususta ilim âleminin dikkatini çeken Philipp Johan von Tabbert (Strahlenberg) olmuştur. 1709'da Poltava muharebesinde esir düşen bu İsveçli subayı Ruslar Sibirya'ya sürmüşlerdir. Sürgünde 13 sene kalan ve Messerschmidt'e kılavuzluk ederek serbestçe gezip dolaştığı yerlerde incelemelerde bulunan Strahlenberg 1722'de vatanına döndükten sonra 1930'da araştırmalarının neticesini yayınlamış ve bu arada eserinde meçhul Yenisey kitâbelerinden de bahsederek bazılarını yayımlamıştır. Bu yayın derhal ilim aleminin dikkatini çekmiş ve Orhun âbidelerinden bir iki asır öncesine âit bulunan Yenisey kitâbeleri arka arkaya bulunmaya başlamıştır. Nihayet 1899'da Rus bilgini Yadrintsev, sonradan Kül Tigin ve Bilge Kağan âbideleri olduğu anlaşılan Orhun kitâbelerini bulmuş, bunun üzerine 1890 tarihinde Heikel'in başkanlığında, bir Fin, 1891'de de Radloff'un başkanlığında bir Rus ilmî sefer heyeti mahalline gönderilmiştir. Her iki sefer heyeti de âbideleri ya-

kından tetkik etmiş ve fotoğraflarını alarak dönmüştür. Fin heyeti getirdiği mükemmel fotoğrafları Avrupa ilim merkezlerine dağıtmış, öte yandan hem Fin heyeti, hem de Radloff getirdikleri malzemenin fotoğraflarını büyük atlaslar halinde neşretmişlerdir. Bu atlas yayınları ile âbidelerin okunması çalışmaları hızlanmış ve daha başka yazıları da çözmüş bulunan Danimarkalı büyük âlim Vilhelm Thomsen, kısa bir zaman sonra, 1893'te Orhun yazısını çözmeye muvaffak olmuştur. Önce, âbidelerde çok geçen *tengri, Türk* ve *Kül tigin* kelimelerini çözen Thomsen, sonra bütün âbideleri okumuş ve böylece Türk milletinin ebedî minnettarlığına mazhar olmuştur.

Artık bu çözümden sonra bir yandan Thomsen, bir yandan Radloff abidelerin metni ve tercümeleri üzerinde adeta yarışa girmişler, bunu diğer âlimler takip etmiş ve zamanımıza kadar bu büyük Türk âbideleri elden düşmemiştir.

Amerika'dan Japonya'ya kadar Avrupa'da ve medeni âlemde hemen hemen her dilde bu âbideler üzerinde araştırmalar yapılmış, 6 tanesi büyük olan Orhun harfli yeni kitâbeler ve metinler bulunmuş, neşirler birbirini kovalamıştır. Son olarak genç Türk âlimi Talât Tekin Amerika'da Orhun Türkçesinin mükemmel bir gramerini ve kitâbelerin yeni bir neşrini yapmıştır. Son zamanlarda Orhun sahası arkeolojik araştırmalarda da ön plâna geçmiş ve burada yüzlerce heykel, balbal, çeşitli eserler ve şehir harabeleri bulunmuştur. Bu arada Çekoslovak âlimi L. Jisl Kül Tigin heykelinin başını da bulup gün ışığına

çıkarmıştır. Bugün, Orhun kitâbeleri üzerinde yapılan araştırmaların adları bile bir kitap teşkil eder. Biz kitabın sonunda bunlardan ancak kısa bir bibliyografya vermekle yetineceğiz.

Orhun âbidelerinin manzum olduğunu ileri sürenler vardır. Hatta Rus bilgini İya Vasilyevna Stebleva bu hususta geniş bir deneme yapmış ve âbideleri manzum olarak yayınlamıştır. Tabiî, bu görüş doğru değildir. Fakat âbidelerdeki dilin ve üslûbun ahengini göstermesi bakımından dikkate değer bir husustur.

Boğaziçi Yayınevi'nin ilk kitabı olarak, Orhun âbidelerinin yeni bir neşrini yapıyoruz. Bu neşirde en büyük ve en mühim üç âbideyi, Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk âbidelerini veriyoruz. Kitabımız Ön söz, bibliyografya, Orhun yazısı, metin, tercüme, sözlük ve vesikalar bölümlerini içine almaktadır.

Orhun yazısı bölümünde eski Türk alfabesi hakkında bilgi verilmektedir.

Metin kısmında âbidelerin asılları ve belli başlı bütün neşirleri karşılaştırılarak son bir neşir yapılmış ve bu arada tereddütlü noktalar için bazı yeni tekliflerde bulunulmuştur. Kül Tigin ve Bilge Kağan âbidelerinin benzeyen satırları şimdiye kadar umumiyetle Kül Tigin âbidesinde çift satır halinde yayınlanmış veya farklara işaret edilmiştir. Her iki halde de Bilge Kağan âbidesinin yalnız fazla kısımları müstakil yayınlanmıştır. Biz hem Bilge Kağan âbidesinin bütünlüğünü göstermek maksadiyle, hem de kolay

istifadeyi temin için hem metin, hem tercüme bölümünde âbideyi bütün olarak verdik. İki âbidenin benzeyen kısımlarını iki nüsha gibi kullanarak birbirini tamamladık. Türk çocukları 1250 sene evvelki Türkçeyi bu metin bölümünde yakından göreceklerdir.

Tercüme bölümünde metnin kelime kelime çevrilmesine, aynen tercümesine itina edilmiş, serbest tercümeden ve tefsirlerden kaçınılmıştır. Buna mukabil sözlük bölümünde kelimelerin ikinci, üçüncü mânaları ve tefsirleri de verilmiştir. Sözlük bölümünde bütün kelimeler verilmiştir.

Metinler bölümünde ise âbidelerin S. E. Malov ve H. N. Orkun yayımlarından bazı fotoğraflar verilmiştir.

Gerçekten Orhun âbidelerini, bugün Türkiye'den binlerce kilometre uzakta eski Türk yurdunda, bugünkü Moğolistan'da Türklüğün şehadet parmakları olarak yükselen bu mübarek taşları kana kana okumak, her kelimesi üzerinde derin derin düşünmek, resimlerini huşû içinde seyrederek ruhu yıkamak, her Türk için millî ibâdettir. İşte bu kitap, bu ibâdetin hizmetine sunulmaktadır.

Muharrem ERGİN

KRONOLOJİK BİBLİYOGRAFYA

Inscriptions de l'Orhon, recueilles par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne, Helsingfors 1892.

W. Radloff, *Atlas der Altertümer der Mongolei,* Petersburg 1892-1899.

W. Radloff, *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei,* St. Petersburg 1894-1895, Neue Folge 1897, Zweite Folge 1899.

V. Thomsen, *Inscriptions de l'Orhon déchriffrées,* Helsingfors 1896.

V. Thomsen, *Turcica,* Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXXVII, Helsingfors 1916.

V. Thomsen, *Mogolistan'daki Eski Türkçe Kitâbeler,* Türkiyat Mecmuası III, s. 81-118, İstanbul 1926-33 (Tercüme: Ragıp Hulûsi).

H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları* I-IV, İstanbul 1936-1941.

S. E. Malov, *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti,* Moskva 1951.

S. E. Malov, *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kırgızii,* Moskva 1959.

A. von Gabain, *Alttürkische Grammatik,* Leipzig 1941.

René Giraud, *L'inscription de Baïn Tsokto,* Paris 1961.

I. V. Stebleva, *Poeziya Tyurkov VI-VIII vekov,* Moskva 1965.

Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic,* Indiana University Publications, 1968.

A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi* I, İstanbul 1958.

Lumir Jisl, *Kül-Tegin anıtında 1958'de yapılan arkeoloji araştırmalarının sonuçları,* (Türk Tarih Kurumu) Belleten, XXVII, sayı 107, s. 387-410, Ankara 1963.

ORHUN YAZISI

Üç kıtada tarih boyunca geniş sahalara yayılan Türkler, gittikleri yerlerde bir çok kültür merkezleri meydana getirmişler, temas ettikleri çevrelere göre çeşitli yazılar, çeşitli alfabeler kullanmışlardır. Nitekim Türklerin Göktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Arap, Süryani, Ermeni, Rum, Lâtin, İslav vs alfabelerini kullanmış olduklarını görüyoruz. Fakat az veya çok kullanılan bu alfabelerin içinde dört tanesi geniş ölçüde kullanılarak Türklerin umumî millî alfabeleri hâline gelmiştir. Bunlar Göktürk, Uygur, Arap ve Lâtin alfabeleridir.

Göktürk veya Orhun yazısı Türk yazı dilinin ilk asırlarında kullanılmış, sonra onun yerini umumî yazı olarak Uygur yazısı almıştır. İslâmiyetten önce en geniş ölçüde kullanılan, fakat İslâmiyetten sonra da uzun zaman yazılan Uygur yazısı ise, İslâmiyetle birlikte, yerini Arap asıllı Türk yazısına bırakmağa başlamıştır. Uzun müddet yan yana kullanılan bu iki yazıdan sonuncusu da üçüncü umumî millî yazı olarak Türk ülkelerinde bin sene kullanıldıktan sonra 1928'de yerini dördüncü ve son millî alfabe olan Lâtin asıllı Türk yazısına bırakmıştır.

Orhun yazısının Türk yazı dilinin başlangıcında en az bir kaç asır kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlk olarak Orhun âbidelerinden bir iki asır öncesine âit Yenisey kitâbelerinde görülen, sonra en mütekâmil şekillerini Orhun âbidelerinde bulan bu yazının milâdın ilk asırlarına kadar çıkmış olacağı tahmin edilebilir. Hattâ son zamanlarda Türkistan Türk ilim merkezlerinden, bu yazı ile yazılmış milâttan çok öncesine âit Türkçe bazı kaya yazılarının bulunduğuna dair, henüz kesinlemeşmiş iddia ve haberler gelmiştir. Şimdilik 5. asırla 9. asır arasında Yenisey kitâbelerinde, Orhun âbidelerinde ve diğer kitâbelerde, ve kağıt üzerinde, kitap hâlinde Orhun yazısının kullanıldığı bir vakıadır.

Bu ilk millî alfabenin, bu ilk umumî Türk yazısının menşe bakımından da millî olduğu hakkında kuvvetli görüşler mevcuttur. Sonraki diğer üç millî alfabeden Uygur alfabesi Soğd, ikincisi Arap, üçüncüsü Lâtin asıllıdır. Orhun alfabesinin menşei meselesi ise ilim âleminde münakaşa konusudur Bunun da Âramî, Soğd, Pehlevi vs gibi yabancı asıllı olduğunu kabul edenlerin, fakat isbat edemiyenlerin yanında Türk asıllı olduğunu öne sürenler de vardır.

Orhon elifbasının Türk icadı olduğunu ileri sürenler bu yazının damgalardan, şekillerden çıktığını kabul etmekte ve bazı harf şekillerinin Türk menşeini gösterdiğini tesbit etmektedirler. Gerçekten de **ok** okunan harfinin ok'a, **y** okunan harfinin yay'a, **s** okunan harfinin süngü'ye, **b** okunan

harfinin eb>ev'e, t okunan 𐰴 harfinin taġ > daġ'a benzediği ilk bakışta görülmektedir. Bunları daha da artırmak mümkündür.

Orhun harflerinin bir önceki devrinin işaretleri olan Yenisey yazı işaretlerinde 150'den fazla şekil vardır. Bu işaretlerin Orhunda 38 harflik bir alfabe hâline geldişi görülür.

Orhun yazısına ilim âleminde karakter benzerlişi dolayısıyle, eski İskandinav, Germen gizli yazısına nisbet edilerek, Türk run yazısı, runik türk yazısı adı da verilmiştir.

Orhun harflerinin karakteri işaretlerin esas itibariyle keskin düz çizgilerden meydana gelmiş olması ve birbiri ile bitişmemesidir.

Orhun yazısında harfler bitişmez. Yazı sağdan sola veya yukarıdan aşağıya doğru yazılır. Kelimeler, umumiyetle aralarına üst üste iki nokta konarak birbirinden ayrılır.

Orhun alfabesinde 38 harf vardır. Bu 38 harfin 4 tanesi vokal işaretidir. Geriye kalan 34 işaret konsanant harfleridir. Türkçede tabiî bu kadar konsonant mevcut değildir. Bir çok konsonantın bu alfabede birden fazla harfi mevcuttur. Bir kısım konsonantın, yanındaki vokalin kalın ve ince olmasına göre iki ayrı işareti vardır. Ayrıca bazı çift ses, çift konsonant işaretleri de mevcuttur. Böylece bu alfabede kalabalık bir konsonant işareti ile karşılaşılır. Buna mukabil Türkçenin 8 - 9 vokali karşılığında **a** ve **e** için bir harf (𐰀); **ı** ve **i** için bir harf (𐰃); **o** ve **u** için bir harf (𐰆); **ö** ve **ü** için bir harf (𐰍) olmak üzere 4 harfi vardır.

Orhun yazısında vokallerin çok defa yazılmadığı görülür. Yazılmayan vokaller kelime içinde ve kelime başında olup, sondaki vokaller esas itibariyle hep yazılır. Kelime başında ve ilk hecedeki **a** ve **e**'nin yazılmaması bilhassa dikkati çeker.

Orhun yazısının konsonant imlâsı esas itibariyle sağlamdır. Harf kalabalığına rağmen mühim bir karışıklık görülmez. Ancak kalın ve ince konsonantın, az da olsa bazı yerlerde birbirinin yerine kullanıldığı da görülür. Ayrıca **s** harfi bir çok defa **ş** için de kullanılmış ve öte yandan birbirine benzediği için bir iki kelimede de **s** () yerine **ş** () ve kalın **s** () yazılmıştır.

Orhun âbideleri ile devrin diğer kitâbeleri arasında harflerin şekilleri bakımından bazı farklar görülür. Bu yüzden bir kısım harflerin birden fazla şekli ile karşılaşırız. Bu kitâba alınan üç âbidenin ilk ikisi ile Tonyukuk arasında da böyle bir kaç şekil farkı vardır ve aşağıdaki cetvelde görülen ikinci şekiller umumiyetle Tonyukuk'a aittir. Tonyukuk'ta ayrıca, aşağıdaki listede bulunmayan, dört köşe bir işaret daha vardır. Bu **s, ş** için kullanılan bir işarettir. Bir de **baş** kelimesi için kullanılan uç uca bitişmiş iki üçgen şeklinde bir işaret vardır:

s, ş **, baş:**

Orhun harfleri ve latin harfleriyle karşılıkları:

Vokaller

𐰀	a ve e
𐰃	ı ve i
𐰆	o ve u
𐰇	ö ve ü
𐰋	ė

Konsonantlar

kalın	nötr	ince	
𐰉		𐰋	b
	𐰍		ç
𐰑		𐰓	d
𐰔		𐰖	g
𐰗		𐰘	k
𐰚		𐰛	l
	𐰜		m
𐰞		𐰠	n
	𐰡		p
𐰢		𐰣	r
𐰤		𐰦	s
	𐰧		ş
𐰨		𐰪	t
𐰴		𐰺	y
	𐰽		z

Vokalli konsonantlar

	ık - k - kı
	iç - çi
	ok ~ uk - k- ko ~ ku
	ök ~ ük - k- kö ~ kü

Birleşik veya çift sesli konsonantlar

	ld ~ lt
	nç
	nd ~ nt
	n̂g
	n̂y

1. KÜL TİGİN ABİDESİ

2. BİLGE KAĞAN ABİDESİ

3. TONYUKUK ABİDESİ

Metinler ve Tercümeler

1. KÜL TİGİN ÂBİDESİ

METİN

Güney yüzü

1 Teŋri teg teŋride bolmış Türk Bilge Ḳaġan bu ödke olurtum. Sabımın tüketi eşidgil. Ulayu ini yigünüm oġlanım biriki oġuşum budunum biriye şadpıt begler yırıyá tarḳat buyruḳ begler Otuz [Tatar ...]

2 Toḳuz Oġuz begleri budunı bu sabımın edgüti eşid ḳatıġdı tıŋla: İlgerü kün toġsıḳ[ḳ]a birigerü kün ortusıŋgaru ḳurıġaru kün batsıḳıŋga yırıġaru tün ortusıŋgaru anda içreki budun [ḳop] m[aŋ]a k[örür]. [Bunç]a budun

3 ḳop itdim. Ol amtı anıg yoḳ. Türk ḳaġan Ötüken yış olursar ilte buŋ yoḳ. İlgerü Şantuŋ yazıḳa tegi süledim, taluyḳa kiçig tegmedim. Birigerü Toḳuz Ersinke tegi süledim, Tüpütkä kiçig [teg]medim. Ḳurıġaru Yinçü ög[üz]

1. KÜL TİGİN ÂBİDESİ

TERCÜME

Güney yüzü

[1] Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar .....

[2] Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti

[3] hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersine kadar ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek

4 keçe Temir Ḳapıġḳa tegi süledim. Yırıġaru Yir Bayırḳu yiriñge tegi süledim. Bunça yirke tegi yorıtdım. Ötüken yışda yig idi yoḳ ermiş. İl tutsıḳ yir Ötüken yış ermiş. Bu yirde olurup Tabġaç budun birle

5 tüzültüm. Altun kümüş işgiti ḳutay buñgsuz ança birür. Tabġaç budun sabı süçig aġısı yımşaḳ ermiş. Süçig sabın yımşaḳ aġın sarıp ıraḳ budunuġ ança yaġutır ermiş. Yaġuru ḳondukda kisre añyıġ bilig anda öyür ermiş.

6 Edgü bilge kişig edgü alp kişig yorıtmaz ermiş. Bir kişi yañgılsar oġuşı budunı bişükiñge tegi ḳıdmaz ermiş. Süçig sabıñga yımşaḳ aġısıñga artırup öküş Türk budun öltüg. Türk budun ölsikiñg. Biriye Çoġay yış Tögültün

7 yazı ḳonayın tiser Türk budun ölsikig. Anda añyıġ kişi ança boşġurur ermiş. Iraḳ erser yablaḳ aġı birür, yaġuḳ erser edgü aġı birür tip ança boşġurur ermiş. Bilig bilmez kişi ol sabıġ alıp yaġuru barıp öküş kişi öltüg.

8 Ol yirgerü barsar Türk budun ölteçi sen. Ötüken yir olurup arḳış tirkiş (sar) neñg buñguġ yoḳ. Ötüken yış olursar beñggü il tuta olurtaçı sen. Türk budun toḳurḳaḳ sen. Açsıḳ tosıḳ ömez sen. Bir tödsar açsıḳ ömez sen. Antaġıñgın

[4] Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile

[5] anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öyleçe yaklaştırırmış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.

[6] İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün

[7] ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan, öldün!

[8] O yere doğru gidersen, Türk milleti öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında otururbut ebediyen il tutarak oturacaksın. Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık, tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun

9 üçün igidmiş ḳaġanıŋġın sabın almatın yir sayu bardıġ. Ḳop anda alḳıntıġ, arıltıġ. anda ḳalmışı yir sayu ḳop toru ölü yorıyur ertig. Teŋri yarlıḳaduḳın üçün [ö]züm ḳutum bar üçün ḳaġan olurtum. Ḳaġan olurup

10 yoḳ çıġanıy budunuġ kop ḳubratdım. Çıġanıy budunuġ bay ḳıldım. Az budunuġ öküş ḳıldım. Azu bu sabımda igid bar ġu? Türk begler budun bunı eşidiŋ. Türk [budun ti]rip il tutsıḳınġın bunda urtum. Yaŋılıp ölsikiŋin yime

11 bunda urtum. Neŋ neŋ sabım erser beŋggü taşḳa urtum. Aŋar körü biliŋ. Türk amtı budun begler bödke körügme begler gü yaŋıltaçı siz? Men b[eŋggü taş toḳıtdım ... Tabġ]aç ḳaġanda bedizçi kelürtüm, bedizet[t]im. Meniŋ sabımın sımadı.

12 Tabġaç ḳaġanıŋ içreki bedizçig ıtı. Aŋar adınçıġ bark yaraturtum. İçin taşın adınçıġ bediz urturtum. Taş toḳıtdım. Köŋülteki sabımın u[rturtum ... On Oŋ oğlıŋ]a tatıŋa tegi bunı körü biliŋ. Beŋggü taş

13 toḳıtdım. b[u ... il] erser, ança taḳı erig yirte irser, ança erig yirte beŋggü taş toḳıtdım, bitid[d]im. Anı körüp ança biliŋ. Ol taş [...]dım. Bu bitig bitigme atısı Yol[l]uġ T[igin].

[9] için, beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla her yere hep zayıflayarak, ölerek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum üçün, kağan oturdum. Kağan oturup

[10] aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa, bu sözümde yalan var mı? Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine

[11] burda vurdum. Her ne sözüm varsa ebedî taşa vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız? Ben ebedî taş yontturdum .... Çin kağanından resimci getirdim, resimlettim. Benim sözümü kırmadı.

[12] Çin kağanının maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum: Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum ... On Ok oğluna, yabancına kadar bunu görüp bilin. Ebedî taş

[13] yontturdum ... İl ise, şöyle daha erişilir yerde ise, işte öyle erişilir yerde ebedî taş yontturdum, yazdırdım. Onu görüp öyle bilin. Şu taş .... dım. Bu yazıyı yazan yeğeni Yollug Tigin.

Doğu yüzü

1 Üze kök teŋri asra yaġız yir ḳılındukda ikin ara kişi oġlı ḳılınmış. Kişi oġlında üze eçüm apam Bumın Ḳaġan İstemi Ḳaġan olurmış. Olurupan Türk budunuŋ ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş.

2 Tört buluŋ ḳop yaġı ermiş. Sü sülepen tört buluŋdaḳı budunuġ ḳop almış. ḳop baz ḳılmış. Başlıġıġ yükündürmiş, tizligig sökürmiş. İlgerü Ḳadırḳan yışḳa tegi kirü Temir Ḳapıġḳa tegi ḳondurmuş. İkin ara

3 idi oḳsuz Kök Türk ança olurur ermiş. Bilge ḳaġan ermiş, alp ḳaġan ermiş. Buyruḳı yime bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunı yime tüz ermiş. Anı üçün ilig ança tutmış erinç. İlig tutup törüg itmiş. Özi ança

4 kergek bolmış. Yoġçı sıġıtçı öŋre kün toġsıḳda Bökli çöl[l]üg il Tabġaç Tüpüt Apar Purum Ḳırḳız Üç Ḳurıḳan Otuz Tatar Ḳıtaŋy Tatabı bunça budun kelipen sıġtamış yoġlamış. Antaġ külüg ḳaġan ermiş. Anda kisre inisi ḳaġan

5 bolmış erinç, oġlıtı ḳaġan bolmış erinç. Anda kisre inisi eçisin teg ḳılınmaduḳ erinç, oġlı ḳaŋgın teg ḳılınmaduḳ erinç. Biligsiz ḳaġan olurmış erinç, yablaḳ ḳaġan olurmış erinç. Buyruḳı yime biligsiz erinç, yablaḳ ermiş erinç.

Doğu yüzü

[1] Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Otururak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyi vermiş.

[2] Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadırkan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında

[3] pek teşkilâtsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabiî, cesur imiş tabiî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabiî. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece

[4] vefat etmiş. Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan

[5] olmuş tabiî, oğulları kağan olmuş tabiî. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, şğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabiî, kötü imiş tabiî.

6 Begleri budunı tüzsüz üçün Tabġaç budun tebligin kürlüg üçün armaḳçısın üçün inili eçili kiñgşürtükin üçün begli budunlıġ yoñgşurtuḳın üçün Türk budun illedük ilin ıçġınu ıdmış,

7 ḳaġanladuḳ ḳaġanın yitürü ıdmış. Tabġaç budunḳa beglik urı oġlın ḳul boldı, işilik ḳız oġlın küñg boldı. Türk begler Türk atın ıtı. Tabġaçgı begler Tabġaç atın tutupan Tabġaç ḳaġanḳa

8 körmiş. Elig yıl işig küçüg birmiş. İlgerü kün toġsıḳda Bökli ḳaġanḳa tegi süleyü birmiş. Ḳurıġaru Temir Ḳapıġḳa tegi süleyü birmiş. Tabġaç ḳaġanḳa ilin törüsin alı birmiş. Türk ḳara ḳamaġ

9 budun ança timiş: İllig budun ertim, ilim amtı ḳanı, kimke ilig ḳazġanur men tir ermiş. Ḳaġanlıġ budun ertim, ḳaġanım ḳanı, ne ḳaġanḳa işig küçüg birür men tir ermiş. Ança tip Tabġaç ḳaġanḳa yaġı bolmış.

10 Yaġı bolup itinü yaratunu umaduḳ yana içikmiş. Bunça işig küçüg birtükgerü saḳınmatı Türk budun ölüreyin uruġsıratayın tir ermiş. Yoḳadu barır ermiş. Üze Türk Teñgrisi Türk ıduḳ yiri

[6] Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış,

[7] kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş. Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evlâdı cariye oldu. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına

[8] itaat etmiş. Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk edi vermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş.Türk halk

[9] kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş.

[10] Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden yine teslim olmuş. Bunca işi gücü verdiğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok olmaya gidiyormuş.

11 subı ança itmiş. Türk budun yoḳ bolmazun tiyin budun bolçun tiyin ḳanı̄gım İltiriş Ḳaġanıġ ögüm İlbilge Ḳatunuġ tenı̄gri töpüsinde tutup yügerü kötürmiş erinç. Ḳanı̄gım ḳaġan yiti yigirmi erin taşıḳmış. Taşra

12 yorıyur tiyin kü eşidip balıḳdaḳı taġıḳmış, taġdaḳı inmiş, tirilip yitmiş er bolmış. Tenı̄gri küç birtük üçün ḳanı̄gım ḳaġan süsi böri teg ermiş, yağısı ḳonı̄y teg ermiş. İlgerü ḳurıgaru sülep ti[r]m[iş] ḳubrat[mış]. [Ḳ]amaġı

13 yiti yüz er bolmış. Yiti yüz er bolup ilsiremiş ḳaġansıramış budunuġ, künı̄gedmiş ḳuladmış budunuġ Türk törüsin ıçġınmış budunuġ eçüm apam törüsinçe yaratmış, boşġurmış. Tölis Tarduş [budunuġ anda itmiş.]

14 Yabġuġ şadıġ anda birmiş. Biriye Tabġaç budun yağı ermiş. Yırıya Baz ḳaġan Toḳuz Oġuz budun yağı ermiş. Ḳırḳız Ḳurıḳan Otuz Tatar Ḳıtanı̄y Tatabı ḳop yağı ermiş. Ḳanı̄gım ḳaġan bunça ...

15 Ḳırḳ artuḳı yiti yolı sülemiş, yigirmi sünı̄güş sünı̄güşmiş. Tenı̄gri yarlıḳaduk üçün illigig ilsiretmiş, ḳaġanlıġıġ ḳaġansıratmış, yağıġ baz ḳılmış, tizligig sökürmiş, başlıġıġ yükündü[rmiş. Ḳanı̄gım ḳaġan ança ilig]

[11] Yukarıda Türk tanrısı, Tük mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı

[12] yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi

[13] yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş.

[14] Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı hep düşman imiş. Babam kağan bunca ...

[15] Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lûtfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili,

16 törüg ḳazġanıp uça barmış. Ḳanġım ḳaġanḳa Baz ḳaġanıġ balbal tikmiş. Ol törüde üze eçim ḳaġan olurtı. Eçim ḳaġan olurupan Türk budunuġ yiçe itdi, igit[t]i. Çıġanıyıġ [bay ḳıldı, azıġ öküş ḳıldı].

17 Eçim ḳaġan olurtukda özüm Tarduş budun üze şad ertim. Eçim ḳaġan birle ilgerü Yaşıl Ögüz Şantunġ yazıḳa tegi süledimiz. Ḳurıġaru Temir Ḳapıġḳa tegi süledimiz. Kögmen aşa Ḳı[rḳız yiriñge tegi süledimiz]

18 Ḳamaġı biş otuz süledimiz, üç yigirmi sünġüşdümüz. İlligig ilsiretdimiz, ḳaġanlıġıġ ḳaġansıratdımız. Tizligig sökürtümüz, başlıġıġ yükündürtümüz. Türgiş ḳaġan Türkümüz [budunumuz erti. Bilmedükin]

19 üçün bizinge yanġıl[d]uḳın üçün ḳaġanı ölti. Buyruḳı begleri yime ölti. On Oḳ budun emgek körti. Eçümüz apamız tutmış yir sub idisiz bolmazun tiyin Az budunuġ itip yar[atıp ...]

20 Bars beg erti. Ḳaġan atı bunda biz birtimiz. Siñgilim ḳunçuyug birtimiz. Özi yanġıldı, ḳaġanı ölti, budunı küñg ḳul boldı. Kögmen yir sub idisiz ḳalmazun tiyin Az Ḳırḳız Budunuġ yarat[ıp keltimiz, sünġüşdümüz ... ilin]

[16] töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. O töre üzerine kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.

[17] Amcam kağan oturduğunda kendim Tarduş milleti üzerinde şad idim. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik.

[18] Yekûn olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa savaştık. İlliyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik. Türgiş Kağanı Türkümüz, milletimiz idi. Bilmediği

[19] için, bize karşı yanlış hareket ettiği için kağanı öldü. Buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip ...

[20] Bars bey idi. Kağan adını burda biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti cariye, kul oldu. Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik. Savaştık ... ilini

21 yana birtimiz. İlgerü Ḳadırḳan yışıġ aşa budunuġ ança ḳondurtumuz, ança itdimiz. Ḳurıġaru Keŋgü Tarmanḳa tegi Türk budunuġ ança ḳondurtumuz, ança itdimiz. Ol ödke ḳul ḳulluġ bolmış erti, [küŋg küŋglüg bolmış erti. İnisi eçisin bilmez erti. Oġlı ḳaŋgın bilmez erti.]

22 Ança ḳazġanmış itmiş ilimiz törümüz erti. Türk Oġuz begleri budun eşidiŋg. Üze teŋgri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, iliŋgin törüŋgin kim artatı [udaçı erti]? Türk budun ertin,

23 ökün! Küregüŋgün üçün igidmiş bilge ḳaġanıŋgın ertmiş barmış edgü iliŋge kentü yaŋgıldıġ, yablak kigürtüg. Yaraḳlıġ ḳandın kelip yaŋya iltdi. Süŋgüglüg ḳandın kelipen süre iltdi? Iduḳ Ötüken y[ış budun bardıġ. İlgerü barıġma]

24 bardıġ, ḳurıġaru barıġma bardıġ. Barduḳ yirde edgüg ol erinç: Ḳanıŋg subça yügürti, süŋgüküŋg taġça yatdı. Beglik urı oġluŋg ḳul boldı, işilik ḳız oġluŋg küŋg boldı. Bilmedük üçün [yablaḳıŋgın üçün eçim ḳaġan uça bardı.]

25 Başlayu Ḳırḳız ḳaġanıġ balbal tikdim. Türk budunuġ atı küsi yoḳ bolmazun tiyin ḳaŋgım ḳaġanıġ ögüm ḳatunuġ kötürmiş teŋgri il birigme teŋgri Türk budun atı küsi yoḳ bolmazun [tiyin özümin ol teŋgri]

[21] geri verdik. Doğuda Kadırkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamanda kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi.

[22] Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı. Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti ilini töreni kim boza bilecekti? Türk milleti, vaz geç,

[23] pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle soktun. Silâhlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi. Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin. Doğuya giden,

[24] gittin. Batıya giden, gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın su gibi koştu, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdın kul oldu, hanımlık kız evlâdın cariye oldu. Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam, kağan uçup gitti.

[25] Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye,

26 ḳaġan olurtdı erinç. Neŋ yılsıġ budunḳa olurmadım. İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablaḳ budunda üze olurtum. İnim Kül Tigin birle sözleşdimiz. Ḳaŋgımız eçimiz ḳaz[ġanmış budun atı küsi yoḳ bolmazun]

27 tiyin Türk budun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım.İnim Kül Tigin birle iki şad birle ölü yitü ḳazġandım. Ança ḳazġanıp biriki budunuġ ot sub ḳılmadım. Men [özüm ḳaġan olurtuḳuma yir sayu]

28 barmış budun ölü yitü yadaġın yalıŋgın yana kelti. Budunuġ igideyin tiyin yırıġaru Oġuz budun tapa ilgerü Ḳıtaŋy Tatabı budun tapa birigerü Tabġaç tapa uluġ sü iki yigir[mi süledim. ... süŋgüşdüm. Anda]

29 kisre teŋgri yarlıḳazu ḳutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi budunuġ tirgürü igit[t]im. Yalıŋg budunuġ tonluġ, çıġaŋy budunuġ bay ḳıldım. Az budunuġ öküş ḳıltım. Iġar illigde [ıġar ḳaġanlıġda yig ḳıldım. Tört buluŋgdaḳı]

30 budunuġ ḳop baz ḳıldım, yaġısız ḳıldım. Ḳop maŋga körti. İşig küçüg birür. Bunça törüg ḳazġanıp inim Kül Tigin özi ança kergek boldı. Ḳaŋgım ḳaġan uçduḳda inim Kül Tigin yi[ti yaşda ḳaltı ...]

[26] kendimi o Tanrı kağan oturttu tabiî. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İşte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın .

[27] diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumda, her yere

[28] gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak çıplak olarak dönüp geldi. Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim, ... savaştım. Ondan

[29] sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki

[30] milleti hep tâbî kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti. İşi gücü veriyor. Bunca töreyi kazanıp küçük kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefat etti. Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı ...

31 Umay teg ögüm ḳatun ḳutınṅa inim kül tigin er at buldı. Altı yigirmi yaşınṅa eçim ḳaġan ilin törüsin ança ḳazġandı. Altı Çub Soġdaḳ tapa süledimiz, bozdumuz. Tabġaç Onṅ tutuḳ biş t[ümen sü kelti, sünṅgüşdümüz?]

32 Kül Tigin yadağın oplayu tegdi, Onṅ tutuḳ yurçın yaraḳlıġ eligin tutdı, yaraḳlıġdı ḳaġanḳa ançuladı. Ol süg anda yoḳ ḳıldımız[1]. Bir otuz yaşınṅa Çaça senṅgünke sünṅgüşdümüz. Ang ilki Tadığınṅ Çorunṅ boz [atıġ binip tegdi. Ol at anda]

33 ölti. İkinti Işbara Yamtar boz atıġ binip tegdi. Ol at anda ölti. Üçünç Yigen Silig beginṅ kedimlig toruġ at binip tegdi. Ol at anta ölti. Yarıḳında yalmasında yüz artuḳ oḳın urtı, yüzinṅe başınṅa bir oḳ t[egürmedi ...]

34 Tegdükin Türk begler ḳop bilir siz. Ol süg anda yoḳ ḳıldımız[1]. Anda kisre Yir Bayırḳu Uluġ İrkin yağı boldı. Anı yanṅıp Türgi Yargün költe bozdumuz. Uluġ İrkin azḳınṅa erin tezip bardı. Kül Tigin [altı otuz]

35 yaşınṅa Ḳırḳız tapa süledimiz. Sünṅgüg batımı ḳarıġ söküpen Kögmen yışıġ toġa yorıp Ḳırḳız budunuġ uda basdımız. Ḳaġanın birle Soṅga yışda sünṅgüşdümüz. Kül Tigin Bayırḳun[uṅg aḳ adġı]r[ıġ]

---

[1] kışdımız

[31] Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı. On altı yaşında, amcam kağanın ilini, töresini şöyle kazandı: Altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk ettik, bozduk. Çinli Ong vali, elli bin asker geldi, savaştık.

[32] Kül Tigin yaya olarak atılıp hücum etti. Ong valinin kayın biraderini, silâhlı, elle tuttu, silâhlı olarak kağana takdim etti. O orduyu orda yok ettik. Yirmi bir yaşında iken, Çaça generale karşı savaştık. En önce Tadıgın, Çorun boz atına binip hücum etti. O at orda

[33] öldü. İkinci olarak Işbara Yamtarın boz atına binip hücum etti. O at orda öldü. Üçüncü olarak Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hücum etti. O at orda öldü. Zırhından kaftanından yüzden fazla ok ile vurdular, yüzüne başına bir tane değdirmedi.

...

[34] Hücum ettiğini, Türk beyleri, hep bilirsiniz. O orduyu orda yok ettik. Ondan sonra Yir Bayırkunun Uluğ Irkini düşman oldu. Onu dağıtıp Türgi Yargun Gölünde bozduk. Uluğ İrkin azıcık erle kaçıp gitti. Kül Tigin yirmi altı

[35] yaşında iken Kırgıza doğru ordu sevk ettik. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık. Kağanı ile Songa ormanında savaştık. Kül Tigin, Bayırkunun ak aygırına

36 binip oplayu tegdi. Bir erig oḳun urtı, iki erig udu aşuru sançdı. Ol tegdükde Bayırḳunuŋ aḳ adġırıġ udluḳın sıyu urtı. Ḳırḳız ḳaġanın ölürtümüz, ilin altımız. Ol yılḳa Tü[rgiş tapa Altun yışıġ]

37 toġa İrtiş ögüzüg keçe yorıdımız. Türgiş budunuġ uda basdımız. Türgiş ḳaġan süsi Bolçuda otça borça kelti. Süŋgüşdümüz. Kül Tigin başġu boz at binip tegdi. Başġu boz ḳ[.

38 ...] tutuz[ı]. İkisin öze alduzdı. Anda yana kirip Türgiş ḳaġan buyruḳı Az tutuḳuġ elgin tutdı. Ḳaġanın anda ölürtümüz, ilin altımız. Ḳara Türgiş budun ḳop içikdi. Ol budunuġ Tabarda ḳo[nturtumuz? ...]

39 Soġdaḳ budun iteyin tiyin Yinçü ögüzüg keçe Temir Ḳapıġḳa tegi süledimiz. Anda kisre Ḳara Türgiş budun yaġı bolmış. Kengeris tapa bardı. Biziŋ sü atı toruḳ azuḳı yoḳ erti. Yablaḳ kişi er[...]

40 alp er biziŋe tegmiş erti. Antaġ ödke ökünüp Kül Tiginig az erin irtürü ıtımız. Uluġ süŋgüş süŋgüşmiş Alp Şalçı aḳ atın binip tegmiş. Ḳara Türgiş budunuġ anda ölürmiş, almış. Yana yorıp ...

[36] binip atılarak hücum etti. Bir eri ok ile vurdu, iki eri kovalayıp takip ederek mızrakladı. O hücum ettiğinde, Bayırkunun ak aygırını, uyluğunu kırarak, vurdular. Kırgız kağanını öldürdük, ilini aldık.O yılda Türgişe doğru Altın ormanını

[37] aşarak, İrtiş nehrini geçerek yürüdük. Türgiş kavmini uykuda bastık. Türgiş kağanının ordusu Bolçuda ateş gibi, fırtına gibi geldi. Savaştık. Kül Tigin alnı beyaz boz ata binip hücum etti. Alnı beyaz boz ...

[38] ... tutturdu. İkisini kendisi yakalattı. Ondan sonra tekrar girip Türgiş kağanının buyruku Az valisini elle tuttu. Kağanını orda öldürdük, ilini aldık. Türgiş avam halkı hep tâbi oldu. O kavmi Tabarda kondurduk ...

[39] Soğd milletini düzene sokayım diye İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Ondan sonra Türgiş avam halkı düşman olmuş. Kengerise doğru gitti. Bizim askerin atı zayıf, azığı yok idi. Kötü kimse er ...

[40] kahraman er bize hücum etmişti. Öyle bir zamanda pişman olup Kül Tigini az erle eriştirip gönderdik. Büyük savaş savaşmış. Türgiş avam halkını orda öldürmüş, yenmiş. Tekrar yürüyüp.....

Kuzey Yüzü

1 [...] birle Ḳoşu tutuḳ birle sünḡüşmiş. Erin ḳop ölürmiş. Ebin barımın [ḳalı]sız ḳop kelürti. Kül Tigin yiti otuz yaşınḡa Ḳarluḳ budun erür barur erkli yaġı boldı. Tamaġ Iduḳ Başda sünḡüşdümüz.

2 [Kül] Tigin ol sünḡüşde otuz yaşayur erti. Alp Şalçı [aḳ]ın binip oplayu tegdi. İki erig udu aşuru sançdı. Ḳarluḳuġ ölürtümüz, altımız. Az budun yaġı boldı. Ḳara Költe sünḡüşdümüz. Kül Tigin bir ḳırḳ yaşayur erti. Alp Şalçı aḳın

3 binip oplayu tegdi. Az ilteberig tutdı. Az budun anda yoḳ boldı. Eçim ḳaġan ili ḳamşaġ boltuḳında budun ilig ikegü boltuḳında İzgil budun birle sünḡüşdümüz. Kül Tigin Alp Şalçı aḳın binip

4 o[playu tegd]i. Ol at anda tüş[di]. İzgil [budun] ölti. Toḳuz Oġuz budun kentü budunum erti. Teñri yir bulġaḳın üçün yaġı boldı. Bir yılḳa biş yolı sünḡüşdümüz.Añg ilk Toġu Balıḳda sünḡüşdümüz.

5 Kül Tigin Azman aḳıġ binip oplayu tegdi. Altı erig sançdı. Sü [t]egişinde yitinç erig ḳılıçladı. İkinti Ḳuşalġuḳda Ediz birle sünḡüşdümüz. Kül Tigin Az yaġızın binip oplayu tegip bir erig sançdı.

Kuzey yüzü

[1] [...] ile, Koşu vali ile savaşmış. Askerini hep öldürmüş. Evini, malını eksiksiz hep getirdi. Kül Tigin yirmi yedi yaşına gelince Karluk kavmi hür ve müstakil iken düşman oldu. Tamag Iduk Başta savaştık.

[2] Kül Tigin o savaşta otuz yaşında idi. Alp Şalçı ata binip atılarak hücum etti. İki eri takip edip kovalayarak mızrakladı. Karluku öldürdük, yendik. Az milleti düşman oldu. Kara Gölde savaştık. Kül Tigin otuz bir yaşında idi. Alp Şalçı akına

[3] binip atılarak hücum etti. Az ilteberini tuttu. Az milleti orda yok oldu. Amcam kağanın ili sarsdığında; millet, hükümdar ikiye ayrıldığında; İzgil milleti ile savaştık. Kül Tigin Alp Şalçı akına binip

[4] atılarak hücum etti. O at orda düştü. İzgil milleti öldü. Dokuz Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer bulandığı için düşman oldu. Bir yılda beş defa savaştık. En önce Togu Balıkta savaştık.

[5] Kül Tigin Azman akına binip atılarak hücum etti. Altı eri mızrakladı. Askerin hücumunda yedinci eri kılıçladı. İkinci olarak Kuşalgukta Ediz ile savaştık. Kül Tigin Az yağızına binip, atılarak hücum edip bir eri mızrakladı.

6 Toḳuz erig egire toḳıdı. Ediz budun anda ölti. Üçünç Bo[lçu]da Oġuz birle sünḡüşdümüz. Kül Tigin Azman aḳıġ binip tegdi, sançdı. Süsin sançdımız, ilin altımız. Törtünç Çuş başında sünḡüşdümüz. Türk

7 budun adaḳ ḳamşatdı. Yablaḳ bo[ldaç]ı erti. Oza [k]elmiş süsin Kül Tigin aġıtıp Toñra bir oġuş alpaġu on erig Toñ a Tigin yoġında egirip ölürtümüz. Bişinç Ezginti Ḳadızda Oġuz birle sünḡüşdümüz. Kül Tigin

8 Az yaġızın binip tegdi. İki erig sançdı. b[alıḳḳ]a b[as]ıḳdı. Ol sü anda ö[lti]. Amġa ḳorġan ḳışlap yazıña Oġuzġaru sü taşıḳdımız. Kül Tigin ebig başlayu ḳıt[t]ımız. Oġuz yaġı orduġ basdı. Kül Tigin

9 ögsüz aḳın binip toḳuz eren sançdı, orduġ birmedi. Ögüm ḳatun ulayu öglerim ekelerim kelinḡünüm ḳunçuylarım bunça yime tirigi künḡ boldaçı erti, ölügi yurtda yolta yatu ḳaldaçı ertigiz.

10 Kül Tigin yoḳ erser, ḳop ölteçi ertigiz. İnim Kül Tigin kergek boldı. Özüm saḳındım. Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boldı. Özüm saḳındım.[1] Öd teñri yaşar. Kişi oġlı kop ölgeli törümiş.

---

[1] ve devamı (veya) sıḳındım

[6] Dokuz eri çevirerek vurdu. Ediz kavmi orda öldü. Üçüncü olarak Bolçuda Oğuz ile savaştık. Kül Tigin Azman akına binip hücum etti, mızrakladı. Askerini mızrakladık, ilini aldık. Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk

[7] milleti ayak titretti. Perişan olacaktı. İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük. Beşinci olarak Ezginti Kadızda Oğuz ile savaştık. Kül Tigin

[8] Az yağızına binip hücum etti. İki eri mızrakladı, çamura soktu. O ordu orda öldü. Amga kalesinde kışlayıp ilk baharında Oğuza doğru ordu çıkardık. Kül Tigini evin başında bırakarak, müdafaa tedbiri aldık. Oğuz düşman, merkezi bastı. Kül Tigin

[9] öksüz akına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi. Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariye olacaktı, ölenler yurtta yolda yatıp kalacaktınız.

[10] Kül Tigin olmasa hep ölecektiniz. Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım.[1] Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlu hep ölmek için türemiş.

---

[1] ve devamı (veya) üzüldüm, mateme gark oldum.

11 Ança saḳındım. Közde yaş kelser tıda kön̂gülte sıġıt kelser yanduru saḳındım. Ḳatıġdı saḳındım. İki şad ulayu ini yigünüm oġlanım beglerim budunum közi ḳaşı yablaḳ boldaçı tip saḳındım. Yoġçı sıġıtçı Ḳıtañ Tatabı budun başlayu

12 Udar señgün kelti. Tabġaç ḳaġanda İsiyi Likeñg kelti. Bir tümen aġı altun kümüş kergeksiz kelürti. Tüpüt ḳaġanda bölün kelti. Ḳurıya kün batsıḳdaḳı Soġd Berçik er Buḳaraḳ uluş budunda Enik señgün Oġul Tarḳan kelti.

13 On oḳ oġlum Türgiş ḳaġanda Maḳaraç tamġaçı Oġuz Bilge Tamġaçı kelti. Ḳırḳız ḳaġanda Tarduş İnançu Çor kelti. Barḳ itgüçi bediz yaratıġma bitig taş itgüçi Tabġaç ḳaġan çıḳanı Çañg señgün kelti.

Kuzey - doğu Yüzü

1 Kül Tigin ḳoñ yılḳa yiti yigirmike uçdı. Toḳuzunç ay yiti otuzḳa yoġ ertürtümüz. Barḳın bedizin bitig taş[ın] biçin yılḳa yitinç ay yiti otuzḳa ḳop alḳd[ımı]z. Kül Tigin ö[zi?] ḳırḳ artuḳ[ı y]iti yaşıñg[a] bulıt bust[adı] ... bunça bedizçig Tuygut ilteber kelü[r]ti.

[11] Öyle düşünceye daldım. Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım. Müthiş düşünceye daldım. İki şadın ve küçük kardeş yeğenimin, oğlumun, beylerimin, milletimin gözü kaşı kötü olacak diyip düşünceye daldım. Yasçı, ağlayıcı olarak Kıtay, Tatabı milletinden başta

[12] Udar general geldi. Çin kağanından İsiyi Likeng geldi. On binlik hazine, altın, gümüş fazla fazla getirdi. Tibet kağanından vezir geldi. Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından Enik general, Oğul Tarkan geldi.

[13] On Ok oğlum Türgiş kağanından Makaraç mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi. Kırgız kağanından Tarduş İnançu Çor geldi. Türbe yapıcı, resim yapan, kitâbe taşı yapıcısı olarak Çin kağanının yeğeni Çang general geldi.

Kuzey - doğu Yüzü

[1] Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik. Türbesini, resimini,[1] kitâbe taşını maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik. Kül Tigin kendisi kırk yedi yaşında bulut çöktürdü ... Bunca resimciyi Tuygut vali getirdi.

---

[1] (veya) heykelini.

Güney doğu Yüzü

1 Bunça bitig bitigme Kül Tigin atısı Yol[l]uġ Tigin bitidim. Yigirmi kün olurup bu taşḳa bu tamḳa ḳop Yol[l]uġ Tigin bitidim. Iġar oğlanıṅgızda tayġunuṅguzda yigdi igidür ertigiz. Uça bardığız. Teṅgr[ide] tirigdekiçe ...

Güney - batı Yüzü

1 Kül Tiginiṅg altunın kümüşin ağışın barımın tör[t biṅg?] yılḳ[ıs]ın ayığma Tuyġut bu ... begim tigin yügerü teṅg[ri ...] taş bitidim. Yol[l]uġ Tigin.

Batı Yüzü

1 Ḳurıdın [S]oġud örti. İnim Kül Tigin ... üçün öl[ü yitü?] işig küçüg birtük üçün Türk Bilge Ḳaġan ayuḳıḳa inim Kül Tiginig küzedü olurtum. Inançu Apa Yarġan Tarḳan atıġ [b]irtim. [An]ı ögtürt[üm].

Güney - doğu Yüzü

[1] Bunca yazıyı yazan Kül Tiginin yeğeni Yollug Tigin, yazdım. Yirmi gün oturup bu taşa, bu duvara hep Yollug Tigin, yazdım. Değerli oğlunuzdan, evlâdınızdan çok daha iyi beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gökte hayattaki gibi ...

Güney - batı Yüzü

[1] Kül Tiginin altınını, gümüşünü, hazinesini, servetini, dört binlik at sürüsünü idare eden Tuygut bu ... Beyim prens yukarı gök ... taş yazdım. Yollug Tigin.

Batı Yüzü

[1] Batıdan Soğd baş kaldırdı. Küçük kardeşim Kül Tigin ... için, öle yite işi gücü verdiği için, Türk Bilge Kağanı, nezaret etmek üzere, küçük kardeşim Kül Tigini gözeterek oturdum. İnançu Apa Yargan Tarkan adını verdim. Onu övdürdüm.

2. BİLGE KAĞAN ÂBİDESİ

METİN

Doğu Yüzü

1 Teŋ̂gri teg Teŋ̂gri yaratmış Türk Bilge Ḳaġan sabım: Ḳaŋ̂gım Türk Bilge [Ḳaġan ...]ti Sir Toḳuz Oġuz İki Ediz kerekülüg begleri budunı [... Tü]rk teŋ̂g[ri ...]

2 üze ḳaġan olurtum. Olurtuḳuma ölteçiçe saḳınıġma Türk begler budun ögirip sebinip toŋ̂gtamış közi yügerü körti. Bödke özüm olurup bunça aġır törüg tört buluŋ̂gdaḳı [...]dim. Üze kök teŋ̂gri as[ra yaġız yir ḳılınduḳda ikin ara kişi oġlı ḳılınmış].

3 Kişi oġlında üze eçüm apam Bumın Ḳaġan İstemi Ḳaġan olurmış. Olurupan Türk budunuŋ̂g ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş. Tört buluŋ̂g ḳop yaġı ermiş. Sü sülepen tört buluŋ̂gdaḳı budunuġ [ḳop almış, ḳop baz ḳılmış]. Başlıġıġ [yü]kündürmüş, tizlig[ig sökürmiş. İlgerü Ḳadırḳan yışḳa tegi kirü]

4 Temir Ḳapıġḳa tegi ḳondurmış. İkin ara idi oḳsuz Kök Türk iti ança olurur ermiş. Bilge ḳaġan ermiş, alp ḳaġan ermiş. Buyruḳı bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunı [yime tüz ermiş. Anı] üçün ilig ança tutmış erinç. İlig tutup törü[g itmiş. Özi ança kergek bolmış].

2. BİLGE KAĞAN ÂBİDESİ

TERCÜME

Doğu Yüzü

[1] Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı ... Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırlı beyleri, milleti ... Türk tanrısı ...

[2] üzerinde kagan oturdum. Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı. Bu zamanda kendim oturup bunca ağır töreyi dört taraftaki ... dim. Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış.

[3] İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene soku vermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye dik çöktürmüş. Doğuda Kadırkan ormanına kadar, batıda

[4] Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilâtsız Gök Türkü düzene sokarak öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku bilgili imiş tabiî, Cesur imiş tabiî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabiî. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefât etmiş.

5 Yoġçı sıġıtçı öŋ̄gre kün toġsıḳdaḳı Bökli çöl[l]üg il Tabġaç Tüpüt Apar Purum Ḳırḳız Üç Ḳurıḳan Otuz Tatar Ḳıtaŋ̄y Tatabı bunça budun kelipen sıġtamış, yoġlamış. Antaġ külüg ḳaġan er[miş. Anda kisre inisi ḳaġan bolmış eri]nç. Oġlıtı ḳaġan bolmış erinç. Anda [kisre inisi eçisin teg]

6 ḳılınmaduḳ erinç, oġlı ḳaŋ̄gın teg ḳılınmaduḳ erinç. Biligsiz ḳaġan olurmış erinç, yablaḳ ḳaġan olurmış erinç. Buyruḳı yime biligsiz ermiş erinç, yablaḳ ermiş erinç. Begleri budunı tüzsüz üçün Tabġaç budun tebligin kürlügin [üçün armaḳçıs]ın üçün inili [eçili kiŋ̄gşürtükin üçün begli budunluġ]

7 yoŋ̄gşurtuḳın üçün Türk budun illedük ilin ıçġınu ıdmış ḳaġanladuḳ ḳaġanın yitürü ıdmış. Tabġaç budunḳa beglik urı oġlın ḳul ḳıltı, işilik ḳız oġlın küŋ̄g ḳıldı. Türk begler Türk atın ıtı. Tab[ġaçġı] begler Tabġaç at[ın tutupan Tabġaç ḳaġanḳa körmiş. Elig yıl]

8 işig küçüg birmiş. İlgerü kün toġsıḳ[ḳ]a Bökli ḳaġanḳa tegi süleyü birmiş. Ḳurıġaru Temir Ḳapıġḳa süleyü birmiş. Tabġaç ḳaġanḳa ilin törüsin alı birmiş. Türk ḳara ḳamaġ budun ança timiş: İllig budun [ertim, ilim amtı ḳanı, kimke ilig ḳazġanur men tir ermiş].

[5] Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabiî, oğulları kağan olmuş tabiî. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi

[6] kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabiî, kötü imiş tabiî. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti

[7] karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş. Çin milletine beylik erkek evlâdını kul kıldı, hanımlık kız evlâdını cariye kıldı. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutarak, Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl

[8] işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş. Batıda Demir Kapıya ordu sevk edi vermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş.Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş.

9 Ḳaġanlıġ budun ertim, ḳaġanım ḳanı. Ne ḳaġanḳa işig küçüg birür men tir ermiş. Ança tip Tabġaç ḳaġanḳa yaġı bolmış. Yaġı bolup itinü yaratunu umaduḳ yana içikmiş. Bunça işig küçüg birtükgerü saḳınmatı Türk budunuġ ölür[eyin, uruġsır]atayın tir ermiş. Yoḳadu barır ermiş. Üze

10 Türk teñgrisi ıduḳ yiri subı ança itmiş erinç. Türk budun yoḳ bolmazun tiyin budun bolçun tiyin ḳañgım İltiriş ḳaġanıġ ögüm İlbilge Ḳatunuġ teñgri töpüsinde tutup yügerü kötürti erinç. Ḳañgım ḳaġan yiti yigirmi erin [taşıḳmış. Taşra yorıyur tiyin kü eşidip balıḳdaḳı taġıḳmış, taġdaḳı]

11 inmiş. Tirilip yitmiş er bolmış. Teñgri küç birtük üçün ḳañgım ḳaġan süsi böri teg ermiş, yaġısı ḳoñy teg ermiş. İlgerü ḳurıġaru sülep tirmiş, ḳubratmış. Ḳamaġı yiti yüz er bolmış. Yiti yüz er bolup [ilsiremiş ḳaġansıramış budunuġ küñgedmiş ḳuladmış budu]nuġ Tü[rk tö]rüsin [ıçġınmış]

12 budunuġ eçüm apam törüsinçe yaratmış boşġurmış. Tölis Tarduş budunuġ anda itmiş. Yabġuġ şadıġ anda birmiş. Biriye Tabġaç budun yaġı ermiş. Yırıya Baz Ḳaġan, Toḳuz Oġuz budun yaġı ermiş. Ḳı[rḳız Ḳurıḳan Otuz Tatar Ḳıtañy Tatabı ḳop yaġı ermiş. Ḳa]ñgım [ḳaġan bunça ... ḳırḳ artuḳı]

[9] Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi, gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş. Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden, yine tâbi olmuş. Bunca işi, gücü vermediğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok olmaya gidiyormuş. Yukarıda

[10] Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki

[11] inmiş. Toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış

[12] milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı hep düşman imiş. Babam kağan bunca.... kırk

13 yiti yolı sülemiş, yigirmi sünḡüş sünḡüşmiş. Teñri yarlıḳaduḳ üçün illigig ilsiretmiş, ḳaġanlıġıġ ḳaġansıratmış, yaġıġ baz ḳılmış, tizligig sökürmiş, başlıġıġ yükündürmiş. Ḳañgım ḳaġan [ança ilig törüg ḳazġanıp uça barmış]. Ḳañgım [ḳaġanḳa] baş[lay]u Baz Ḳaġanıġ balbal [tikmiş. Ḳañgım]

14 ḳaġan uçduḳda özüm sekiz yaşda ḳaltım. Ol törüde üze eçim ḳaġan olurtı. Olurupan Türk budunuġ yiçe itdi, yiçe igit[t]i. Çıġañyıġ bay ḳıldı, azıġ öküş ḳıldı. Eçim ḳaġan olurtuḳ[d]a özüm tigin erk[...]iy[...] teñri [yarlıḳaduḳ üçün]

15 tört yigirmi yaşımḳa Tarduş budun üze şad olurtum. Eçim ḳaġan birle ilgerü Yaşıl ögüz Şantuñ yazıḳa tegi süledimiz. Ḳurıġaru Temir Ḳapıġḳa tegi süledimiz. Kögmen aşa Ḳırḳız yiriñge tegi s[üledimiz. Ḳamaġı biş] otuz sü[ledimiz. üç yigirmi sünḡüşdümüz. İlligig ilsiretdimiz. ḳaġanlıġıġ ḳaġansıratdımız, Tizligig]

16 sökürtümüz, başlıġıġ yükündürtümüz. Türgiş ḳaġan Türk[üm] budunum erti. Bilmedükin üçün biziñge yañgılduḳın yazınduḳın üçün ḳaġanı ölti, buyruḳı begleri yime ölti. On Oḳ budun emgek körti. Eç[ümiz apamız tutmış yir sub idi]siz ḳalmazun [tiyin Az budunuġ itip yaratıp ... Bars Beg]

[13] yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lûtfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. Babam

[14] kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım. O töre üzerine amcam kağan oturdu. Oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, tekrar besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı. Amcam kağan oturduğunda kendim prens ... Tanrı buyurduğu için

[15] on dört yaşımda Tarduş milleti üzerine şad oturdum. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik. Yekun olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa savaştık. İlliyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye

[16] diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik. Türgiş kağanı Türküm, milletim idi. Bilmediği için, bize karşı yanlış hareket ettiği, ihanet ettiği için kağanı öldü, buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz kalmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip ... Bars bey

17 erti. ḳaġan atıġ bunda biz birtimiz. Siŋilim ḳunçuyuġ birtimiz. Özi yazındı, ḳaġanı ölti, budunı küŋ ḳul boldı. Kögmen yir sub idisiz ḳalmazun tiyin Az Ḳırḳız budunug i[tip] yaratıp keltimiz. Süŋgüşdümüz. [... ilin yana birtimiz. İlgerü] Ḳadırḳan y[ışıġ aşa] b[udunu]ġ ança [ḳondurtumuz, ança itdimiz. Ḳurıġaru]

18 Keŋgü Tarbanḳa tegi Türk budunuġ ança ḳondurtumuz, ança itdimiz. Ol ödke ḳul ḳulluġ küŋ küŋglüg bolmış erti. İnisi eçisin bilmez erti, oġlı ḳaŋgın bilmez erti. Ança ḳazġanmış ança itmiş ilim[iz törümüz erti. Türk Oġuz begleri bud]un eşid: Üze teŋri basma[sar asra] yir telinmeser

19 Türk budun iliŋin törüŋün kim artatı udaçı [ert]i? Türk budun ertin, ökün! Küregüŋün üçün igidmiş ḳaġanıŋa ermiş [barmış edgü] iliŋe kentü yaŋgıldıġ, yablaḳ kigürtüg. Yaraḳlıġ ḳandın kelip yaŋya iltdi? Süŋgüglüg ḳandın [kelipen] süre [iltdi? Iduḳ Ötüken yı]ş budun bardıġ. İlgerü [barıġma] bardıġ. Ḳurıġaru

20 barıġma bardıġ. Barduḳ yirde edgüg ol erinç: [Ḳanı]ŋġ ögüzçe yügürti. Süŋgüküg taġça yatdı. Beglik urı oġlıŋın ḳul ḳıldıġ. [İşilik ḳız oğluŋın] küŋ ḳıldıġ. Ol bilmedüküğün üçün yablaḳınŋın üçün eçim ḳaġan uça bardı. Başlayu Ḳırḳız ḳaġan[ıġ balbal tikdim]. Türk budun atı küsi yoḳ bolmazun tiyin ḳaŋgım ḳaġanıġ

[17] idi. Kağan adını burda biz verdik Kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi ihanet etti, kağanı öldü, milleti cariye, kul oldu. Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız milletini tanzim ve tertip edip geldik. Savaştık ... ilini geri verdik. Doğuda Kadırkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda

[18] Kengü Tarbana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamanda kul kullu, cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi. Öyle kazanılmış, öyle düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı. Türk, Oğuz beyleri, milleti işit: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese,

[19] Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vaz geç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle soktun. Silâhlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi? Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin! Doğuya giden, gittin! Batıya,

[20] giden, gittin! Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın nehir gibi koştu. Kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdını kul kıldın. Hanımlık kız evlâdını cariye kıldın. O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti. Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı,

21 ögüm ḳatunuġ kötürügme teŋ̄gri il birig[me te]ŋ̄gri Türk budun atı küsi yoḳ bolmazun tiyin özümün ol teŋ̄gri ḳaġan olurt[dı erinç. Neŋ̄g] yılsıġ budunda üze olurmadım. İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablaḳ budunda [üze olurtum]. [İnim Kül Ti]gin iki şad inim Kül Tigin [birle] sözleşdimiz. [Ḳaŋ̄gımız]

22 eçimiz ḳazġanmış budun atı küsi yoḳ bo[lmaz]un tiyin, Türk budun üçün tün udımadım. Küntüz olurmadım. İnim [Kül Tigin birle iki şad] birle ölü yitü ḳazġandım. Ançа ḳazġanıp biriki budunuġ ot sub ḳılmadım. Men [özüm ḳaġan olurtuḳuma] yir sayu barmış bu[dun yadaġın yalıŋ̄gın?] ölü yitü [yana]

23 kelti. Budunuġ igideyin tiyin yırıġaru Oġuz budun tapa ilgerü Ḳıtaŋ̄y Tatabı [bu]dun tapa birigerü Tabġaç tapa iki yigir[mi süledim ...] süŋ̄güşdüm. Anda kisre teŋ̄gri yarlıḳaduḳ üçün ḳutum ülügüm bar üçün ölteçi budunuġ [tirgür]ü igit[t]im. Yalıŋ̄g budunuġ tonluġ ḳıldım. Çıġaŋ̄y bud[unuġ] bay ḳı[ldım].

24 Az budunuġ öküş ḳıldım. Iġar illigde ı[ġar] ḳaġanlıġda yig ḳıldım. Tört bulunŋ̄daḳı budunuġ ḳop baz ḳıldım, yaġısız ḳıldım. Ḳop maŋ̄ga körti. Yiti yigirmi yaşıma Taŋ̄gut tapa süledim. Taŋ̄gut budunuġ bozdum. Oġlın yo[tuz]ın yılḳısın barımın anda altım. Sekiz yegirmi yaşıma Altı Ç[ub Soġdaḳ]

[21] annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabiî. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın,

[22] amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri

[23] geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru; güneyde Çine doğru on iki defa ordu sevk ettim ... savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım.

[24] Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti. On yedi yaşımda Tanguta doğru ordu sevk ettim. Tangut milletini bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım. On sekiz yaşımda Altı Çub Soğdaka

25 tapa süledim. Budunuġ anda bozdum. Tab[ġaç O]n̄g tutuḳ biş tümen sü kelti. Iduḳ Başda sün̄güş-düm. Ol süg anda yoḳ ḳıldım.[1] Yigirmi yaşıma Basmıl Iduḳ [Ḳu]t oġuşum budun erti, arḳış ıdmaz tiyin süledim. K[...]m içgertim, ḳalın̄g[ın] ebirü kelürtüm. İki otuz yaşıma Tabġaç

26 tapa süledim. Çaça sen̄gün sekiz tümen [sü] birle sün̄güşdüm. Süsin anda ölürtüm. Altı otuz yaşıma Çik budun Ḳırḳız birle yaġı boltı. Kem keçe Çik tapa süledim. Örpente sün̄güşdüm. Süsin sançdım. Az [b]u[dunuġ altı]m. [... iç]gertim. Yiti o[tuz yaşım]a Ḳırḳız tapa süledim. Sün̄güg batımı

27 ḳarıġ söküpen Kögmen yışıġ toġa yo[rıp] Ḳırḳız budunuġ uda basdım. Ḳaġanın birle Son̄ga yışda sün̄güşdüm. Ḳaġanın ölürtüm, ilin anda altım. Ol yılḳa Türgiş tapa Altun yışıġ aşa [İr]tiş ögüzüg keçe yorı[dım. Türgiş budunuġ uda] basdım. Türgiş ḳaġan süsi otça borça kelti.

28 Bolçuda sün̄güşdümüz. Ḳaġanın yabġu[sı]n şadın anda ölürtüm. İlin anda altım. Otuz yaşıma Biş Balıḳ tapa süledim. Altı yolı sün̄güşdüm. [... sü]sin ḳop ö[lü]rtüm Anda içreki ne kişi tin[...]i yoḳ [bolda]çı er[ti ...]a oḳıġalı kelti. Biş Balıḳ anı üçün ozdı. Otuz artuḳı

---

[1] ḳışdım

[25] doğru ordu sevk ettim. Milleti orda bozdum.Çinli Ong vali, elli bin asker geldi. Iduk Başta savaştım. O orduyu orda yok ettim. Yirmi yaşımda, Basmıl Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim. K ... m tâbi kıldım, malını çevirip getirdim. Yirmi iki yaşımda Çine

[26] doğru ordu sevk ettim. Çaça general, seksen bin asker ile savaştım. Askerini orda öldürdüm. Yirmi altı yaşımda Çik kavmi Kırgız ile beraber düşman oldu. Kemi geçerek Çike doğru ordu sevk ettim. Örpende savaştım. Askerini mızrakladım. Az milletini aldım ... tâbi kıldım. Yirmi yedi yaşımda Kırgıza doğru ordu sevk ettim. Mızrak batımı

[27] karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım. Kağanı ile Songa ormanında savaştım. Kağanını öldürdüm, ilini orda aldım. O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm. Türgiş kavmini uykuda bastım. Türgiş kağanının ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi.

[28] Bolçuda savaştık. Kağanını, yabgusunu, şadını orda öldürdüm. İlini orda aldım. Otuz yaşımda Beş Balıka doğru ordu sevk ettim. Altı defa savaştım ... askerini hep öldürdüm. Onun içindeki ne kadar insan ... yok olacaktı ... çağırmak için geldi. Beş Balık onun için kurtuldu. Otuz

29 bir yaşıma Ḳarluḳ budun buŋsuz [er]ür barur erkli yaġı boldı. Tamaġ Iduḳ Başda süŋgüşdümiz. Ḳarluḳ budunuġ ölürtüm, anda altım[... Bas]mıl ḳara [... bud ...] Ḳarluḳ budun tir[ilip kelti ...]m ö[lürtüm].T[oḳuz Oġu]z meniŋg budunum erti. Teŋgri yir bulġaḳın üçün ödiŋg[e]

30 küni tegdük üçün yaġı boldı. Bir yılḳa tört yolı süŋgüşdüm. Aŋg ilki Toġu Balıḳda süŋgüşdüm. Toġla ögüzüg yüzüti keçip süsi [....]. İkinti Andırġuda süŋgüşdüm. Süsin sançdım. [... Üçünç Çuş başında sü]ŋgüşdüm. Türk budun adaḳ ḳamşat[t]ı, yablaḳ

31 boldaçı erti. Oza yaŋya keligme süsin aġıt[t]ım. Öküş ölteçi anda tirilti. Anda Toŋgra yılpaġutı bir oġuşuġ Toŋga Tigin yoġ[ında] egire toḳıdım. Törtünç Ezginti Ḳadızda süŋgüşdüm. Süsin anda sançdım, yabrıtdım [...] yarbıt[... yaşı]ma Amġı ḳorġan ḳışladıkda yut boldı. Yazıŋga

32 Oġuz tapa süledim. İlki sü taşıḳmış erti, ikin sü ebde erti. Üç Oġuz süsi basa kelti. Yadaġ yabız boldı tip alġalı kelti. [Sıŋg]ar süsi ebig barḳıġ yulıġalı bardı, sıŋgar süsi süŋgüşgeli kelti. Biz az ertimiz, yabız ertimiz. Oġ[uz ...]t yaġ[ı ... teŋgri] küç birtük üçün anda sançdım,

[29] bir yaşımda Karluk milleti sıkıntısız, hür ve serbest iken, düşman oldu. Tamag Iduk Başta savaştım. Karluk milletini öldürdüm, orda aldım ... Basmıl kara ... Karluk milleti toplanıp geldi ... m, öldürdüm. Dokuz Oğuz benim milletim idi. Gök, yer bulandığı için, ödüne

[30] kıskançlık değdiği için düşman oldu. Bir yılda dört defa savaştım: En önce Togu Balıkta savaştım. Togla nehrini yüzdürerek geçip ordusu ... İkinci olarak Andırguda savaştım. Askerini mızrakladım ... Üçüncü olarak Çuş başında savaştım. Türk milleti ayak titretti, perişan

[31] olacaktı. İlerleyip yayarak gelen ordusunu püskürttüm. Çok ölecek orda dirildi. Orda Tongra yiğiti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip vurdum. Dördüncü olarak Ezginti Kadızda savaştım. Askerini orda mızrakladım, yıprattım ...yıprat ... Otuz iki yaşımda Amgı kalesinde kışladıkta kıtlık oldu. İlk baharında

[32] Oğuza doğru ordu sevk ettim. İlk ordu dışarı çıkmıştı, ikinci ordu merkezde idi. Üç Oğuz ordusu basıp geldi. Yaya, kötü oldu diyip yenmek için geldi. Bir kısım ordusu evi barkı yağma etmek için gitti, bir kısım ordusu savaşmak için geldi. Biz az idik, kötü durumda idik. Oğuz ... düşman ... Tanrı kuvvet verdiği için orda mızrakladım,

33 yaŋ̂ydım. Teŋ̂gri] yarlıḳaduḳ üçün men ḳazġanduḳ üçün Türk budun ḳazġ[anmış eri]nç. Men iniligü bunça başlayu ḳazġanm[asa]r Türk budun ölteçi erti, yoḳ [bolda]çı erti. [Türk] begler [budun anç]a saḳınıŋ̂g, ança biliŋ̂g. Oġuz bu[dun ...]d ıdmayın tiyin süle[dim].

34 Ebin barḳın bozdum. O[ġuz] budun Toḳuz Tatar birle tirilip kelti. Aġuda iki uluġ süŋ̂güş süŋ̂güşdüm. Süsin [boz]dum. İlin anda altım. Ança ḳazġan[ıp ... teŋ̂gri] yarlıḳaduḳ üçün ö[züm] otuz artuḳı ü[ç yaşıma ...]uḳ erti. Ödsig ötülüg küç

35 igidmiş al[p ḳaġanıŋ̂ga ya]ŋ̂gıldı. Üze Teŋ̂gri ıduḳ yir sub [eçim ḳa]ġan ḳut taplamadı erinç. Toḳuz Oġuz budun yirin subın ıdıp Tabġaçġaru bardı. Tabġaç [...] bu yirde kelti. İgideyin tiyin saḳ[ınıp ...] budun [...]

36 yazuḳla[... bi]riye Tabġaçda atı küsi yoḳ boldı. Bu yirde maŋ̂ga ḳul boldı. Men özüm ḳaġan olurtuḳum üçün Türk budunuġ [...]ı ḳılmadım. [İlig] törüg yigdi ḳazġandım. Id[...] tirilip yı[..]

[33] dağıttım. Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı. Türk beyleri, milleti, böyle düşünün, böyle bilin! Oğuz kavmi ... göndermeden, diye ordu sevk ettim.

[34] Evini barkını bozdum. Oğuz kavmi Dokuz Tatar ile toplanıp geldi. Aguda iki büyük savaş yaptım. Ordusunu bozdum. İlini orda aldım. Öyle kazanıp ... Tanrı buyurduğu için otuz üç yaşımda ... idi. Seçkin, muhterem, güç

[35] beslemiş olan, kahraman kağanına ihanet etti. Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak. Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çine doğru gitti. Çin ... bu yere geldi. Besleyeyim diye düşünüp ... millet ....

[36] suçla ... güneyde Çinde adı sanı yok oldu. Bu yerde bana kul oldu. Ben kendim kağan oturduğum için Türk milletini ... kılmadım. İli, töreyi çok iyi kazandım ... toplanıp ...

37 [anda sünḡü]şdüm. Süsin sançdım. İçikigme içikdi, budun boldı. Ölügme öldi. Seleṅge ḳodı yorıpan Ḳarġan ḳısılta ebin barḳın anda bozdum. [...] yışḳa aġdı. Uyġur il[t]eber yüzçe erin ilg[er]ü t[ezip bardı? ...]

38 [...]ti. Türk budun aç erti. Ol yılḳıġ alıp igit[t]im. Otuz artuḳı tört yaşıma Oġuz tezip Tabġaçka kirti. Ökünüp süledim. Suḳun [... oġ]lın yotuzın anda altım. İki ilteberlig budun [..]

39 [...] Ta[tab]ı budun Tabġaç ḳaġanḳa körti. Yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim. Budunuġ anda bozdum. Yılḳı[sın...] süsi tirilip kelti. Ḳadırḳan yış ḳon[...]

40 [...]ġaḳınṅga yiriṅgerü subıṅgaru ḳontı. Biriye Ḳarluḳ budun tapa sületip Tudun Yamtarıġ ıtım, bardı. [... Ḳarluḳ il]teber yoḳ bolmış, inisi bir ḳorġ[anḳa [...]

41 [... ar]ḳışı kelmedi. Anı aṅıytayın tip süledim. Ḳorıġu iki üç kişiligü tezip bardı. Ḳara budun ḳaġanım kelti tip ög[di ...]ḳa at birtim. Kiçig atlıġ[...].

[37] orda savaştım. Askerini mızrakladım. Teslim olan teslim oldu, millet oldu; Ölen öldü. Selengadan aşağıya yürüyerek Kargan vâdisinde evini, barkını orda bozdum ... ormana çıktı. Uygur valisi yüz kadar askerle doğuya kaçıp gitti ...

[38] ... Türk milleti aç idi. O at sürüsünü alıp besledim. Otuz dört yaşımda Oğuz kaçıp Çine girdi. Eseflenip ordu sevk ettim. Hiddetle .., oğlunu, karısını orda aldım. İki valili millet ...

[39] ... Tatabı milleti Çin kağanına itaat etti. Elçisi, iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim. Milleti orda bozdum. At sürüsünü ... askeri toplanıp geldi. Kadırkan ormanına kon ...

[40] yerine doğru, suyuna doşru kondu. Güneyde Karluk milletine doşru ordu sevk et diyip Tudun Yamtarı gönderdim, gitti ... Karluk valisi yok olmuş, küçük kardeşi bir kaleye ...

[41] kervanı koşmadı. Onu korkutayım diyip ordu sevk ettim. Koruyucu iki üç kişi ile beraber kaçıp gitti. Halk kütlesi kağanım geldi diyip övdü ... ad verdim. Küçük adlı ...

Güney - doğu Yüzü

1 ... Kök] Öŋgüg yoġuru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim. Çoraḳḳa tegip yulıġçı [eri]g k[...]s Keçinke tegi [...]

Güney Yüzü

1 [... Tab]ġaç atlıġ süsi bir tümen artuḳı yiti biŋg süg ilki kün ölürtüm. Yadaġ süsin ikinti kün ḳop [ölür]tüm. Bi [...]aşıp bard[...]

2 [... y]olı süledim. Otuz artuḳı sekiz yaşıma ḳışın Ḳıtaŋy tapa süledim. [.... Otuz artuḳı toḳuz yaşı]ma yazın Tatabı tapa sü[ledim ...]

3 [...] men [...] ölürtüm. Oġlın yotuz[ın yı]lḳısın barımın [...]ra ḳo[...]

4 bud[un ... yo]tuzın yoḳ ḳı[ldım ...]

5 yor[...]

6 süŋg[üşdüm? ...]

7 [bir]tim. Alp erin ölürüp [bal]bal ḳılu birtim. Elig yaşıma Tatabı budun Ḳıtaŋyda ad[rıltı ...]lker taġḳa [...]

8 Ḳu seŋgün başadu tört tümen sü kelti. Töŋgkes taġda tegip toḳıdım. Üç tümen süg [ölürtü]m. B[ir tümen? ....] rser [...]öktüm. Tatabı [...]

Güney - doğu Yüzü

[1] ... Gök Öngü çiğneyerek ordu yürüyüp, gece ve gündüz yedi zamanda susuzu geçtim. Çorağa ulaşıp yağmacı askeri ... Keçine kadar ...

Güney Yüzü

[1] ... Çin süvarisini, on yedi bin askeri ilk gün öldürdüm. Piyadesini ikinci gün hep öldürdüm. Bi ... aşıp vard ...

[2] defa ordu sevk ettim. Otuz sekiz yaşımda kışın Kıtaya doğru ordu sevk ettim ... Otuz dokuz yaşımda ilk baharda Tatabıya doğru ordu sevk ettim....

[3] ben... öldürdüm. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini ...

[4] millet... karısını yok kıldım....

[5]

[6] savaştım. ...

[7] verdim. Kahraman erini öldürüp balbal kılı verdim. Elli yaşımda Tatabı milleti Kıtaydan ayrıldı. ... lker dağına ...

[8] Ku general kumandasında kırk bin asker geldi. Töngkes dağında hücum edip vurdum. Otuz bin askeri öldürdüm. On bin ... ise ... öktüm. Tatabı ....

9 ö[lü]rti. Uluġ oġlum aġrıp yoḳ bolça Ḳuġ Seŋ̂günüg balbal tike birtim. Men toḳuz yigirmi yıl şad olurtum, to[ḳuz yigir]mi yıl [ḳaġan olu]rtum, il tutdum. Otuz artuḳı bir [...]

10 Türküme budunuma [y]igin ança ḳazġanu birtim. Bunça ḳazġanıp [ḳaŋ̂gım ḳaġan ı]t yıl onunç ay altı otuzḳa uça bardı. Laġzın yıl bişinç ay yiti otuzḳa yoġ ertürtüm. Buḳaġ tutuḳ [...]

11 ḳaŋ̂gı Lisün Tay seŋ̂gün başad[u] biş yüz eren kelti. Ḳoḳuluḳ ö[...] altun kümüş kergeksiz kelürti. Yoġ yıparıġ kelürüp tike birti. Çından ıġaç kelürüp öz yar[...]

12 bunça budun saçın ḳulḳaḳın [... b]ıçdı. Edgü özlük atın ḳara kişin kök teyeŋ̂gin sansız kelürüp ḳop ḳotı.

13 Teŋ̂gri teg teŋ̂gri yaratmış Türk Bilge [Ḳaġan s]abım: Ḳaŋ̂gım Türk Bilge Ḳaġan olurtuḳında Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayu ulayu şadpıt begler öŋ̂gre Tölis begler Apa Tarḳa[n]

14 başlayu ulayu şad[pıt] begler bu [...] Taman Tarḳan Toŋ̂yuḳuḳ Boyla Baġa Tarḳan ulayu buyruḳ [...] iç buyruḳ Sebig Kül İrkin başlayu ulayu buyruḳ bunça amtı begler ḳaŋ̂gım ḳaġanḳa ertiŋ̂gü

15 ertiŋ̂gü ti umuġ i[tdi? ... T] ürk beglerin budunın ertingü ti umuġ itdi ögd[i ... ḳaŋ̂gım] ḳaġan [...] ça aġar taşıġ yoġun ıġ Türk begler budun i[...]irti. Özüme bunça [...].

[9] öldürdü. Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku'yu, generali balbal olarak diki verdim. Ben on dokuz yıl şad olarak oturdum, on dokuz yıl kağan olarak oturdum, il tuttum. Otuz bir ...

[10] Türküm için, milletim için iyisini öylece kazanı verdim. Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altıda uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay, yirmi yedide yas töreni yaptırdım. Bukağ vali ...

[11] babası Lisün Tay generalin başkanlığında beş yüz yiğit geldi. Kokuluk .... altın, gümüş fazla fazla getirdi. Yas töreni kokusunu getirip diki verdi. Sandal ağacı getirip öz ...

[12] Bunca millet saçını, kulağını ... kesti. İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı.

[13] Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan

[14] başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu ... Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk ... iç buyruk; Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalâde

[15] fevkalâde çok iltica etti ... Türk beylerini, milletini fevkalâde çok yüceltti, övdü ... babam kağan ... ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti ... Kendime bunca ...

Kuzey Yüzü

1 Teŋri teg teŋride bolmış Türk Bilge Kagan bödke olurtum. Sabımın tüketi eşid. Ulayu ini yigünüm oġlanım biriki oġuşum [budunum biriye şadpıt begler yırıya tarḳat buyruḳ begler Otuz Tatar ... Toḳuz Oġuz begleri budunı bu sabımın edgüti eşid, ḳatıġdı tıŋla: İlgerü kün]

2 toġsıḳıŋa birigerü kün ortusıŋaru ḳurıġaru kün batsıḳıŋa yırıġaru tün ortusıŋaru anda içreki budun ḳop maŋa körür. [Bunça budun ḳop itdim]. Ol amtı aŋıġ yoḳ. Türk Ḳaġan Ötüken [yış olursar il]te [buŋ] yoḳ. İlg[erü Şa]ntuŋ [yazıḳa tegi süledim, taluyḳa kiçig tegmedim. Birigerü Toḳuz]

3 Ersinke tegi süledim, Tüpütke kiçig tegmedim. Ḳurıġaru yinçü ögüz keçe Temir Ḳapıġḳa tegi süledim. Yırıġaru Yir Bayırḳu yiriŋe tegi sü[ledim]. Bunça yirke tegi yorıtdı[m. Öt]üken [yış]da yig i[di ermiş. İl [tutsıḳ yir Ö]tük[en] yış ermiş. [Bu yirde olurup Tabġaç budun] birle tüz[ültüm. Al]tun kümüş işgi[ti]

4 ḳutay buŋsuz ança birür. Tabġaç budun sabı süçig aġısı yımşaḳ ermiş. Süçig sabın yımşaḳ aġın arıp ıraḳ [budunuġ ança] yaġutır ermiş. [Yaġuru] ḳond[uḳda] kisre aŋıġ biligin anda ö[yür ermi]ş. Edgü bil[ge] kişig edgü alp kişig yo[rıtmaz] ermiş. Bir kişi yaŋılıs[ar, oġuşı budunı biş]ükiŋe tegi ḳı[dmaz]

Kuzey Yüzü

[1] Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar, ... Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle: Doğuda gün

[2] doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz

[3] Ersine kadar ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği,

[4] ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa kabilesine, milletine, akrabasına kadar barındırmaz

5 ermiş. Süçig sabın̄ga yımşaḳ aġısın̄ga arturup öküş Türk budun öltüg. Türk budun ölsikin̄g. Biriye [Çoġa]y yış Tögültün yazı [ḳonay]ın [tiser] Türk budun ölsikig. Anda an̄yıġ kişi ança boş[ġurur] ermiş: Iraḳ erser yablaḳ aġı birür, yaġuḳ erser edgü aġı birür tip ança boşġurur ermiş. Bi[lig]

6 bilmez kişi ol sabıġ alıp yaġuru barıp öküş kişi öltüg. Ol yir[ger]ü barsar, Türk [budun] ölteçi sen. Ötüken [yir olurup arḳış] tirkiş ısar, nen̄g b[un̄guġ yoḳ. Ötüken y]ış olursar, ben̄ggü, [il tuta olurtaç]ı sen. Türk budun toḳurḳaḳ sen. Açsar tosıḳ ömez sen, bir todsar açsıḳ ömez sen. Andaġın̄gın üçün igidmiş ḳa[ġanın̄gın]

7 sabın almatın yir sayu bardıġ. Ḳop anda alḳındıġ arıl[tıġ]. Anda [ḳa]lm[ışı] yir [sa]yu ḳop toru ö[lü yorıy]ur ertig. Ten̄gri yar[lıḳaduḳın üçün özüm] ḳutum bar üçün ḳa[ġan olurtu]m. Ḳaġan olurup yoḳ çıġan̄y budunuġ ḳop ḳubratdım. Çıġan̄y budunuġ bay ḳıldım. Az budunuġ öküş ḳıldım. [Azu bu]

8 sabımda igid bar ġu? Türk begler budun bunı eşidin̄g. Türk budun[uġ tirip i]l tutsıḳın̄gın bunda urtum. Yan̄gılıp ölsikin̄gin yime bu[nda urtu]m. Nen̄g n[en̄g sab[ım erse]r ben̄ggü taşḳa urtum. An̄gar körü bilin̄g. Türk amtı budun begler bödke körügme [begler gü yan̄gıldaçı siz]. [Ḳan̄gım]

[5] imiş. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi

[6] bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan öldün! O yere doğru gidersen Türk milleti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında otururbut ebediyen il tutarak oturacaksın. Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun için beslemiş olan kağanının

[7] sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla, her yere zayıflayarak ölerek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu

[8] sözümde yalan var mı? Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine burda vurdum. Her ne sözüm varsa ebedî taşa vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız? Babam

9 ḳaġan eçim ḳaġan olurtuḳında tört bulunĝdaḳı budunuġ nençe itm[iş ...]. Teñri yarlıḳaduḳ [üçün ö]züm olurtuḳuma [tört bulunĝdaḳı] budunuġ itdim, yaratdım i[...] ḳıldım. [... T]ürgiş ḳaġanḳa ḳızım[ın ...] ertiñü [uluġ] törün alı birtim. Tür[giş ḳaġan]

10 ḳızın ertiñü uluġ törün oġlıma alı birtim. [... ertiñü u]luġ [törün alı] birtim, ya[...]t ertü[rtü]m [... başlıġ]ıġ yükündürtüm, tizligig sökürtüm. Üze teñri asra yir yarlıḳaduḳ üç[ün ..]

11 közün körmedük ḳulḳaḳın eşidmedük budunumun ilgerü kün to[ġsıḳınĝa?] birigerü [...] ḳa ḳurıġaru [... sarıġ altunı]n ürüñĝ kümüşin ḳırġaġlıġ ḳutayın kinlig işg[itis]in özlük atın adġırın ḳara k[işin]

12 kök teyeñĝin Türküme budunuma ḳazġanu birtim, iti birtim. [...]n buñĝsuz ḳıltım. Üz[e teñĝ]ri erklig [...]ümen oġ[...]n [... begle]rig budun [...]

13 [...] igidiñĝ, emgetmeñĝ, tolġatmañĝ. [...] m Türk begler Türk budunum [...] at [...]rtim [...] ḳa ta[...] g [... ür] [...] ḳazġanıp yañĝ[...]i bu [...]a bu ḳaġanıñĝda bu beglerig[de ... su]buñĝd[a adrılmasar?] Tü[rk budun]

[9] kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş ... Tanrı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertipledim ... kıldım. ... Türgiş kağanına kızımı ... fevkalâde büyük törenle alı verdim. Türgiş kağanının

[10] kızını fevkalâde büyük törenle oğşluma alı verdim ... fevkalâde büyük törenle alı verdim ... yaptırdım ... başlıya baş eğdirdim, dizliye dik çöktürdüm. Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için

[11] gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde ... batıda ... Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu,

[12] mavi sincabını Türküme, milletime kazanı verdim, tanzim edi verdim ... kedersiz kıldım. Üstte Tanrı kudretli ... Türk beylerini, milletini

[13] ... besleyin, zahmet çektirmeyin, incitmeyin! ... benim Türk beylerim, Türk milletim,... kazanıp ... bu ... bu kağanından, bu beylerinden ... suyundan ayrılmazsan, Türk milleti,

14 özüñg edgü körteçi sen, ebiñge [ki]rteçi sen, buñgsuz boldaçı s[en ... anda] kisre [Tabġaç ḳaġand]a bedizçig ḳop k[elürtüm. Meniñg s]abımın sımadı, içreki bedizçig ıtı. Añgar adınçıġ barḳ yaratıd[d]ım. İçin taşın adınçıġ bediz [urturtum. Taş toḳıttım. Köñgülteki sabımın urturtum ...]

15 On Oḳ oġlıñga tatıñga tegi bunı körü biliñg. Beñggü taş [toḳıtdım ...] toḳıtdım, bitid[d]im. [...] ol taş barḳın [...]

Batı Yüzü

1 [...] üze [...]
2 Bilge Ḳaġan u[çdı?]
3 yay bolsar, üze t[eñgri]
4 köbürgesi öterçe anç[a taḳı?]
5 tağda sıġun ötser [ança?]
6 saḳınur[1] men. Ḳañgım ḳa[ġan]
7 taşın özüm ḳaġan [...]
8 [...]
9 [...]

Güney - Batı Yüzü

1 [... Bilge] Ḳaġan b[itigin] Yol[l]uġ Tigin bitidim. Bunça barḳıġ bedizig uzuġ [... ḳ]aġan atısı Yol[l]uġ Tigin men ay artuḳı tört kün [olu]rup bitidim, bedizetim. Yağ[...].

---

[1] (veya) sıḳınur

[14] kendin iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz olacaksın. ... Ondan sonra Çin kağanından resimciyi hep getirttim. Benim sözümü kırmadı, maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum. Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum ...

[15] On Ok oğluna, yabancına kadar bunu görüp bilin! Ebedî taş yontturdum ... yontturdum, yazdırdım. ... O taş türbesini ...

Batı Yüzü

[1] ... üstte ...
[2] Bilge Kağan uçtu.
[3] Yaz olsa, üstte gök
[4] davulu gürler gibi, öylece ve
[5] dağda yabani geyik gürlese, öylece
[6] mateme gark oluyorum. Babam kağanın
[7] taşını kendim kağan
[8] ...
[9] ...

Güney - batı Yüzü

[1] Bilge Kağan kitâbesini Yollug Tigin, yazdım. Bunca türbeyi, resimi, sanatı ... kağanın yeğeni Yollug Tigin ben bir ay dört gün oturup yazdım, resimledim

3. TONYUKUK ÂBİDESİ

METİN

(Birinci Taş, Batı yüzü)

1 Bilge Tonyuḳuḳ ben özüm Tabġaç ilin̂ge ḳılındım. Türk budun Tabġaçḳa körür erti.

2 Türk Budun ḳanın bulmayın Tabġaçda adrıldı, ḳanlandı. Kanın kodup Tabgaçka yana içikdi. Teñri ança timiş erinç: Ḳan birtim,

3 ḳanın̂gın ḳodup içikdin̂g. İçikdük üçün Teñri ölütmiş erinç. Türk budun ölti, alḳındı, yoḳ boldı. Türk Sir budun yirinte

4 bod ḳalmadı. Ida taşda ḳalmışı ḳubranıp yiti yüz boldı. İki ülügi atlıġ erti, bir ülügi yadaġ erti. Yiti yüz kişig

5 uduzuġma uluġı şad erti. Yaġ[ġ]ıl tidi. Yaġmışı ben ertim. Bilge Tonyuḳuḳ. Ḳaġan mu ḳılayın[1] tidim. Saḳındım. Toruḳ buḳalı semiz buḳalı arḳada

---

[1] kısayın

3. TONYUKUK ÂBİDESİ

TERCÜME

(Birinci Taş, Batı Yüzü)

[1] Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım. Türk milleti Çine tâbi idi.

[2] Türk milleti hanını bulmayıp Çinden ayrıldı, hanlandı. Hanını bırakıp Çine tekrar teslim oldu. Tanrı şöyle demiştir: Han verdim,

[3] hanını bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür. Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir milletinin yerinde

[4] boy kalmadı.Ormanda taşta kalmış olanı toplanıp yedi yüz oldu. İki kısmı atlı idi, bir kısmı yaya idi. Yedi yüz kişiyi

[5] sevk eden büyükleri şad idi. Katıl dedi. Katılanı ben idim. Bilge Tonyukuk. Kağan mı kılayım, dedim. Düşündüm. Zayıf boğa ve semiz boğa arkada

6 bönglser[1], semiz buḳa toruḳ buḳa tiyin bilmez ermiş tiyin ança saḳındım. Anda kisre teñri bilig birtük üçün özüm ök ḳaġan ḳıldım.[2] Bilge Tonyuḳuḳ Boyla Baġa Tarḳan

7 birle İltiriş Ḳaġan boluyın biriye Tabġaçıġ öñgre Ḳıtañyıġ yırıya Oġuzuġ öküş ök ölürti. Bilgesi çabışı ben ök ertim. Çoġay ḳuzın Ḳara Ḳumuġ olurur ertimiz.

Güney yüzü

1 Kiyik yiyü tabışġan yiyü olurur ertimiz. Budun boġuzı toḳ erti. Yaġımız tegre oçuḳ teg erti, biz isig ertimiz. Ança olurur erkli Oġuzdındın körüg kelti.

2 Körüg sabı antaġ: Toḳuz Oġuz budun üze ḳaġan olurtı tir. Tabġaçġaru Ḳunı señgünüg ıdmış. Ḳıtañyġaru Toñgra Esimig ıdmış. Sab ança ıdmış: Azḳınya Türk [budun?]

3 yorıyur ermiş, ḳaġanı alp ermiş ayġuçısı bilge ermiş, ol iki kişi bar erser sini Tabġaçıġ ölürteçi tir men, öñgre Ḳıtañyıġ ölürteçi tir men, bini Oġuzuġ

4 ölürteçi ök tir men, Tabġaç biridin yan teg, Ḳıtañy öñgdin yan teg, ben yırıdınta yan tegeyin, Türk Sir budun yirinte idi yorımazun, usar idi yoḳ ḳılalım[3]

---

[1] (veya) ırakda bünglser ~ arḳada / ırakda bilser

[2] kısdım

[3] kısalım

[6] tekme atsa; semiz boğa, zayıf boğa olduğu bilinmezmiş derler diyip, öyle düşündüm. Ondan sonra Tanrı bilgi vermediği için kendim bizzat kağan kıldım. Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan

[7] ile beraber İltiriş Kağan olunca güneyde Çini, doğuda Kıtayı, kuzeyde Oğuzu pek çok öldürdü. Bilicisi, yardımcısı bizzat bendim. Çogayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda oturuyorduk.

Güney Yüzü

[1] Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletin boğazı tok idi. Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik. Öylece oturur iken Oğuzdan casus geldi.

[2] Casusun sözü şöyle: Dokuz Oğuz milletinin üzerine kağan oturdu der. Çine doğru Ku'yu, generali göndermiş. Kıtaya doğru Tongra Esimi göndermiş, sözü şöyle göndermiş: Azıcık Türk milleti

[3] yürüyormuş; kağanı cesur imiş; müşaviri bilici imiş; o iki kişi var olursa seni, Çini öldürecek derim; doğuda Kıtayı öldürecek derim; beni, Oğuzu

[4] da öldürecek derim; Çin, güney taraftan hücum et; ben kuzey taraftan hücum edeyim; Türk Sir milleti, yerinde hiç yürümesin; mümkünse hep yok edelim derim.

5 tir men. Ol sabığ eşidip tün udısıḳım kelmedi, küntüz olursıḳım kelmedi. Anda ötrü ḳaġanıma ötüntüm. Ança ötüntüm: Tabġaç Oġuz Ḳıtañy bu üçegü ḳabış[s]ar

6 ḳaltaçı biz. Öz içi taşın tutmış teg biz. Yuyḳa erkli tupulġalı uçuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyḳa kalın bolsar tupulġuluḳ alp ermiş Yinçge

7 yoġun bolsar üzgülük alp ermiş. Öñgre Ḳıtañyda biriye Tabġaçda ḳurıya ḳurıdınta yırıya Oġuzda iki üç biñg sümüz kelteçimiz bar mu ne? Ança ötündüm.

8 Ḳaġanım [ben] özüm Bilge Tonyuḳuḳ ötüntük ötünçümün eşidü birti. Köñglüñgçe uduz tidi. Kök Öñgüg yoġuru Ötüken yışġaru uduztum. İñgek kölükün Toġlada Oġuz kelti.

9 [Süsi üç biñg] ermiş. Biz iki biñg ertimiz. Süñgüşdümüz. Teñgri yarlıḳadı, yañydımız. Ögüzke tüşdi. Yañyduḳ yolta yime ölti kök. Anda ötrü Oġuz ḳopun kelti.

10 Türk budunuġ Ötüken yirke ben özüm bilge Tonyuḳuḳ Ötüken yirig ḳonmış tiyin eşidip biriyeki budun ḳurıyaḳı yırıyaḳı öñgreki budun kelti.

[5] O sözü işitip gece uyuyacağım gelmedi, gündüz oturacağım gelmedi. Ondan sonra kağanıma arz ettim. Şöyle arz ettim: Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse

[6] kala kalacağız. Kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz. Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce

[7] yoğun olsa kırmak zor imiş. Doğuda Kıtaydan, güneyde Çinden, batıda batılılardan, kuzeyde Oğuzdan iki üç bin askerimiz, geleceğimiz var mı acaba? Böyle arz ettim.

[8] Kağanım benim kendimin Bilge Tonyukukun arz ettiği maruzatımı işiti verdi. Gönlünce sevk et didi.Kök Öngü çiğneyerek Ötüken ormanına doğru sevk ettim. İnek, yük hayvanı ile Toglada

[9] Oğuz geldi. Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik. Savaştık. Tanrı lûtfetti, dağıttık. Nehire düştü. Dağıttığımız, yolda yine öldü hep. Ondan sonra Oğuz tamamiyle geldi.

[10] Türk milletini Ötüken yerine, ben kendim Bilge Tonyukuk Ötüken yerine konmuş diye işitip güneydeki millet, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki millet geldi.

Doğu Yüzü

1 İki biŋ ertimiz. [İki] süm[üz b]oldı. Türk budun ḳ[ılınġa]lı Türk ḳaġan olurġalı Şantuŋ balıḳ[ḳ]a taluy ögüzke tegmiş yoḳ ermiş. Ḳaġanıma ötünüp sü iltdim.

2 Şantuŋ balıḳḳa taluy ögüzke tegürtim. Üç otuz balıḳ sıdı. Usın bunda ıtu yurtda yatu ḳalur erti. Tabġaç ḳaġan yaġımız erti. On Oḳ ḳaġanı yaġımız erti.

3 Art[uḳı Ḳırḳız] küç[lüg ḳaġan yaġımız] boldı. Ol üç ḳaġan ögleşip Altun Yış üze ḳabışalım timiş. Ança ögleşmiş: Öŋgre Türk ḳaġanġaru sülelim timiş. Aŋgaru sülemeser ḳaçan [n]eŋ erser ol bizni,

4 [ḳaġanı alp ermiş] ayġuçısı bilge ermiş, ḳaçan [n]eŋ erser ölürteçi kök. Üçegün ḳabışıp sülelim, idi yoḳ ḳılalım[1] timiş. Türgiş ḳaġan ança timiş: Beniŋ budunum anda erür timiş.

5 [Türk budunı yime] bulġanç [o] [timi]ş, Oġuzı yime tarḳınç ol timiş. Ol sabın eşidip tün yime udısıḳım kelmez erti, kün yime olursıḳım kelmez erti. Anda saḳındıma.

6 [İlk Ḳırḳızḳ]a sü[les]er [yig er]miş tidim. Kögmen yolı bir ermiş. Tumış tiyin eşidip bu yolun yorısar yaramaçı tidim. Yirçi tiledim. Çölgi Az eri bultum.

---

[1] kısalım

Doğu Yüzü

[1] İki bin idik. İki ordumuz oldu. Türk milleti kılınalı, Türk kağanı oturalı Şantug şehrine, denize ulaşmış olan yok imiş. Kağanıma arz edip ordu gönderdim.

[2] Şantung şehrine, denize ulaştırdım. Yirmi üç şehir zaptetti. Uykusunu burda terk edip, yurtta yatıp kalırdı. Çin kağanı düşmanımız idi. On Ok kağanı düşmanımız idi.

[3] Fazla olarak Kırgızın kuvvetli kağanı düşmanımız oldu. O üç kağan akıl akıla verip Altun ormanı üstünde buluşalım demiş. Şöyle akıl akıla vermişler: Doğuda Türk kağanına karşı ordu sevk edelim. Ona karşı ordu sevk etmezsek, ne zaman bir şey olsa o bizi

[4] kağanı kahraman imiş, müşaviri bilici imiş ne zaman bir şey olsa öldürecektir. Her üçümüz buluşup ordu sevk edelim, tamamiyle yok edelim demiş. Türgiş kağanı şöyle demiş: Benim milletim ordadır demiş.

[5] Türk milleti yine karışıklık içindedir demiş. Oğuzu yine sıkıntıdadır demiş. Bu sözü işitip gece yine uyuyacağım gelmiyordu, gündüz yine oturacağım gelmiyordu. O zaman düşündüm.

[6] İlk olarak Kırgıza ordu sevk etsek iyi olur dedim. Kögmenin yolu bir imiş. Kapanmış diye işitip, bu yol ile yürürsek uygun olmayacak dedim. Kılavuz aradım. Çöllü Az kavminden bir er buldum.

7 Eşit[t]im: Az yir y[olı?] Anı b[irle ... er]miş, bir at oruḳı ermiş, anın barmış. Aṅgar aytıp bir atlıġ barmış tiyin ol yolun yorısar unç tidim. Saḳındım. Ḳaġanıma

Kuzey Yüzü

1 ötündüm. Sü yorıtdım. At altın tidim. Aḳ Termil keçe oġurḳalatdım. At üze birtüre ḳarıġ sökdüm. Yuḳaru at yete yadağın ıġaç tutunu aġturdum. Öṅgreki er

2 yoġuru [ıdıp] ı bar baş aşdımız. Yubulu intimiz. On tünke yantaki tuġ ebirü bardımız. Yirçi yir yaṅgılıp boġuzlandı. Buṅgadıp ḳaġan yelü kör timiş.

3 Anı subḳ[a] bard[ımız]. Ol sub ḳodı bardımız. Aşanġalı tüşürtümüz. Atıġ ıḳa bayur ertimiz. Kün yime tün yime yelü bardımız. Ḳırḳızıġ uḳa basdımız.

4 [Usın] süṅgügün açdımız. Ḳanı süsi tirilmiş. Süṅgüşdümüz, sançdımız. Ḳanın ölürtümüz. Ḳaġanḳa Ḳırḳız budunı içikdi, yükünti. Yaṅydımız, Kögmen yışıġ ebirü keltimiz.

5 Ḳırḳızda yandımız. Türgiş ḳaġanda körüg kelti. Sabı anteg: Öṅgdin ḳaġanġaru sü yorılım timiş; yorımasar bizni, ḳaġanı alp ermiş ayġuçısı bilge ermiş, ḳaçan [n]eṅg erser

[7] İşittim: Az ülkesinin yolu Anı boyunca ... imiş, bir at yolu imiş, onunla gitmiş. Ona söyleyip, bir atlı gitmiş diye o yolla yürürsek mümkün olacak dedim. Düşündüm, kağanıma

Kuzey Yüzü

[1] Arz ettim. Asker yürüttüm. Attan aşağı dedim. Ak Termili geçip sırtlattım. At üzerine bindirip karı söktüm. Yukarıya, atı yedeğe alarak, yaya olarak, ağaca tutunarak çıkarttım: Öndeki er

[2] çigneyi verip, ağaç olan tepeyi aştık. Yuvarlanarak indik. On gecede dağdaki engeli dolanıp gittik. Kılavuz yeri şaşırıp boğazlandı. Bunalıp kağan dört nala koşturu ver demiş.

[3] Anı suyuna vardık. O sudan aşağıya gittik. Yemek yemek için attan indirdik. Atı ağaca bağlıyorduk. Gündüz de gece de dört nala koşturup gittik. Kırgızı uykuda bastık.

[4] Uykusunu mızrak ile açtık. Hanı, ordusu toplanmış. Savaştık, mızrakladık. Hanını öldürdük. Kağana Kırgız kavmi teslim oldu, baş eğdi. Geri döndük, Kögmen ormanını dolanıp geldik.

[5] Kırgızdan döndük. Türgiş kağanından casus geldi. Sözü şöyle: Doğuda kağana karşı ordu yürütelim demiş. Yürütmezsek, bizi kağanı kahraman imiş, müşaviri bilici imiş ne zaman bir şey olsa

6 bizni ölürteçi kök timiş. Türgiş ḳaġanı taşıḳmış tidi. On Oḳ budunı ḳalısız taşıḳmış tir. Tabġaç süsi bar ermiş. Ol sabıġ eşidip ḳaġanım ben ebgerü tüşeyin tidi.

7 Ḳatun yoḳ bolmış erti. Anı yoġlatayın tidi. Sü barın͡g tidi, Altun yışda olurun͡g tidi. Sü başı İnel Ḳaġan Tarduş şad barzun tidi. Bilge Tonyuḳuḳḳa ban͡ga aydı.

8 Bu süg ilt tidi. Ḳıyınıġ kön͡glün͡gçe ay, Ben san͡ga ne ayayın tidi. Kelir erser kür ökülür, kelmez erser tılıġ sabıġ alı olur tidi. Altun yışda olurtumuz.

9 Üç körüg kişi kelti Sabı bir: Ḳaġan sü taşıḳdı, On Oḳ süsi ḳalısız taşıḳdı tir. Yarış yazıda tirilelim timiş. Ol sabıġ eşidip ḳaġanġaru ol sabıġ ıtım. Ḳanda yan sabıġ yana

10 kelti. Olurun͡g tiyin timiş. Yelme ḳarġu edgüti urġıl, basıtma timiş. Bög[ü] Ḳaġan ban͡garu ança yıdmış. Apa tarḳanġaru içre sab ıdmış: Bilge Tonyuḳuḳ an͡yıġ ol, üz ol, an͡gılur.

11 Sü yorılım tideçi, unaman͡g. Ol sabıġ eşidip sü yorıtdım. Altun yışıġ yolsuzun aşdımız. İrtiş ögüzüg keçigsizin keçdimiz. Tün ḳatdımız. Bolçuḳa tan͡g öntürü tegdimiz.

[6] bizi öldürecektir demiş. Türgiş kağanı dışarı çıkmış dedi. On Ok milleti eksiksiz dışarı çıkmış der. Çin ordusu var imiş. O sözü işitip kağanım, ben eve ineyim dedi.

[7] Hatun yok olmuştu. Ona yas töreni yaptırayım dedi. Ordu, gidin dedi. Altun ormanında oturun dedi. Ordu başı İnel Kağan, Tarduş şadı gitsin dedi. Bilge Tonyukuka, bana şöyle dedi:

[8] Bu orduyu sevk et dedi. Cezayı gönlünce söyle. Ben sana ne söyleyeyim dedi. Gelirse hile toparlanır, gelmezse haberciyi, sözü alarak otur dedi. Altun ormanında oturduk.

[9] Üç casus geldi. Sözü bir: Kağan ordu çıkardı, On Ok ordusu eksiksiz dışarı çıktı der Yarış ovasında toplanalım demiş. O sözü işitip, kağana o sözü ilettim. Han tarafından söz dönüp

[10] geldi. Oturun diye söylemiş. Keşif kolunu, nöbet işini çok iyi tertip et, baskın yaptırma demiş. Bögü Kağan bana böyle haber göndermiş. Apa Tarkana gizli haber göndermiş: Bilge Tonyukuk kötüdür, kindardır, şaşırır.

[11] Orduyu yürütelim diyecek, kabul etmeyin. O sözü işitip orduyu yürüttüm. Altun ormanını yol almaksızın aştık. İrtiş nehrini geçit olmaksızın geçtik. Geceyi gündüze kattık. Bolçuya şafak sökerken ulaştık.

(İkinci Taş, Batı Yüzü)

1 Tılığ kelürti. Sabı antağ: Yarış yazıda on tümen sü tirilti tir. Ol sabığ eşidip begler ḳop[un]

2 yanalım, arığ ubutı yig tidi. Ben ança tir men, ben Bilge Tonyuḳuḳ: Altun yışığ aşa keltimiz. İrtiş ögüzüg

3 keçe keltimiz. Kelmişi alp tidi, tuymadı. Teñri Umay ıduḳ yir sub basa birti erinç. Neke tezer biz?

4 Öküş tiyin neke ḳorḳur biz? Az tiyin ne basınalım? Tegelim tidim. Tegdimiz, yulıdımız. İkinti kün

5 örtçe ḳızıp kelti. Süñgüşdümüz. Bizinte iki uçı sıñgarça artuḳ erti. Teñri yarlıḳaduḳ üçün öküş tiyin

6 ḳorḳmadımız, süñgüşdümüz. Tarduş şadra udı yañydımız. Ḳağanın tutdumuz. Yabğusın şadın

7 anda ölürti. Eligçe er tutdumuz. Ol oḳ tün budunun sayu ıtımız. Ol sabığ eşidip On Oḳ begleri budunı ḳop

8 kelti, yükünti. Keligme beglerin budunın itip yığıp, azça budun tezmiş erti, On Oḳ süsin sületdim.

(İkinci Taş, Batı Yüzü)

[1] Haberci getirdiler. Sözü şöyle: Yarış ovasında yüz bin asker toplandı der. O sözü işitip beyler bütün

[2] dönelim, temiz edepli olmak iyidir dedi. Ben şöyle derim, ben Bilge Tonyukuk: Altun ormanını aşarak geldik. İrtiş nehrini

[3] geçerek geldik. Geleni cesur dedi, duymadı. Tanrı, Umay İlâhe, mukaddes yer, su üzerine çökü verdi her hâlde. Niye kaçıyoruz?

[4] Çok diye niye korkuyoruz? Az diye ne kendimizi hor görelim? Hücum edelim dedim. Hücum ettik, yağma ettik. İkinci gün

[5] ateş gibi kızıp geldi. Savaştık. Bizden, iki ucu, yarısı kadar fazla idi. Tanrı lûtfettiği için, çok diye

[6] korkmadık, savaştık. Tarduş şadına kadar kovalayıp dağıttık. Kağanını tuttuk. Yabgusunu, şadını

[7] orda öldürdüler. Elli kadar er tuttuk. O aynı gece halkına haber gönderdik. O sözü işitip On Ok beyleri, milleti hep

[8] geldi, baş eğdi. Gelen beylerini, milletini tanzim edip, yığıp az mikdarda millet kaçmıştı. On Ok ordusunu sevk ettim.

9 Biz yime süledimiz. Anı ert[t]imiz. Yinçü ögüzüg keçe Tinsi Oġlı aytıġma beñgilig Ek taġıġ ertü[rtüm].

Güney Yüzü

1 Temir Ḳapıġḳa tegi irtimiz. Anda yandurtumuz. İnel Ḳaġanḳa [añıp ... t saḳa?] Tezik Toḳar [s... in ...]

2 anda berüki Suḳ başlıġ Soġdaḳ budun ḳop kelti, yükünti [...]. Türk budun Temir Ḳapıġḳa Tinsi Oġlı

3 Tinsi Oġlı aytıġma taġḳa tegmiş idi yoḳ ermiş. Ol yirte ben bilge Tonyuḳuḳ tegürtük üçün

4 sarıġ altun ürüñg kümüş ḳız ḳuduz egri tebi ağı buñgsuz kelürti. İltiriş Ḳaġan bilgesin üçün

5 alpın üçü Tabġaçḳa yiti yigirmi süñgüşdi, Ḳıtañıḳa yiti süñgüşdi, Oġuzḳa biş süñgüşdi. Anda ayġuçı[sı]

6 yime ben ök ertim, yaġıçısı yime ben ök ertim. İltiriş Ḳaġanḳa Türk Bögü Ḳaġanḳa Türk Bilge Ḳaġanḳa.

Doğu Yüzü

1 Ḳapġan ḳaġan [yiti] otuz yaşḳa [... anda .... erti]. Ḳapġan Ḳaġan olurtı. Tün udımatı,

[9] Biz de Ordu sevk ettik. Anıyı geçtik. İnci nehrini geçerek Tinsi Oğlu denilen mukaddes Ek dağını aşırdım.

Güney Yüzü

[1] Demir kapıya kadar eriştik. Ordan döndürdük. İnel Kağana korkup ... Tezik, Tokar ...

[2] ondan berideki Suk başlı Soğdak milleti hep geldi, baş eğdi ... Türk milletinin Demir Kapıya, Tinsi Oğlu,

[3] Tinsi Oğlu denilen dağa ulaştığı hiç yokmuş. O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için

[4] sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, eğri deve mal zahmetsizce getirdi. İltiriş Kağan bilici olduğu için,

[5] cesur olduğu için, Çine karşı on yedi defa savaştı, Kıtaya karşı yedi defa savaştı, Oğuza karşı beş defa savaştı. Onlarda müşaviri

[6] yine bizzat ben idim, kumandanı yine bizzat ben idim. İltiriş Kağana, Türk Bögü Kağanına, Türk Bilge Kağanına

Doğu Yüzü

[1] Kapgan Kağan yirmi yedi yaşında ... orda ... idi. Kapgan Kağan oturdu. Gece uyumadı,

2 küntüz olurmatı. Ḳızıl ḳanım töküti ḳara terim yügürti işig küçüg birtim ök. Uzun yelmeg yime ıtım oḳ.

3 Arḳuy ḳarġuġ ulġartdım ok. Yanıġma yaġıġ kelürir ertim. Ḳaġanımın sü iltdimiz. Teñri yarlıḳazu

4 bu Türk budun ara yaraḳlıġ yaġıġ yeltürmedim, tögünlüg atıġ yügürtmedim. İltiriş Ḳaġan ḳazġanmasar

5 udu ben özüm ḳazġanmasar, il yime budun yime yoḳ erteçi erti. Ḳazġantuḳın üçün udu özüm ḳazġantuḳum üçün

6 il yime il boldı, budun yime budun boldı. Özüm ḳarı boldum, uluġ boldum. Neñ yirdeki ḳaġanlıġ budunḳa

7 büntegi bar erser ne buñı bar erteçi ermiş.

8 Türk Bilge Ḳaġan iliñe bititdim. Ben Bilge Tonyuḳuḳ.

Kuzey Yüzü

1 İltiriş Ḳaġan ḳazġanmasar, yoḳ erti erser, ben özüm Bilge Tonyuḳuḳ ḳazġanmasar, ben yoḳ ertim erser

2 Ḳapġan Ḳaġan Türk Sir budun yirinte bod yime budun yime kişi yime idi yoḳ erteçi erti.

3 İltiriş Ḳaġan Bilge Tonyuḳuḳ ḳazġanduḳ üçün Ḳapġan Ḳaġan Türk sir budun yorıduḳı bu.

4 Türk Bilge Ḳaġan Türk Sir budunuġ Oġuz budunuġ igidü olurur.

[2] gündüz oturmadı. Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep. Uzun keşif kolunu yine gönderdim hep.

[3] Siperi, nöbet yerini büyüttüm hep. Geri dönen düşmanı getirirdim. Kağanımla ordu gönderdim. Tanrı korusun,

[4] bu Türk milleti arasında silâhlı düşmanı koşturmadım, damgalı atı koşturmadım. İltiriş Kağan kazanmasa,

[5] ve ben kendim kazanmasam, il de millet de yok olacaktı. Kazandığı için ve kendim kazandığım için

[6] il de il oldu, millet de millet oldu. Kendim ihtiyar oldum, kocaldım. Her hangi bir yerdeki kağanlı millete

[7] böylesi var olsa, ne sıkıntısı mevcut olacakmış? Türk Bilge Kağanı ilinde

[8] yazdırdım. Ben Bilge Tonyukuk.

Kuzey Yüzü

[1] İltiriş Kağan kazanmasa, yok olsa idi, ben kendim, Bilge Tonyukuk, kazanmasam, ben yok olsa idim,

[2] Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yerinde boy da, millet de, insan da hep yok olacaktı.

[3] İltiriş Kağan, Bilge Tonyukuk kazandığı için Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yürüdüğü bu ...

[4] Türk Bilge Kağanı Türk Sir milletini, Oğuz milletini besleyip oturuyor.

SÖZLÜK

Kısaltmalar

(k. a) kavim adı
(ş. a.) şahıs adı
(y. a.) yer adı
bk. bakınız
krş. karşılaştırınız

A

aç aç, tok olmayan

aç- açmak

aç- acıkmak

açsıḳ açlık, aç olma, aç hâli

adaḳ ayak

adġır aygır, at

adınçıġ bambaşka, başka, fevkalâde, harikulâde çok değişik

adrıl- ayrılmak

adrılma- ayrılmamak

aş- yükselmek, yukarıya çıkmak, çıkmak havalanmak

aġar ağır, değerli, şerefli, muhterem, mühim, önemli

ağı hazine, mal, servet, varlık; ipekli kumaş, altın ve gümüşle işlenmiş sırmalı ipek kumaş

ağış hazine, mal, servet, varlık

ağıt- yükseltmek, yukarı çıkarmak, uçurmak, havaya uçurmak, dağıtmak, savurmak

ağrı- ağrımak, hasta olmak

ağtur- yukarı çıkartmak, çıkartmak, yükseltmek

Ağu (y.a.) Agu

aḳ beyaz, ak

Aḳ (Termil) (y.a.) Ak Termil

aḳıt- akıtmak, göndermek, sevk etmek

al- almak, yenmek, mağlup etmek, zapt etmek, işgal etmek, feth etmek; dinlenmek, dikkate almak

alḳ- bitirmek, tamamlamak, bitmek, tükenmek, sona ermek

alḳın- mahvolmak, yok olmak, bitmek, tükenmek

alp alp, kahraman cesur, yiğit; zor, çetin, sert, müthiş

alpağu, alpağut yiğit, kahraman, tek başına düşmana saldıran, yakalanmayan asker, subay, bir subay rütbesi (krş. **yılpağut**)

altı altı (6)

Altı (Çub Soğdaḳ) (k.a.) Altı Çub Soğdak

Altı (Sir) (k.a.) Altı Sir

altın aşağı, aşağıya, alt, alta

altun altın

Altun Yış (y.a.) Altın Ormanı, Altın dağı, Altay Dağı

altuz- aldırmak, fethettirmek, yakalamak, yakalatmak

Amġa (y.a.) Amga, Amga Korgan (krş. **Amġı**)

Amġı (y.a.) Amgı, Amgı Korgan (krş. **Amġa**)

amtı şimdi, şimdiki

ança öyle, öylece, şöyle, şöylece, böyle, böylece, o kadar, o kadar çok, çok, bedava, karşılıksız, iyice

anda, anta onda, ondan, şunda, şundan

ançula- takdim etmek, arz etmek, sunmak

anı onu

Anı (y.a.) Anı Sub, Anı Suyu

anın onunla

antaġ, andaġ öyle, onun gibi, o şekilde (krş. **anteg**)

anteg öyle, onun gibi, o şekilde (krş. **antaġ**)

Antırġu (y.a) Antırgu

aŋ̂g en

aŋ̂gar ona

aŋ̂garu ona doğru, ona karşı

aŋ̂gıl- yanılmak, şaşırmak, yanlış hareket etmek

anŷ-	korkmak
anŷıġ-	korkutmak
apa	ecdat, büyük baba
apa tarḳan	bir ünvan, büyük, yüksek (tarkan), apa tarkan, apa yargan tarkan
Apar	(k.a.) Avar
ar-	aldatmak, kandırmak
ara	arasında
arıl-	temizlenmek; mahvolmak, yok olmak, harap olmak
arḳa	arka (krş. **ıraḳ**)
arḳış	kervan, elçi, haberci
arḳuy	siper, mevzi, kale, istihkâm, çukur, dere
armaḳçı	hilekâr, aldatıcı, sahtekâr, hileci
artat-	bozmak, harap etmek
artuḳ	fazla, ziyade, artık
artur-	kandırmak, aldatmak, celbetmek, aldanmak, kanmak, aldatılmak, kandırılmak
aş	yemek
aş	aşmak, geçmek
aşa	aşa, aşarak, öte, öbürtaraf, ötesinde
aşan-	yemek yemek, yemek yenilmek
aşsız	yemeksiz, aç
aşur-	aşırmak, geçirmek, kovalamak, takip etmek
at	at (hayvan)

at	ad, isim, nam, şöhret
atı	yeğen, kardeş çocuğu
atın	atılmak, kendisini atmak
atlığ	atlı, süvari, ata binen
ay	ay (30 gün)
ay-	söylemek, demek, konuşmak, haber vermek, hükmetmek, hükümran olmak, idare etmek
ayġuçı	müşavir, musahip, söyleyici, akıl hocası
ayt-	demek, söylemek, arzetmek
ayuḳ	söz söylenen yer, hükmünün geçtiği yer, sözün geçtiği saha; söylenen iş, emredilen iş, hazırlık; idare, nezaret etme.
az	az, çok olmayan
Az (yaġız at)	Az (bir at ismi, veya rengi)
Az	(k.a.) Az
azça	Azca, azıcık, az bir miktar
azḳınÿa	azıcık, pek az, biraz, az miktarda
Azman (aḳ at)	Azman (bir at ismi)
azu	yahut, yoksa, veya

B

ba-	bağlamak
baġa (tarḳan)	bir ünvan, boyla baga tarkan, küçük, küçük rütbede, rütbesi küçük
balbal	balbal, öldürülen düşmanın heykeli

balıḳ şehir

Balıḳ (y.a.) Beş Balık v.s. (bk. **balık**)

balıḳ çamur, balçık, bataklık

bañga bana

bañgaru bana doğru, bana

bar var, mevcut

bar- varmak, gitmek

barım varlık, servet, mal, mal mülk

barḳ bark, ev, mezar, türbe, abide, abide mezar

Bars (ş.a.) Bars Beğ, pars

bas- basmak, bastırmak, üzerine çökmek, baskın yapmak, yenmek, ezmek, çökmek

basa arka, arkasından, sonra

basıḳ- basılmak, sokulmak, sokmak, bastırmak

basın- zayıf görmek, hor görmek, yerinmek, kahrolmak

basıt- bastırmak, bastırtmak, baskın yaptırmak

basma- basmamak, üzerine çökmemek, ezmemek

Basmıl (k.a.) Basmıl

baş baş; dağın başı, tepe, zirve; şef, başkan, kumandan

başad- baş olmak, başta olmak, idare etmek, rehberlik etmek, önderlik etmek

başġu alnı beyaz (at), kaşga, tepel

başlayu başta olarak, en önce, evvelâ, birinci

başlıġ başlı, başı olan; başkanı olan başı dik olan, gururlu

bat- batmak, güneş batmak

batım batım, batma boyu, boy, uzunluk

batsıḳ batış, güneşin batışı, gün batısı

bay zengin

Bayırḳu (k.a.) Bayırku, Yir Bayırku

baz yat, yabancı, tâbi

Baz (ş.a.) Baz Kağan; tâbi kağan

bediz resim, heykel, nakış, şekil, süs

bedizçi resimci, ressam, nakkaş, heykelci

bedize- resimlemek, resim yapmak, nakış yapmak, süslemek, heykel yapmak

bedizet- resimletmek, nakış yaptırmak, süsletmek, heykel yaptırmak

beg bey

beglik beylik, bey olacak, beyliğe lâyık

ben ben (birinci şahıs zamiri)

beniṅg benim (bk. **ben**)

beṅggü ebedî, daimî, sonsuz

beṅggilig mukaddes, mübarek, mesut, sevinçli

Berçik (k.a.) Berçik, Persli, İranlı

berü beri, beride, bu tarafta, beriye

bıç- biçmek, kesmek

biçin maymun

bil- bilmek

bilge hâkim, müşavir, bilgili, âlim, akıllı bilici

Bilge (Ḳaġan) (ş.a.) Bilge Kağan

Bilge (Tamġaçı) (ş.a.) Bilge Tamgacı, Bilge mühürdar

Bilge (Tonyuḳuḳ) (ş.a.) Bilge Tonyukuk

bilig bilgi, fikir, düşünce, zekâ

bilig bilmez bilgi bilmez, câhil

biligsiz bilgisiz, akılsız

bilme- bilmemek

bin- binmek

bini beni

bintür- bindirmek

biŋ bin (1000)

bir bir (1)

bir- vermek

biridin güneyde, güneyden

birigerü güneye, güneye doğru

birik- birikmek, toplanmak, katılmak

biriki birikerek, katılarak, bütün ve arkasından sonra

biriye güneye, güneyde

biriyeki güneydeki

birle ile, beraber, birlikte

birme- vermemek

biş beş (5)

Biş Balık (y.a.) Beş Balık
bişinç beşinci, beşinci olarak
bişük nesil, akraba, soy sop, kavim kardeş, akrabalık
biş yüz beşyüz (500)
biti- yazmak
bitid- yazdırmak (krş. **bitit-**)
bitig yazı, yazma, kitabe, kitap, mektup
bitit- yazdırmak
biz biz (şahıs zamiri)
bizinte bizden
bizin͡g bizim
bizin͡ge bize, bizde
bizni bizi
bod boy, kabile
boğuz boğaz
boğuzlan- boğazlanmak, boğazı kesilmek
bol- olmak
Bolçu (y.a.) Bolçu
bolma- olmamak
bor fırtına, bora, tipi
boşğur- öğretmek, ders vermek, talim etmek, yetiştirmek
boyla bir ünvan, boyla baga tarkan
boz boz
boz- bozmak, bozguna uğratmak

bödke < bu ödke bu zamanda, bu zamana

Bögü (ş.a.) Bögü Kağan, hakim, bilge, bilici

Bökli, Bükli (y.k.a.) Bökli, Bükli çölü

bölün vezir

böŋg- tekme atmak, çifte atmak

böri kurt

bu bu

budun kavim, millet, halk

buḳa boğa

Buḳaġ (ş.a.) Bukag vali

Buḳaraḳ (y.a.) Buhara

bul- bulmak

bulġaḳ bulanık, karışık, karışıklık içinde, düzensiz

bulıt bulut

bulma- bulmamak

buluŋg cihet, taraf

Bumın (ş.a.) Bumın Kağan

bunça bunca, bu kadar, böyle, bu kadar çok

bunda, bunta bunda, burda

bunı bunu

buŋg bun, keder, sıkıntı, dert, zahmet, eziyet, mihnet

buŋgad- bunalmak, kederlenmek

buñgsuz sıkıntısız, kedersiz, dertsiz; bol bol, bolca

busta- puslandırmak, çöktürmek, pus çöktürmek

buyruġ bir ünvan, vezir, nazır, yüksek memur, buyruk

büntegi bunun gibi, bunun gibisi, böyle, böylesi

büñg- Boynuz vurmak, toslaşmak (krş. **böñg**)

Ç

Çabış çavuş, yardımcı

Çaça (ş.a.) Çaça sengün. Çaça general)

Çañg (ş.a.) Çang sengün. Çang general

çıġañy fakir

çıḳan yeğen, halazade, teyzezade

çından, çintan sandal ağacı

Çik (k.a.) Çik

Çoġay (y.a.) Çogay

Çor bir ünvan: önder, rehber

çoraḳ çorak, susuz yer

çöl Çöl

Çub (k.a.) Altı Çub Soğdak

Çuş (y.a.) Çuş başı

E

eb ev, merkez, ordugâh

ebir- evirmek, dolanmak, çevirmek

eçi amca, ağabey

eçü ecdat, ata, büyük baba

edgü iyi

edgüti iyice, pek, çok iyi

Ediz (k.a.) Ediz

egir- eğirmek çevirmek, kuşatmak, sarmak, sevk etmek, döndürmek

egri eğri

Ek (y.a.) Ek dağı

eke abla

elig el

elig elli (50), elli sayısı

emgek emek, zahmet, eziyet

emgetme- zahmet çektirmemek, eziyet etmemek

Enik (ş.a.) Enik sengün, Enik general

er er, adam, insan, yiğit, asker, kişi

er- imek, olmak

er- ermek, erişmek, yetişmek, varmak, ulaşmak

eren er, eren, yiğit, asker, erler

erig erişilebilir, yetişilebilir, ulaşılan

erinç olacak, olmalı, her hâlde, tabiî, -dır, -dır v.s.

erkli iken, olan, olanı

erklig kuvvetli

Ersin (y.a.) Tokuz Ersin

ert- geçmek

ertin- geçinmek, kendi kendine geçmek, vaz geçmek, dönmek, pişman olmak, eseflenmek, hayıflanmak

ertingü fevkalâde, harikulâde

ertingüti fevkalâde çok, pek çok (bk. **ti**)

Ertiş (y.a.) İrtiş nehri (bk. **İrtiş**)

ertür- erdirmek, yaptırmak

Esim (ş.a.) Tongra Esim

eşgiti, esgiti ipek, ipekli (krş. **işgiti**)

eşid- işitmek, duymak, dinlemek (krş. **eşit-**)

eşidme- işitmemek, duymamak, dinlenmemek

eşit- işitmek, duymak, dinlemek (krş. **eşid-**)

Ezginti (y.a.) Ezginti Kadız

I

ı ağaç, orman, ağaçlık

ı- göndermek, sevk etmek, yollamak (krş. **ıd-, ıt-**)

ıçġın- kaybetmek, kaçırmak, elden çıkarmak, kaybolmak, elden gitmek

ıd- göndermek, sevk etmek, yollamak (krş, **ı-, ıt-**)

ıdma- göndermemek

ıduḳ mukaddes, kutlu, mübarek

Iduḳ (y.a.) Iduk Baş v.s.

Iduḳ ḳut bir ünvan, Basmıl hükümdar ünvanı

ıġaç ağaç, orman, ağaçlık

ıġar ağır, değerli, önemli, hürmetli (krş.**agar**)

ınançu bir ünvan; ınag, mutemet

ırak uzak, ırak

Işbara (ş.a.) Işbara Yamtar

ıt it, köpek

ıt- göndermek, yollamak, sevk etmek (krş. **ı-, ıd-**)

İ

iç iç, dahilî

içger- içe almak, itaat altına almak, tâbi kılmak

içik- içeri girmek, dahil olmak, tâbi olmak, teslim olmak, itaat etmek

içre içre içinde, içten, içinden, gizli, iç gizlice el altından

içreki içerdeki, içindeki, maiyetteki, dahilî, saraydaki

idi sahip, efendi, rab

idi pek, çok, hep, hiç, asla

igid yanlış, yalan, hile, sahtelik

igid-, igit- beslemek, bakmak, yetiştirmek, büyütmek, ilgilenmek, itina etmek

ikegü her ikisi, ikisinin her biri, **ikegü bol-**:"ikiye ayrılmak"

iki iki (2)

ikin iki, ikisi, her ikisi; ikinci

ikinti ikinci

il il, el memleket, ülke, vatan, millet, devlet, halk, devlet düzeni

İlbilge (ş.a.) İlbilge Hatun

İlgerü ileri, doğu, doğuda

ilig hükümdar

ilk ilk, önce

ilki ilk birinci

ille- illemek, il yapmak, vatan yapmak

illig illi, vatanlı, memleketli, ülkeli, devletli

ilsire- ilsizleşmek, devletsizleşmek, ilini kaybetmek, esaret altına girmek, istiklâlini kaybetmek

ilsiret- ilsizletmek, ilsizleştirmek, devletsizleştirmek, esaret altına almak

ilt- iletmek, göndermek, sevk etmek, rehberlik etmek

İlteber bir ünvan, umumî vali, kumandan

İltiriş (ş.a.) İltiriş Kağan

in- inmek

İnel (ş.a.) İnel Kağan

ini küçük kardeş, kardeş

inǧek inek

ir- imek, olmak (bk. er-)

ir- erişmek, yetişmek (bk. er-)

irkin bir ünvan, Kül İrkin, Ulug irkin; Karluk büyüklerinin ünvanı

İrtiş, Ertiş (y.a.) İrtiş nehri

irtür- erdirmek, yaptırmak (bk. **ertür-**)

isi, esi (bk. işi)

isig ısı, sıcaklık, hararet, ateş

İsiyi (ş.a.) İsiyi Likeng

İstemi (ş.a.) İstemi Kağan

iş iş

işi, eşi hanım, prenses, hatun

işilik (isilik, eşilik) hanımlık, hatunluk, hanım olmağa lâyık

işgiti, isgiti ipek kumaş, ipekli (krş. **eşgiti**)

it- tanzim etmek, düzenlemek, düzene sokmak, yapmak etmek, teşkilâtlandırmak, tertip etmek

itgüçi yapıcı, yapan, meydana getiren

itin- tanzim ve tertip edilmek, teşkilâtlanmak

İzgil (k.a.) İzgil kavmi

K

ḳabış- kavuşmak, birleşmek, toplanmak buluşmak

ḳaçan ne zaman, ne zaman ki, vakta ki

Kadırḳan (y.a.) Kadırkan Ormanı, dağı; Kingan dağı

Kadız (y.a.) Ezginti Kadız; ağaç kabuğu, tarçın

ḳaġan, Kaġan kağan, hakan, hükümdar

ḳaġanla- kağan yapmak

ḳaġanlıġ	kağanlı, kağanı olan, müstakil
ḳaġansıra-	kağansızlaştırmak, kağansız olmak, kağanını kaybetmek, istiklâlini kaybetmek
ḳaġansırat-	kağansızlaştırmak, kağansız kılmak, esaret altına almak
ḳal-	kalmak, çeresiz kalmak, naçar kalmak, kala kalmak
ḳalın	kalın
ḳalıñg	mal, servet, kalın, çeyiz
ḳalısız	eksiksiz, tam olarak, kalıntısız; şüphesiz, tereddütsüz, tabiî
ḳalma-	kalmamak
ḳalmış	kalan, arta kalan, kalmış olan
ḳamaġ	bütün, hep, hepsi, umumî, umum, âmme
ḳamşaġ	titreyen, sallanan, sarsılan, karışık
ḳamşat-	titretmek, sallatmak, sarsmak, depretmek, hareket ettirmek
ḳan	kan
ḳan	han
ḳandın	nereden
ḳanı	hani, nerede
ḳanlan-	hanlanmak, han sahibi olmak, kağanlı olmak
ḳañg	baba, peder
Ḳapġan	(ş.a.) Kapgan Kağan, Bögü Kağan
ḳapıġ	kapı
ḳar	kar

ḳara kara, siyah

ḳara budun halk tabakası, halk kütlesi, avam

Ḳara Ḳum (y.a.)Kara Kum

Ḳara Köl (y.a.) Kara Göl

Ḳarġan (y.a.) Kargan vadisi

ḳarġu, ḳarġuy nöbetçi kulesi, dağ tepelerinde düşmanı ihbar için yapılan kule, düşmanı haber vermek için yapılan ateş kulesi; nöbetçi, muhafız

ḳarı ihtiyar, yaşlı, eski; muhterem

Ḳarluḳ (k.a.) Karluk boyu

ḳaş kaş

ḳat- katmak

ḳat- (tün k.) geceyi gündüze katmak, gece yürüyüşü yapmak

ḳatıġdı çok katı, pek sert, pek sıkı, çok kuvvetli, adamakıllı, iyice

ḳatun hatun, kraliçe, kadın, hanım

ḳazġan- kazanmak, toplamak, biriktirmek, zaptetmek, ele geçirmek, fethetmek çalışmak, gayret etmek

ḳazġanma- kazanmamak, toplamamak, biriktirmemek, zaptetmemek, fethetmemek

keç- geçmek

keçe geçe, öte, ötesi, geçerek

Keçin (y.a.) Keçin

keçig geçit

keçigsizin geçit olmaksızın

kedim giyim, giyim kuşam

kedimlig giyimli, giyim kuşamı olan, zırhlı
kel- gelmek
kelteçi gelecek, gelecek olan, gelici
kelin gelin
kelingün gelinler
kelme- gelmemek
kelmiş gelen, gelmiş olan
kelür- getirmek
kem (y.a) Kem nehri, Yenisey nehri
kentü kendi, kendisi, kendi kendine
Kengeres, Kengeris (y.a.) Kengeris
Kengü Tarban, (Tarman) (y.a.) Kengü Tarman, Kengü Tarban
kerekü (keregü) çadır, kışlık ev
kerekülüg çadırlı, göçebe
kergek gerek, lüzumlu, gereken şey, ihtiyaç; yokluk, yok
kergek bol- yok olmak, ölmek, vefat etmek
kergeksiz gereksiz, lüzumsuz; yoku bulunmayan her şeyi tamam, bol bol, dolu dolu, ihtiyaçtan fazla
ḳıd- kenar dikmek, kıyılamak, barındırmak, himaye etmek, melce vermek, müdafaa etmek

ḳıl- kılmak, yapmak, etmek, eylemek (krş. **kış-**)

ḳılıçla- kılıçlamak, kılıçla vurup kesmek

ḳılın- kılınmak, yaratılmak, yapılmak, meydana gelmek

ḳılınma- kılınmamak, yaratılmamak

ḳılma- kılmamak, yapmamak, etmemek, eylememek

ḳırġaġ elbisenin yanı, kenarı, kenar

ḳırġaġlıġ kenarlı; saçaklı

ḳırḳ kırk (40)

ḳırḳ artuḳı yiti kırk yedi (47)

Ḳırḳız (k.a.) Kırgız

ḳıs- (ḳıl-) bk. **ḳıl-**

ḳısıl vadi, dağ geçidi, dere, dağ bozan, çukur

ḳış kış

ḳış- (ḳıl-) kılmak, yapmak, etmek, eylemek; meyletmek, kaymak? (bk. **ḳıl-**)

ḳışın kışın

ḳışla- kışlamak, kışı geçirmek

ḳıt- bk. **ḳıd-**

Ḳıtañ (k.a.) Kıtay

ḳıyın ceza, ceza kararı, karar

ḳız kız, kız evlâdı

ḳız- kızmak, hararetlenmek, ateşlen-mek, hiddetlenmek

ḳızıl kızıl, kırmızı

kiçig küçük, az, biraz

kigür- girdirmek, sokmak, ifa etmek, yapmak getirmek

kim kim

kin ipekli kumaş, ipek

kiñgşür- kışkırtmak, iki kişiyi birbirine sürttürmek; kızmak, hiddetlenmek, öfkelenmek

kir- girmek sokulmak, dalmak, geri, tekrar, geriye; batı, batıda

kisre sonra, ondan sonra, geri; arkada, batıda

kiş samur

kişi kişi, insan, adam; halk

kiyik, kiyik geyik, yabani hayvan, av hayvanı

ḳod-, ḳot- koymak, bırakmak

ḳodı aşağı, aşağıya, yüzü koyun, boyunca, arkası sıra

ḳoduz bk. **ḳuduz**

ḳoḳuluḳ koku, ıtır, ıtrıyat

ḳon- konmak, yerleşmek, konaklamak

ḳontur- kondurmak, yerleştirmek, konaklatmak

ḳop çok, hep, pek, tamamiyle, tamamen, bütün

ḳopun hep, toptan, hepsi, bütün, tam olarak, hep beraber

ḳorġan, ḳurġan kale

ḳorı- korumak

ḳoñy koyun

ḳork- korkmak

ḳorḳma- korkmamak

Ḳoşu (ş.a.) Koşu vali

ḳot- bk. **ḳod-**

köbürge davul; köprü

Kögmen (y.a.) Kögmen dağı, ormanı, Sayan dağı

kök mavi, gök rengi, lacivert, yeşil

kök gök, sema, hava

kök kuvvetlendirme edatı, bizzat, hep, tam hem, -dır, -dir v.s.

Kök Öñg (y.a.) Kök Öng, Mavi Öng. Kök Öng nehri

Kök Türk (k.a.) Kök Türk, Gök Türk, Mavi Türk

köl göl

kölük yük hayvanı, araba

köñgül gönül, kalp, yürek, iç, fikir, düşünce, akıl, anlayış, arzu, ülkü

kör- görmek, bakmak; tabi olmak, itaat etmek

körme- görmemek

körüg casus, haberci, gözcü

kötür- kaldırmak, yükseltmek, çıkarmak, yukarı çıkarmak

köz göz

Ḳu	(ş.a.) Ku sengün, Ku general, Ku
ḳubran-	toplanmak
ḳubrat-	toplatmak
ḳul	kul, köle, esir, hizmetkâr
ḳulad-	kul olmak, köle olmak, esir olmak
ḳulluġ	kullu, kul sahibi
ḳulḳaḳ	kulak
ḳum	kum
Ḳum (Ḳara Ḳ.)	(y.a.) Kara Kum
ḳunçuy	Hatundan bir derece aşağı kadın, prenses
ḳurıdın	batı, batıdan, batıda
ḳurıġaru	batı, batıya, batıya doğru, batıda
Ḳurıḳan	(k.a.) Kurıkan boyu, Üç Kurıkan; çadır
ḳurıya	batıda, batıya
Ḳuşalġuḳ, Ḳuşulġuḳ, Ḳuşlaġaḳ	(y.a.) Kuşalguk, Koşulgak, Kuşlagak, Koşlagak
ḳut	devlet, ikbal, saadet, baht, talih kut
ḳutay	ipek, ipekli
ḳuz	güneş görmeyen yer, gölgeli yer, dağın güneş görmeyen yamacı, kuzey yamacı
kü	ses, ün, şan, şöhret, şayia, haber, san
küç	kuvvet, güç, zor, iş güç
Kül Çor	(ş.a.) Kül Çor

Kül İrkin (ş.a.) Kül İrkin; Karluk büyüklerinin ünvanı

Kül Tigin (ş.a.) Kül Tigin

külüg meşhur, ünlü, şöhretli

kümüş gümüş

kün gün; güneş; gündüz

küntüz gündüz

küŋ cariye, halayık, hizmetçi

küŋed cariye olmak, halayık olmak, hizmetçi olmak

küŋgüg cariyeli, cariye sahibi, halayığı olan

kür hile, fesat, aldatma, kandırma, çare

küregü disiplinsizlik, itaatsizlik, kaçaklık, kaçış

kürlüg hileli, hilekâr, sahtekâr, fesatçı, aldatıcı; hilekârlık, sahtekârlık

küzed- gözetmek, muhafaza etmek, saklamak, bakmak, beklemek

L

laġzın domuz

Likeŋ (ş.a.) İsiyi Likeng

Lisün (ş.a.) Lisün Tay sengün, general Lisün Tay

M

Maḳaraç (ş.a.) mühürdar Makaraç

maŋa bana (bk. **men**)

men ben

meniñg benim

N

ne ne, hangi; niye, niçin, nedir

neke neye, niye

nençe nice, ne kadar, nasıl

neñg nesne, şey, mal, eşya; hiç, asla

O

oçuḳ ocak

oġlan oğlan, oğul, çocuk, çocuklar

oġlıt oğullar, çocuklar

oġul oğul, çocuk, evlât

Oġul (ş.a.) Oğul Tarkan

oġurḳalat- sırtlatmak, bindirmek, yükletmek

oġuş oymak, hısım, akraba, kabile, soy sop, kavim kardeş, aile, nesil, soy

Oġuz (k.a.) Oğuz boyu; Üç Oğuz; Dokuz Oğuz

Oġuz (ş.a.) mühürdar Oğuz Bilge

oḳ ok

oḳ il teşkilâtı, teşkilât

oḳ kuvvetlendirme edatı; kendi, bizzat, hep tam, hem, -dır, -dir v.s.

oḳı- çağırmak, davet etmek

ol o, şu

olur- oturmak, tahta oturmak, Kağan olmak

olurma- oturmamak, tahta oturmamak, kağan olmamak

olurt- oturtmak, tahta oturtmak, kağan oturtmak

on on (10)

On Oḳ (k.a.) On Ok boyu

onunç onuncu

Oñg (ş.a.) Ong tutuk; Ong Vali, vali Ong

opla- atılmak, atlamak, hücum etmek

ordu merkez, payitaht. Kağanın oturduğu yer, hakanın oturduğu şehir, ordugâh, karargâh

ortu orta

oruḳ yol

ot ateş

otuz otuz (30)

Otuz Tatar (k.a.) Otuz Tatar

oz- ileri geçmek, öne atılmak; kurtulmak, sıyrılmak

Ö

ö- düşünmek, anlamak, idrak etmek, hatırlamak

öd zaman, vakit

öd öd, öd kesesi, iç

ödeg yaşlı, muhterem

ödüş zaman, vakit; ıslak, yaş, nemli, rutubetli

ög anne, üvey anne

ög- övmek, methetmek

ögir- sevinmek, eğlenmek, neşelenmek

ögleş- akıl akıla vermek, istişare etmek, fikir birliği yapmak, anlaşmak

Ögsüz at ismi, Ögsüz ak at; annesiz, öksüz

ögtür- övdürmek

ögüz nehir, deniz

ök kuvvetlendirme edatı; kendi, bizzat /bk. ok)

ökül- toplanmak, yığılmak; düşünülmek

ökün- pişman olmak, eseflenmek, hayıflanmak: kendine gelmek, üzülmek, kendine dönmek

öküş çok

öl- ölmek

ölüg ölü

ölür- öldürmek

ölüt- öldürmek

öntür- çıkarmak, yükseltmek; göndermek, uzaklaştırmak, yöneltmek

Öñg renk

Öñg (y.a.) Kök Öng, Mavi Öng nehri

Öñgdün Önde; doğu, doğuda

öñgre önce, önde; doğu, doğuya, doğuda

ör- yukarı çıkmak, yükselmek, kopmak, belirmek, ayağa kalkmak, ayaklanmak

öt- ötmek, kükremek, gürlemek

ötüg arz, niyaz, dilek, rica, dua

Ötüken (y.a.) Ötüken ormanı, dağı, yeri

ötülüg muhterem, itibarlı, yaşlı

ötün- arz etmek, niyaz etmek, rica etmek, dilek dilemek, maruzatta bulunmak

ötünç rica, arz, niyaz, dilek, maruzat

ötrü sonra, dolayı, ve

öz öz, kendi

özi kendisi

özüm kendim

özlük (at) kendisine ait, şahsi, binek atı

P

Purum (k.y.a.) Doğu Roma, Rum, Bizans

S

sa- saymak, söylemek, haber vermek

sab sav, söz, haber

saç saç

saḳın- düşünmek, düşünceye dalmak, endişelenmek, düşünüp taşınmak, plân kurmak, yas tutmak, mateme gark olmak

sanç- sançmak, mızraklamak

sansız sayısız, hesapsız

sañga, señge sana (bk. **sen**)

sayu sayarak, her, her bir; haber

sayu (yir s.) her yere, neresi olsa, sağa sola

Sebig (ş.a.) Sebig Kül İrkin

sebin- sevinmek

sekiz sekiz (8)

Selenga (y.a.) Selenga nehri

semiz semiz, besili, etli

sen sen; -sın, -sin, -sın, -sün

senge bk. **sanga**

sengün general

sı- kırmak, sındırmak, bozmak, yenmek, galebe çalmak, zaptetmek

sıġıt ağlama, hıçkırık, feryat, figan, matem

sıġıtçı ağlayıcı

sıġta- ağlamak, sızlamak, feryat figan etmek

sıġun sığın, geyik, yabanî geyik

sıḳın- üzülmek, kederlenmek, yas tutmak

sıma- kırmamak

sıngar yarım, yarı, iki kısımdan biri, bir kısım bir şeyin yarısı; bir şeyin tarafı yani

Silig (ş.a.) Yigen Silig Beg

sini seni

singil küçük kız kardeş

Sir (k.a.) Türk Sir milleti, Altı Sir.

siz siz

Soġdaḳ (k.a.) Soğd

Soġud, Sogd (k.a.) Soğd

Soŋga (y.a.) Songa ormanı

sök- sökmek, yarmak

sökür- diz çöktürmek, dize getirmek

sözleş- söyleşmek, konuşmak, sözleşmek

sub su, nehir

subsuz susuz, çöl

suk ihtiras, iştiyak, heves, hasret, istek; kızgınlık, hiddet

sü ordu, asker

süçig tatlı, lezzetli

süle- ordu sevk etmek, asker sevk etmek, sefere çıkmak, sefer etmek

süleme- ordu sevk etmemek, asker sevk etmemek

sület- ordu sevk ettirmek, asker sevk ettirmek

süŋgüg mızrak, süngü

süŋgük kemik

süŋgüş savaşta hücum ve süngü dürtme, mızrak dürtme, harp, savaş

süŋgüş- süngüleşmek, mızraklaşmak, çarpmak; savaşmak, harp etmek

sür- sürmek, kovmak, sürgün etmek

Ş

şad bir ünvan, şad. Türk devletinin batı kısmının başkanı, yabgu ve şad

şadpıt, şadapıt bir ünvan; şadpıt beyleri

Şalçı şahıs veya at ismi, Şalçı ak at, Şalçı ak

Şantuŋ (y.a.) Şantung ovası, Şantung ili

T

Tabar (y.a.) Tabar

Tabġaç (y.k.a.) Çin, Çinli

tabışġan tavşan

Tadıḳ (ş.a.) Tadık

tarḳ- dağa çıkmak, dağa kaçmak

taḳı dahi, daha, ve, da, de

taluy deniz, okyanus; büyük nehir

tam duvar, dam

Tamaġ (y.a.) Tamag Iduk Baş

Taman (ş.a.) Taman Tarkan

tamġaçı mühürdar, kâtip, damgacı

taŋ tan, şafak, sabah vakti

Taŋut (k.a.) Tangut

tapa doğru, karşı, tarafına

taplama- kabul etmemek, razı olmamak, muvafakat etmemek

Tarban (y.a.) Kengü Tarban (krş. **Tarman**)

tar bir ünvan, vezir, nazır, bey

tarḳat bir ünvan, vezir, nazır; tarkanlar

tarḳınç, tarḳanç sıkılma, rahatsızlık, öfke, şıkışma, memnuniyetsizlik; gücenik, dargın

Tarman (y.a.) Kengü Tarman (krş. **Tarban**)

taş taş

taş dış

taşıḳ- dışarı çıkmak, sefere çıkmak

taşra dışarı, dışarıda, dışta

Tat yad, yabancı, teba; İranlı, Acem; Uygur

Tatabı (k.a.) Tatabı

Tatar (k.a.) Tatar, Otuz Tatar, Dokuz Tatar

Tay (ş.a.) Lisün Tay sengün

tay büyük, ulu

tayġun tay, çocuk, torun; taylar, çocuklar, torunlar

teb hile

tebi deve

teblig hileli, hilekâr, sahtekâr

teg gibi

teg- değmek, erişmek, yetişmek, ulaşmak temas etmek, hücum etmek, çarpışmak

tegi kadar, -a, -e kadar

tegiş değiş, temas, çarpışma, hücum

tegme- değmemek, temas etmemek, yetişmemek, ulaşmamak

tegre çevre, daire, civar, etraf, dört taraf, etrafta

temir demir

Temir Ḳapıġ (y.a.) Demir Kapı

teŋri, Teŋri gök; Tanrı; ilâh, ilâhe, gök Tanrısı

ter ter

Termil (y.a.) Ak Termil

teyeŋ sincap

ter- kaçmak, firar etmek, ürküp kaçmak

Tezik (k.a.); Tacik, (veya) Arap

tıd- mani olmak, engel olmak, men etmek, alıkoymak

tıl, til haberci, casus, durumunu öğrenmek için düşmandan yakalanan esir, dil: haber, söz

tıŋla- dinlemek

ti daima, daimi, devamlı, kesiksiz; sağlam, katı, pek, çok (bk. **ertingüti**)

ti- demek, söylemek

tigin prens, hakan oğullarına verilen ünvan

tik- dikmek

tile- dilemek, istemek

Tinsi Oġlı (y.a.) Tinsi Oğlu; göğün oğlu

tir- dermek, toplamak

tir- yaşamak

tirgür- yaşatmak, diriltmek, canlandırmak

tirig diri, canlı, hayatta, yaşayan, hayati

tiril- toplanmak, derlenmek, derilmek
tiril- dirilmek, yaşamak
tirkiş kervan, kafile, haberci
tiyin diye, diyerek, diyip
tiz diz
to- doymak
tod- doymak
toġ- doğmak, aşmak, geçmek, çıkmak
toġsıḳ doğuş, doğma, doğu
Toġla (y.a.) Togla nehri
toġla- toz çıkarmak (krş. **Togla**)
Toġu (y.a.) Togu Balık, Togu şehri
toḳ tok
Toḳar (k.a.) Tokar, Tohar
toḳı- vurmak, dövmek, çarpmak, dokumak, sokmak, batırmak, tokmaklamak, yontmak
toḳıt- vurdurmak, dövdürmek, dokutmak, yonturmak
toḳurḳaḳ tokluğun kıymetini bilmeyen, kendisini tok hisseden, gözü tok, tokluğa değer vermiyen
toḳuz dokuz
Toḳuz Ersin (y.a.) Dokuz Ersin
Toḳuz Oġuz (k.a.) Dokuz Oğuz
Toḳuz Tatar (k.a.) Dokuz Tatar
toḳuzunç dokuzuncu

tolġatma- incitmemek, rahatsız etmemek, eziyet etmemek, ızdırap vermemek

ton elbise

tonluġ elbiseli, giyimi çıplak olmayan

tonsuz elbisesiz, çıplak

Toñga (ş.a.) Tonga Tigin: Alp Er Tunga

Toñgra (k.a.) Tongra

toñgta- çevrilmek, dönmek, dikilmek, devrilmek, yere çevrilmek

tor- zayıflamak, ezilmek, harap olmak, bitmek, takattan düşmek

toruġ doru, at rengi, doru renk

toruḳ zayıf, takatsiz, kuvvetsiz, bitik, ezik

Tonyuḳuḳ (ş.a.) Tonyukuk; bir ünvan

Tögültün, Tügültün (y.a.) Tögültün ovası

tögün damga (krş. tügün)

töküt- döktürmek, akıtmak

Tölis (k.a.) Tölis; Türk devletinin doğu kısmı

Töñgker, Töñgkes (y.a.) Töngker dağı, Töngkes dağı

töpü tepe

tört dört (4)

tört biñg dört bin (4000)

törtünç dördüncü, dördüncü olarak dördüncü defa

törü töre, kanun, nizam, örf ve âdet, görenek, düzen, tören, devlet nizamı

törü- türemek, yaratılmak

tu- kapamak, tıkamak, tutmak, önüne geçmek, engel olmak, mani olmak

Tudun (ş.a.) Tudun Yamtar

tuġ tıkaç, kapak, bent, mania, sed

topul- delinmek

tut- tutmak, yakalamak

tutuḳ bir ünvan; askerî vali, vali

tutun- tutunmak

tutuz- tutturmak, yakalatmak

Tuyġun, Toyġun (k.a.) Tuygun ilteber

Tuyġut, Toyġut (k.a.) Tuygut, Toygut

tuyma- duymamak, hissetmemek, farkına varmamak

tügün düğüm, baş (krş. **tögün**)

tüketi bütün tamamiyle, tamamen, tüketerek, sonuna kadar

tümen on bin

tün gece

tün kat- gece yürüyüşü yapmak, geceyi gündüze katmak, gece de at sürmek

Tüpüt (y.a.) Tibet

Türgi (y.a.) Türgi Yargun gölü

Türgiş (k.a.) Türgiş

Türk (k.a.) Türk
tüş- düşmek, inmek, attan inmek
tüşür- düşürmek, indirmek, attan indirmek
tüz düz, doğru, kusursuz, hatasız
tüzül- dizilmek, sırada olmak, düzelmek, anlaşmak, barışmak

U

u uyku
u- muktedir olmak, yapabilmek
uç uç, cenah, ordu kanadı
uç- uçmak
uçuz ucuz, kolay, hafif, değersiz
ubut ar, edep, hayâ, tevazu
ud- takip etmek, kovalamak, ardından gitmek, uymak
Udar (ş.a.) Udar sengün, Udar general
udı- uyumak
udıma- uyumamak
udluḳ uyluk
udu takip ederek, müteakip ve sonra veya
uduz- sevk etmek, götürmek, yol göstermek, takip ettirmek, rehberlik etmek
ulayu ulayarak; ve sonra, arkasından onda sonra; bilhassa, aynı zamanda
ulġart- büyütmek
uluġ büyük, ulu
uluş şehir, ülke, memleket, il; halk

uma- muktedir olmamak

Umay bir ilâhe adı, Umay

umuġ ümit, destek, dayanak, mesnet, melce

unama- tasvip etmemek, razı olmamak, kabul etmemek, muvakafat etmemek

unç olabilir, mümkün

ur- vurmak, dövmek, koymak, yapmak, takmak, hakketmek, yontmak, geçirmek, kaydetmek

urı erkek

urtur- vurdurmak, hakkettirmek, yonttur-mak

uruġsırat- kökünü kazımak, neslini kesmek, soyunu kurutmak, urugsuzlaştırmak

Uyġur (k.a.) Uygur

uz san'at, san'at eseri; usta, sanatkâr, mâhir

uzun uzun, uzak, daimî, ustaca, mahirane

Ü

üç üç

Üç Ḳurıḳan (k.a.) Üç Kurıkan

Üç Oġuz (k.a.) Üç Oğuz

üçegü her üçü, üçü bir arada, üçün her biri

üçün için, dolayı, yüzünden, sebeple

üçünç üçüncü

ülüg kısmet, pay, nasip; baht, şans

ürüŋg beyaz

üz kötü kalpli, kalpsiz, kindar, menfur

üz- kesmek, kırmak, koparmak, delmek, parçalamak

üze üzeri, üzre, üzerine, üstte, üstünde

Y

yabġu bir ünvan, yabgu, Türk devletinin doğu kısmının başkanı

yabız yavuz, fena, kötü, perişan

yablaḳ kötü, fena, perişan

yabrıt- yıpratmak, yok etmek

yadaġ yaya

yaġ- yağmak, katılmak

yaġı düşman

yaġıçı düşmancı, kumandan, düşmana karşı koyan

yaġız yağız, kara, kızıl ile kara arası renk

yaġuḳ yakın

yaġur- yaklaştırmak; yaklaşmak

yaġuru- yakın, kısa, yaklaşık, yaklaşarak

yaġut- yaklaştırmak

yalabaç elçi, resul

yalıñ yalın, çıplak

yalma kaftan, kalın kaftan, yağmurluk

Yamtar (ş.a.) Işbara Yamtar

yan yan, taraf

yan- dönmek, geri dönmek; korkutmak, tehdit etmek

yana yine, tekrar, dönerek

yantur- döndürmek

yaŋgıl- yanılmak, hata etmek, yanlış yapmak, itaatsizlik etmek, yolunu şaşırmak

yaŋgılma- yanılmamak

yaŋgıluk hata, yanlış

yaŋy- yaymak, saçmak, dağıtmak, bozmak

yarak silâh (krş. **yarıḳ**)

yarama- yaramamak, yakışmamak

yarat- yaratmak, tertip ve tanzim etmek, yapmak, meydana getirmek

yaratıd-, yaratıt- yarattırmak, yaptırmak

yaratun- tanzim edilmek, teşkilâtlanmak, tertiplenmek

yaratur- yarattırmak, yaptırmak

yarġan bir ünvan, inançu apa yargan tarkan

Yarġun (y.a.) Turgi Yargun gölü

yarıḳ zırh, zırh ve kalkan (krş. **yarak**)

Yarış (y.a.) Yarış ovası

yarlıḳa- buyurmak, haşmetle yapmak, lûtfetmek, bağışlamak, esirgemek, korumak

yaş yaş, ömür

yaşa- yaşamak

yaşıl yeşil

Yaşıl Ögüz (y.a.) Yeşil nehir, Sarı nehir

yat- yatmak, uzanmak; yığılmak

yay yaz

yaz ilk bahar, ilk yaz, yaz

yazı ova, düzlük, düz

yazın- günah işlemek, karşı gelmek, itaatsizlik etmek, yanılmak, yolunu şaşırmak

yazuḳla- suçlamak, suçu yüzünden yakalamak

yel- koşmak, koşturmak, dörtnala gitmek, at koşturmak, hızlı gitmek

yelme keşif yolu, öncü

yelme- koşmamak, koşturmamak

yeltürme- koşturtmamak

yet- yedmek, yedeğe almak, yedekte götürmek

yıd- göndermek, (krş. **ıd-**)

yıġ- yığmak, toplamak, kazanmak; alıkoymak engel olmak

yıl yıl, sene

yılḳı yılkı, at sürüsü; hayvan, hayvan sürüsü davar

yılpaġut bk. **alpaġu**

yılsıġ zengin, varlıklı

yımşaḳ yumşak

yıpar koku, misk, kokulu mum

yırıdın kuzey, kuzeyde, kuzeyden

yırıyaḳı kuzeydeki

yış orman, ormanlık dağ

yi- yemek

yiçe daha, bir daha, tekrar, yine
yig iyi
yigdi iyice, daha iyi çok iyi
Yigen (ş.a.) Yigen Silig Beg
yigirmi yirmi
yigün, yegün yeğen, küçük kardeş
yime yine, tekrar, ve, da, de
yinçge ince
yinçü inci
Yinçü Ögüz (y.a.) Yinçü nehri, İnci Nehri
yir yer, toprak
Yir Bayırķu (k.a.) Yir Bayırku
yirçi kılavuz
yit- yitmek, kaybolmak
yiti yedi
yitinç yedinci
yitmiş yetmiş
yitür- yitirmek, kaybetmek
yoġ, yuġ matem, yas, ölü yemeği, yas töreni.
yoġçı, yuġçı yasçı, matemci, ağlayıcı
yoġla-, yuġla- yas töreni yapmak, ölü yemeği vermek.
yoġlat-, yuġlat- yas töreni yaptırmak, ölü yemeği verdirmek
yoġun kalın, yoğun, kaba

yoġur- yoğurmak, çiğnemek, aykırı gitmek, çapraz gitmek

yoġuru çiğneyerek; çapraz, çaprazlama, arkun, verev

yoḳ yok; yokluk içinde, fakir, yoksul, sefil

yoḳad- yok olmak

yoḳaru yukarı

yol yol

yolı defa, kerre, sefer

Yolluġ (ş.a.) Yollug Tigin; kutlu, mes'ut

yoñgşur- karşılıklı çekiştirmek, gammazlatmak, iftira ettirmek, suçlatmak

yorı- yürümek, gitmek, hareket etmek

yorıma- yürümemek

yorıt- yürütmek, harekete geçirmek, sevk etmek

yotuz, yutuz kadın, zevce, refika, eş

yubul- yuvarlanmak

yulı- yağma etmek

yulıġçı yağmacı

yurç kayın birader, küçük kayın birader

yurt yurt

yut kıtlık, kışın soğukta hayvanları öldüren felâket, açlık felâketi

yuyḳa yufka, ince

yügerü yukarı, yukarıya

yügür- koşmak

yügürt- koşturmak, akıtmak

yügürtme- koşturmamak

yükün- baş eğmek, eğilmek, secde etmek, ibadet etmek, tazimde bulunmak, teslim olmak

yüküntür- baş eğdirmek

yüz yüz, yüz sayısı

yüz yüz, çehre

yüzüt- yüzdürmek, suda yüzdürmek

METİN ÖRNEKLERİ

Bu bölümdeki Orhun harfli metinler Sergey E. Malov'dan, Malov'da olmayan üç küçük parça da Hüseyin Namık Orkun'dan alınmıştır.

Bilge Kağan âbidesinin Kül Tigin âbidesine benzeyen kısımları verilmemiştir.

KÜL TİGİN ÂBİDESİ

Güney cephesi

(1)

(2)

(3)

(4)

(5)

(6)

(7)

(8)

(9)

(10)

(11)

(12)

(13)

Doğu cephesi

(1)

(2)

(3)

(4)

(5)

(6)

(7)

(8)

(9) ⵜⵉⵎⵣⵉⵔⵜ : ⵏⵜⵜⴰ : ⵙⵉⵏ :

(18)

(19)

(20)

(21)

(22)

(23)

(24)

(25)

(26)

(27)

(28)

(29)

(30)

(31)

(32)

(33)

(34)

(35)

(36)

(37)

(38)

(39)

(40)

Kuzey cephesi

(1) 𒀀𒈾𒀀𒈾 𒀀𒈾𒀀𒈾 𒀀𒈾𒀀𒈾

(9)

(10)

(11)

(12)

(13)

Kuzey - doğu cephesi

Güney - doğu cephesi

Güney - batı cephesi

Batı cephesi

BİLGE KAĞAN ÂBİDESİ

Doğu cephesi

(1)
(2)
(24)
(25)
(26)
(27)
(28)

(29)

(30)

(31)

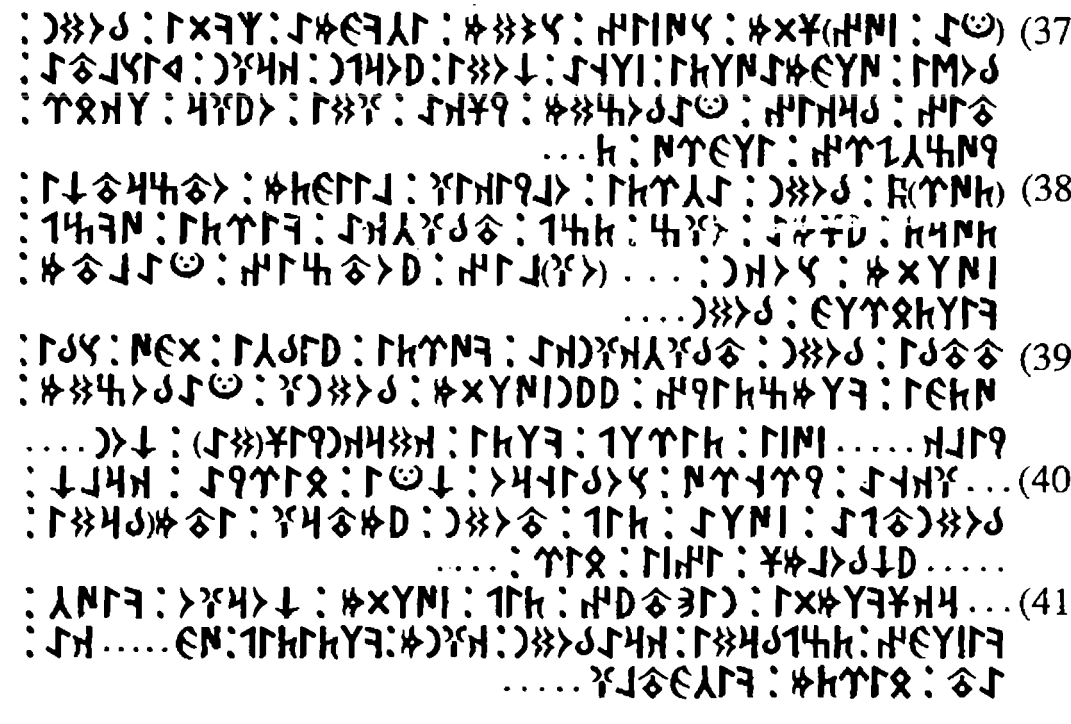
(32)

(33)

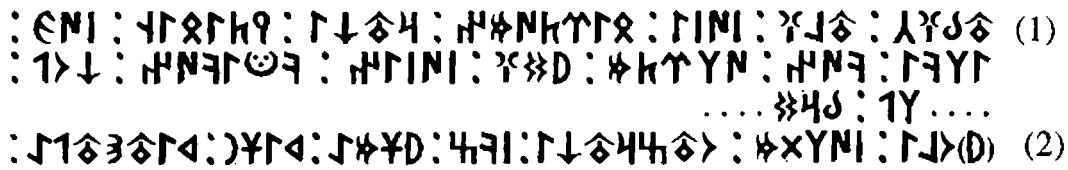
(34)

(35)

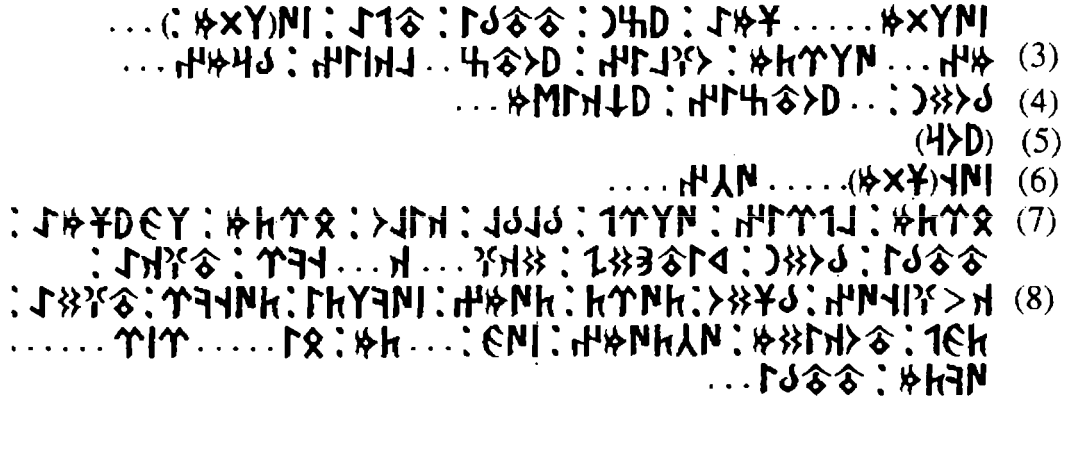
(36)

Güney - doğu cephesi

Güney cephesi

(9)

(10)

(11)

(12)

(13)

(14)

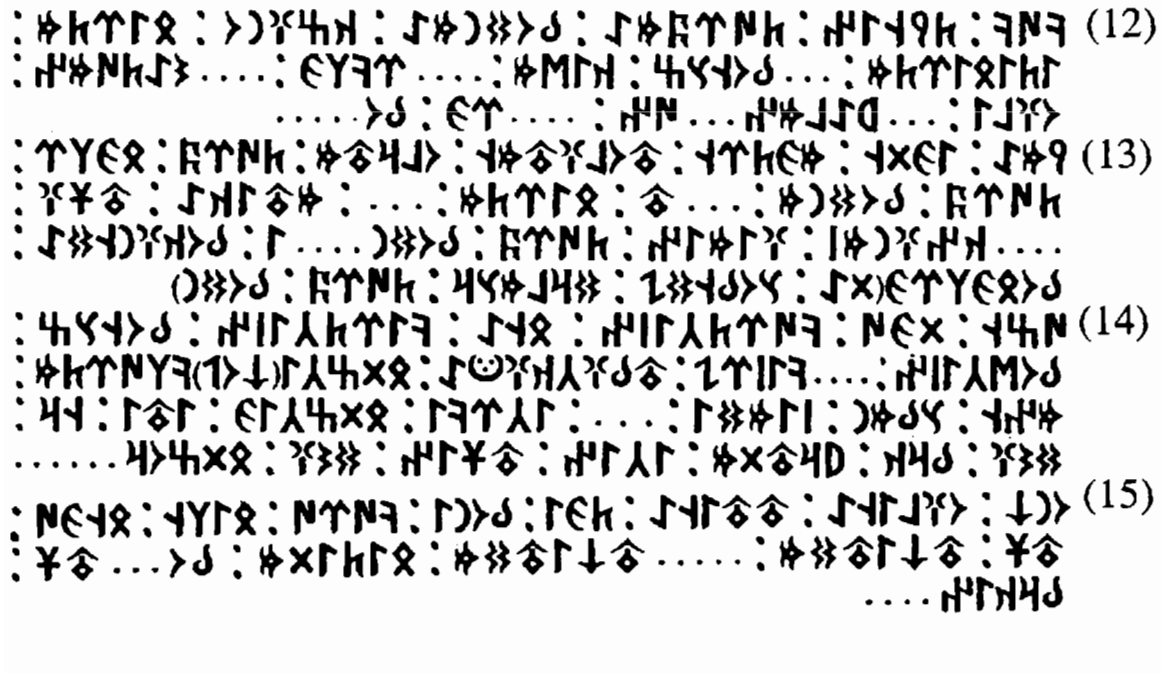
(15)

Kuzey cephesi

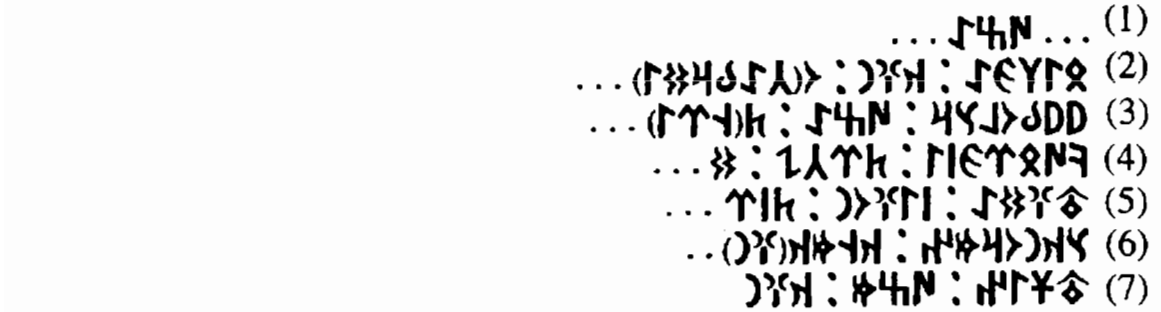
(9)

(10)

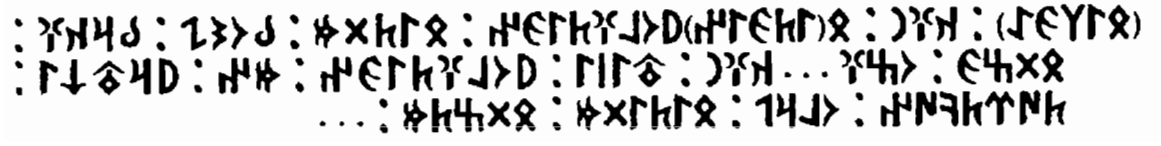
(11)

Batı cephesi

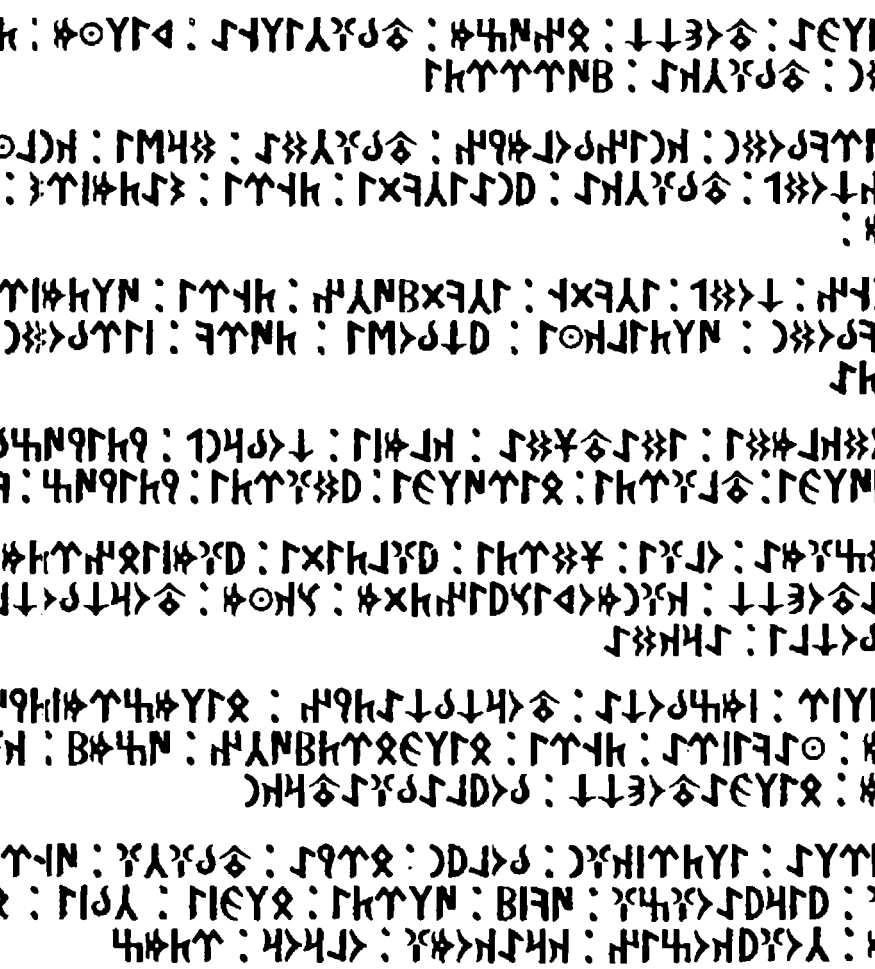
Güney - batı cephesi

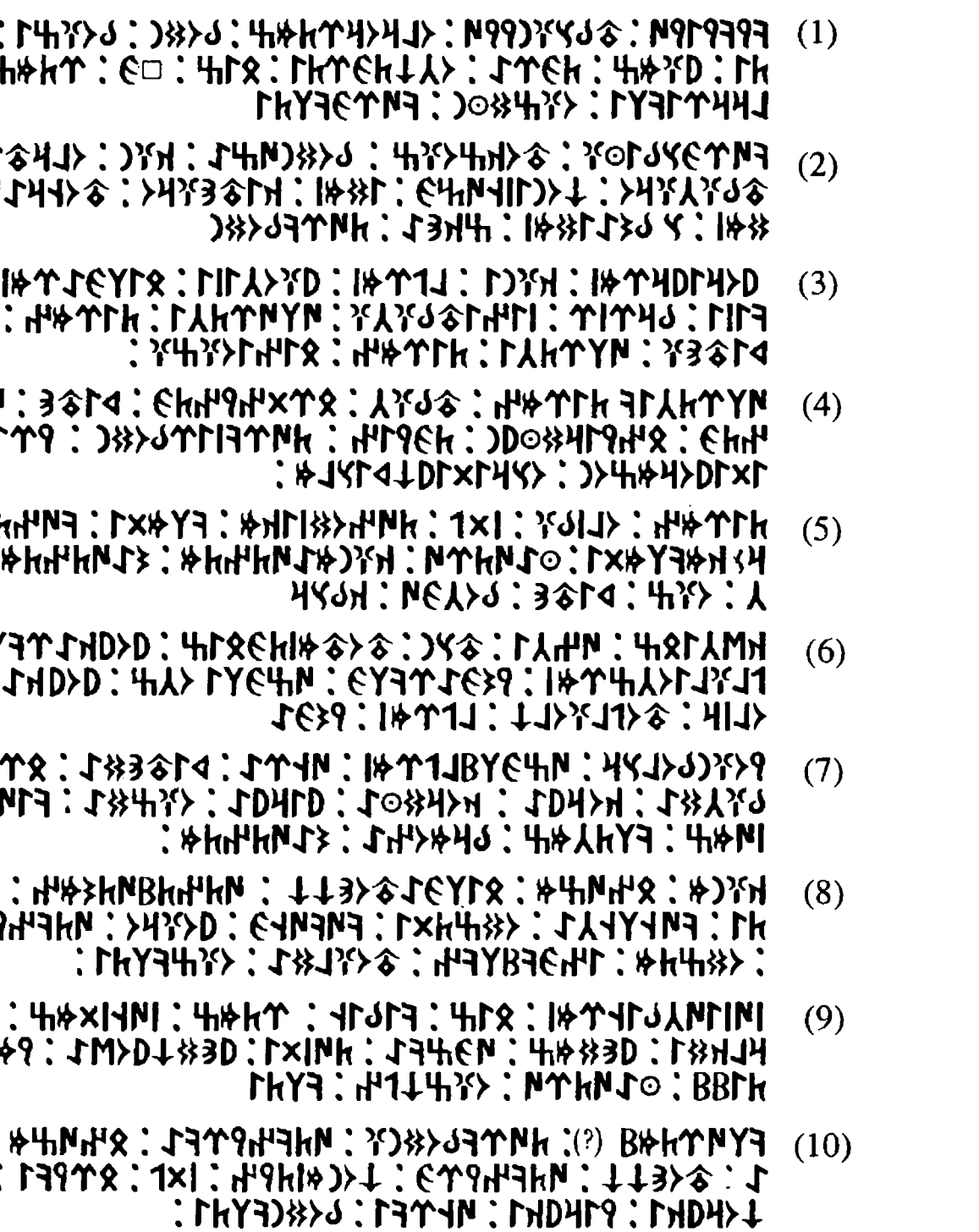
TONYUKUK ÂBİDESİ

- BİRİNCİ TAŞ -

Batı cephesi

Güney cephesi

Doğu cephesi

(1)

(2)

(3)

(4)

(5)

(6)

(7)

Kuzey cephesi

(1)

(2)

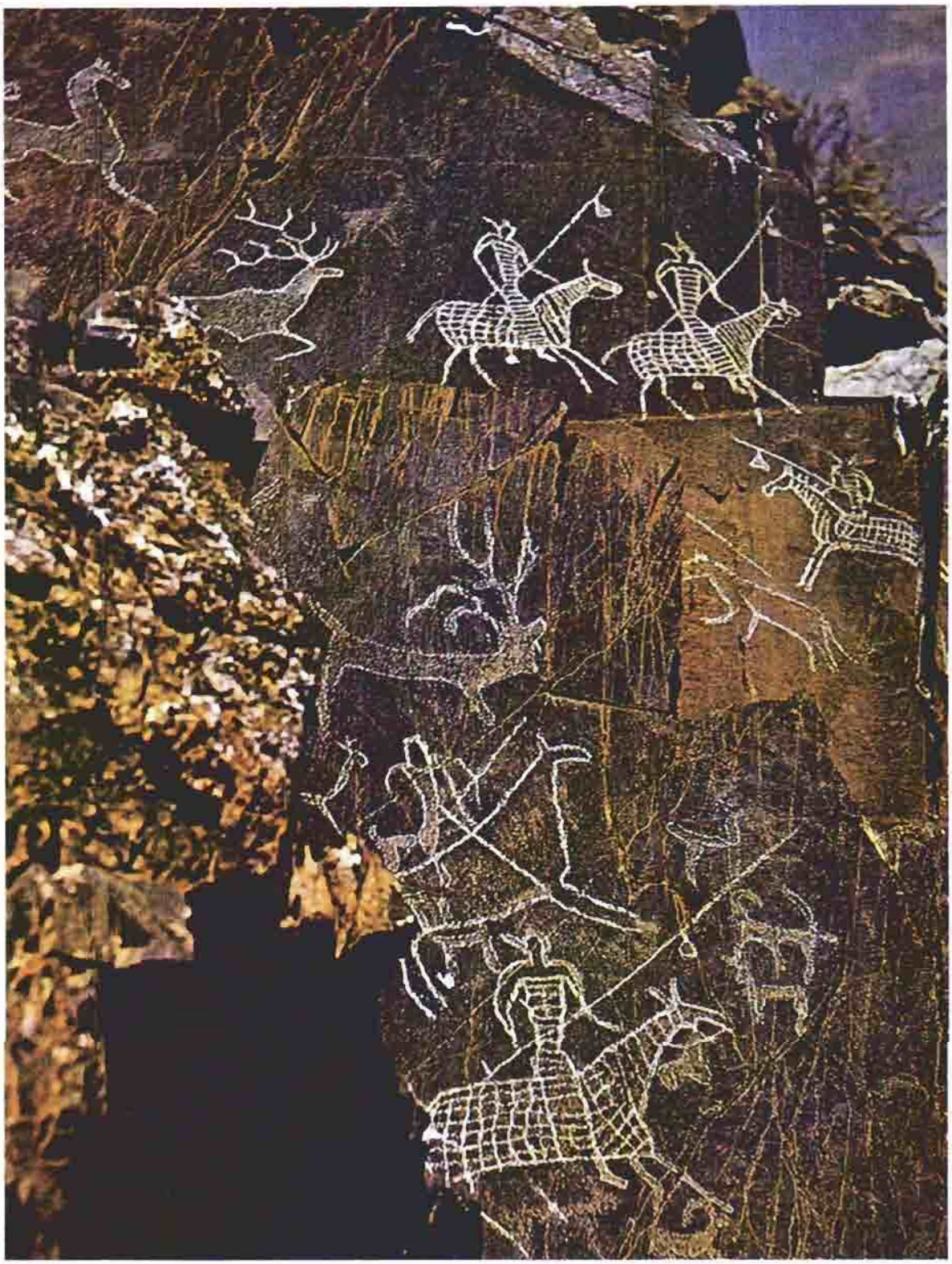
(3)

(4) 𐰋𐰆𐰍𐰃𐰣 : 𐰋𐰆𐰴𐰃𐰍𐰃 : 𐰋𐰆𐰽𐰍𐰃 : 𐰋𐰆𐰴𐰃𐰣

(4) 𐰋𐰃𐰆𐰣 : 𐰋𐰃𐰆𐰣 : 𐰋𐰃𐰆𐰣 :

Doğu cephesi

(1) 𐰴𐰆𐰑𐰍𐰃𐰍𐰴𐰃𐰍𐰴𐰆𐰃𐰍𐰴𐰆𐰃𐰍𐰴𐰆

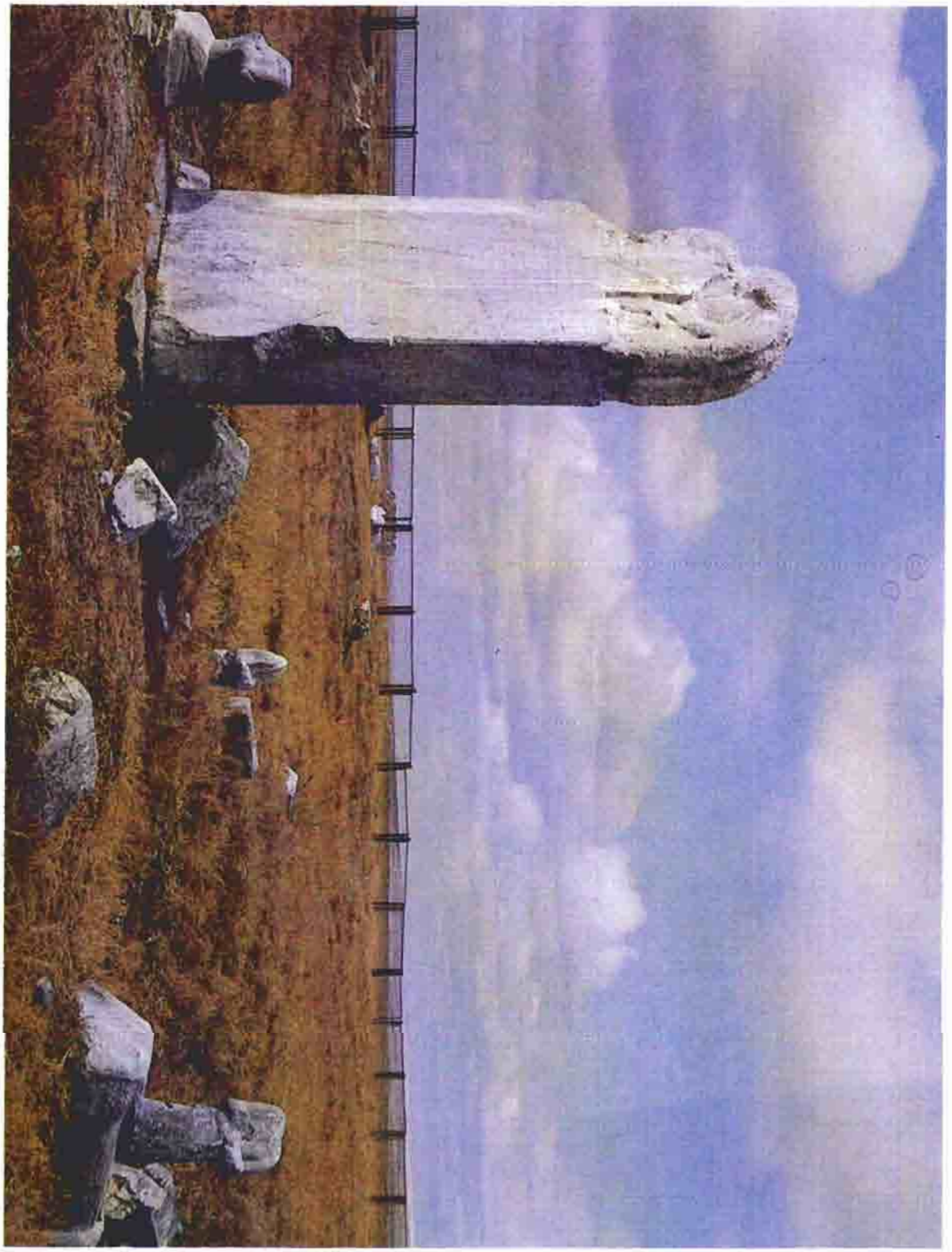
Zırhlı Göktürk süvarileri
(E. Novgorodova, *Alte Kunts der Mongolei*, resim 176)

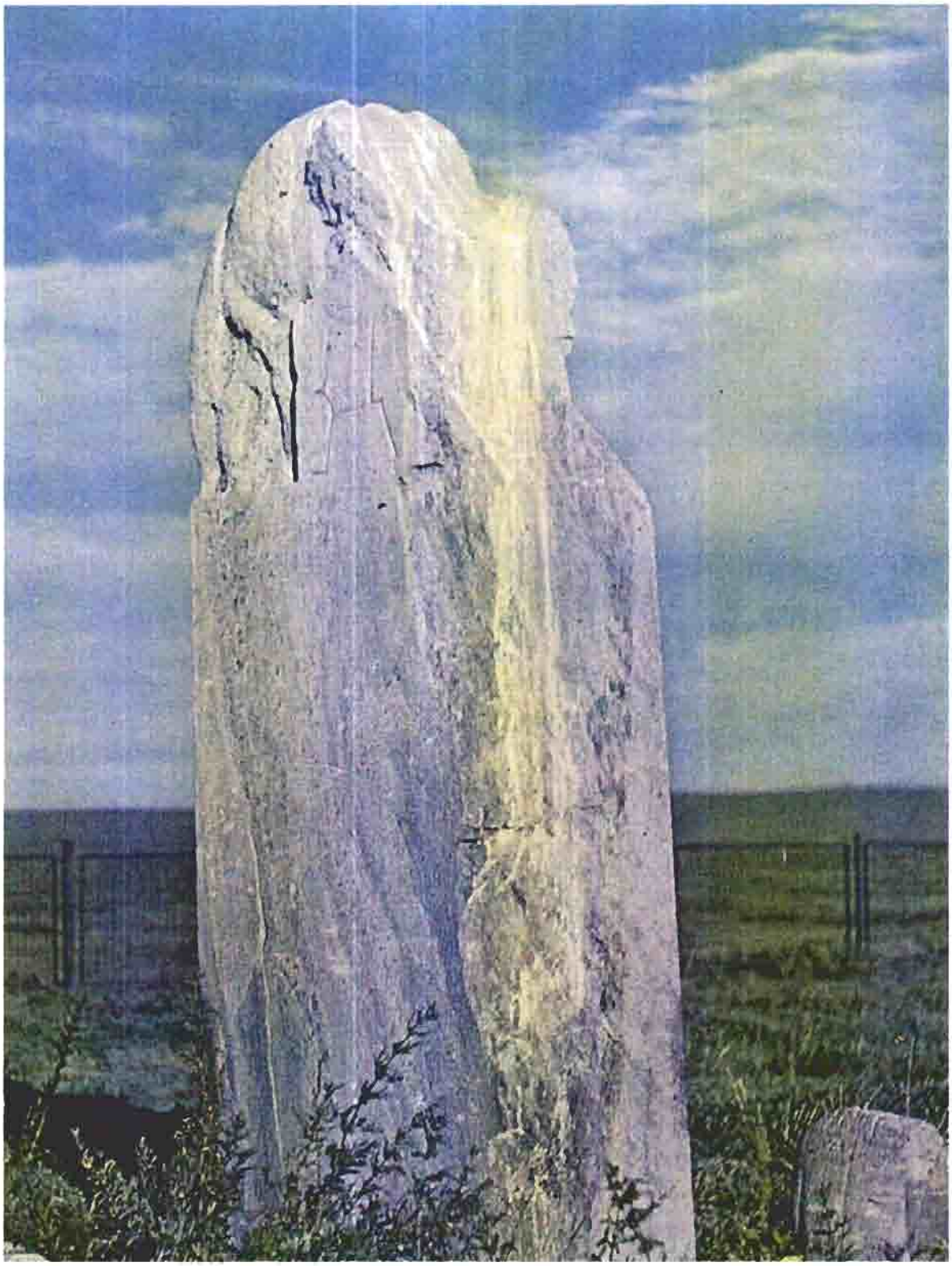
Kül Tigin heykelinin başı
(N. Tsultem, *Mongolian Sculpture*, resim 43)

Kül Tigin heykelinin başı
(N. Novgorodova, *Alte Kunts der Mongolei*, resim 194)

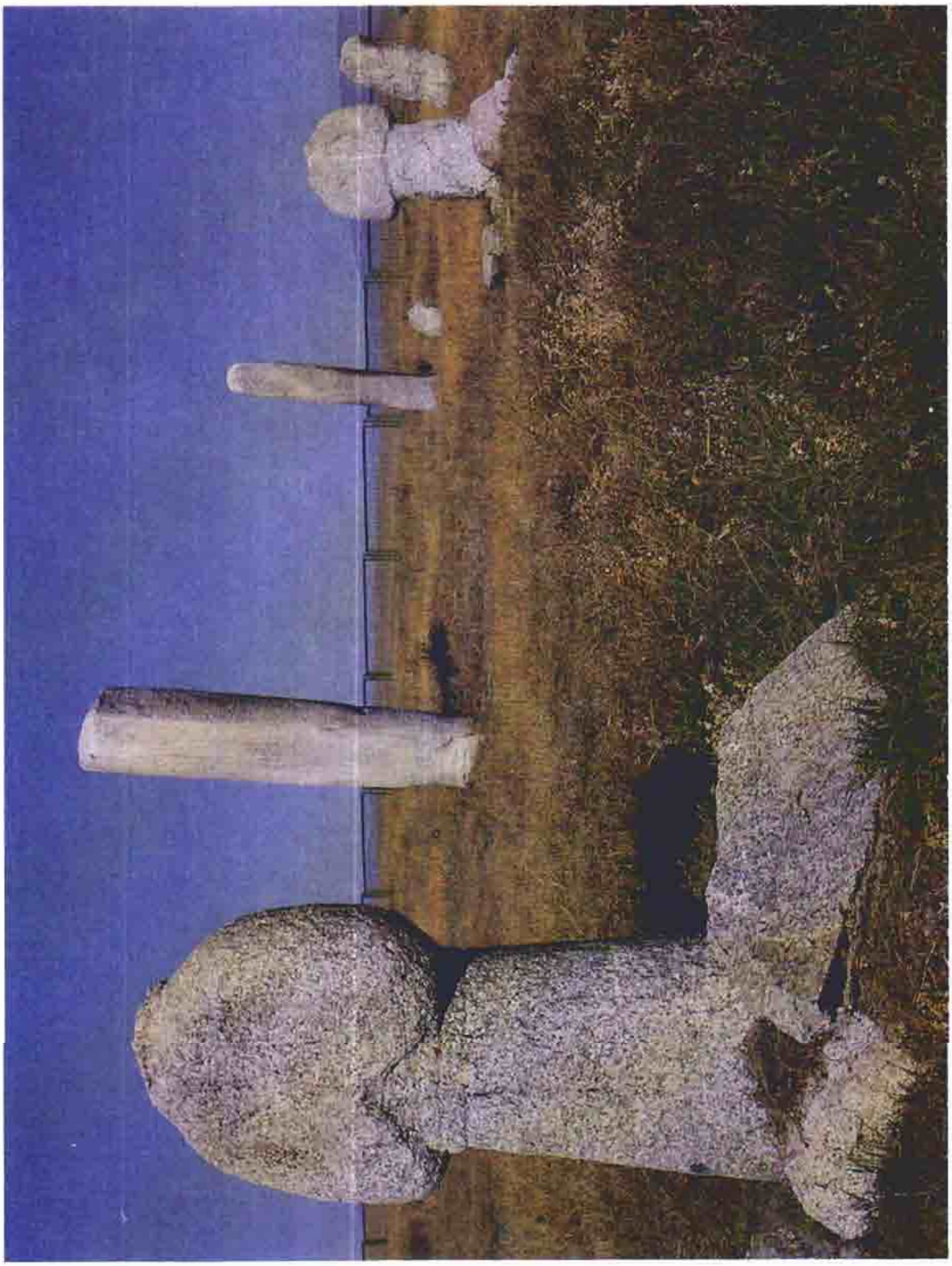
Kül Tigin külliyesi
(N. Tsultem, *Mongolian Sculpture*, resim 37)

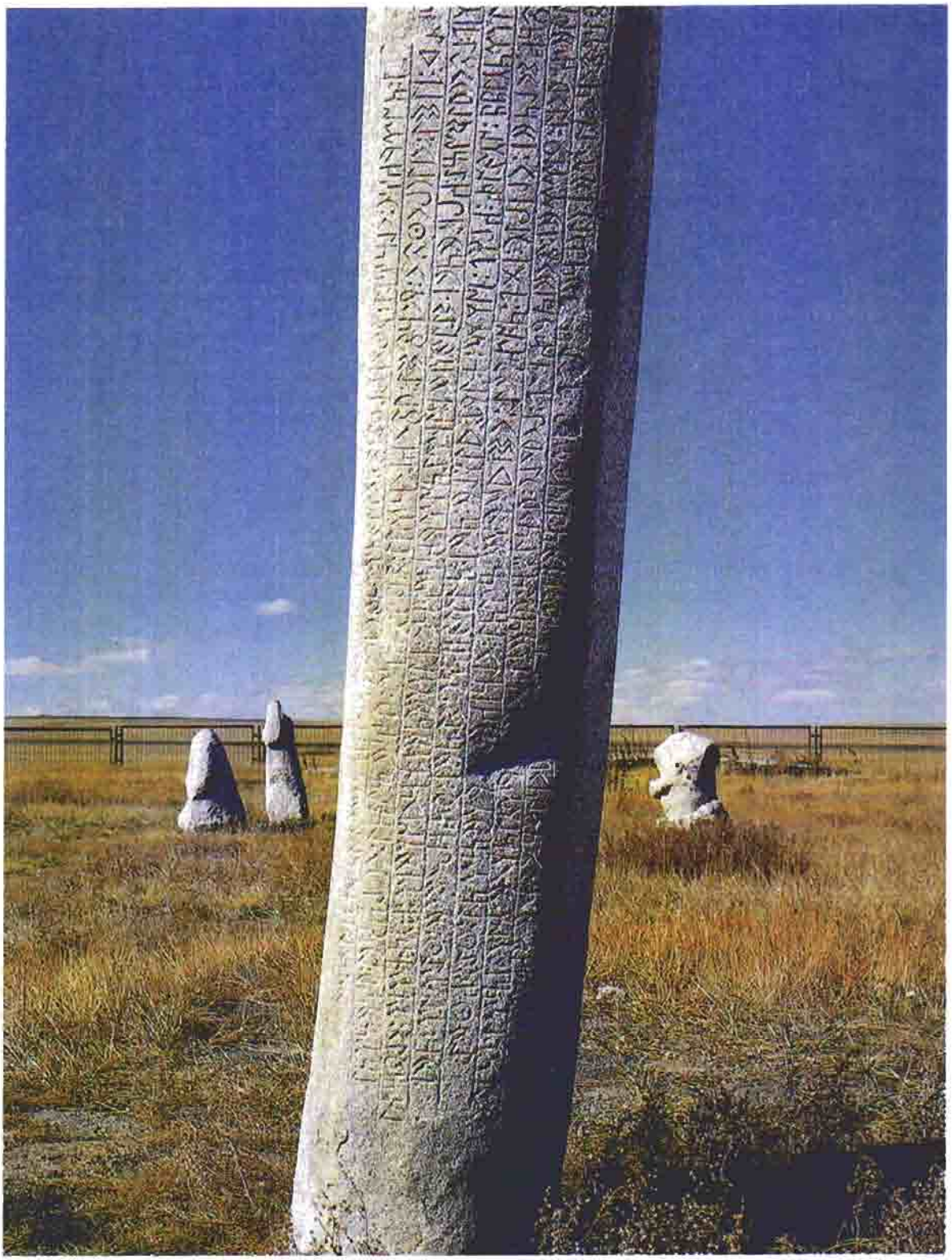
Kül Tigin yazıtı
(N. Novgorodova, *Alte Kunts der Mongolei*, resim 193)

Kül Tigin yazıtından detay
(N. Tsultem, *Mongolian Sculpture*, resim 39)

Tonyukuk külliyesi
(N. Tsultem, *Mongolian Sculpture*, resim 48)

Tonyukuk yazıtı, 1. taş, Doğu yüzü
(N. Tsultem, *Mongolian Sculpture*, resim 46)

Boğaziçi Yayınları

HATIRA

İNCELEME

KÜLTÜR

TERCÜME

DEĞİŞİK

İNCELEME

"Orhun Abideleri", Türk medeniyetinin, kültürünün, tarihinin tek kelimeyle Türk varlığının şahaser vesikası. Merhum Profosör Muharrem Ergin'in bu şahesere lâyık çalışması ile bu kitap elinize ulaşmış oluyor. Prof. Ergin'in kıymetli talebesi Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya kitabı elden geçirdi, öğrencilere en uygun şekilde yeniden dizdirdi, renkli sayfalar ve fotoğraflar ilâve edildi.

9 789754 510171